

**T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ**

**BEDÎÜDDÎN es-SİNDÎ'NİN ZAFER AHMED et-TÂNEVÎ'YE YÖNELİK
ELEŞTİRİLERİ
(NAKZU KAVÂİD FÎ ULÛMÎ'L-HADÎS BAĞLAMINDA BİR İNCELEME)**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa Yasir DEMİRKOL

Hadis Tezli Yüksek Lisans Programı

Ağustos 2025

**T.C.
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ**

**BEDİÜDDİN es-SİNDÎ'NİN ZAFER AHMED et-TÂNEVÎ'YE YÖNELİK
ELEŞTİRİLERİ
(NAKZU KAVÂİD FÎ ULÛMÎ'L-HADÎS BAĞLAMINDA BİR İNCELEME)**

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa Yasir DEMİRKOL

Hadis Tezli Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Ağustos 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Kapsamı	3
3.1. Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadîs Kavramları ile Kimlerin Kastedildiği Üzerine	3
3.2. Haberin Üç Durumu	5
3.3. Hint Alt Kıtasında Ekoller	7
3.3.1. Diyobendiyye	8
3.3.2. Ehl-i Hadîs Ekolü	8
3.3.3. Birelviyye	9
4. Araştırmanın Yöntemi	10
5. Araştırmanın Kaynakları	12

BİRİNCİ BÖLÜM: ZAFER AHMED et-TÂNEVÎ, BEDÎÜDDÎN es-SİNDÎ ve ESERLERİNİN TANITIMI

15

1. Mevlânâ Muhammed Zafer Ahmed b. Latîf Ahmed et-Tânevî el-Hanefî	16
1.1. Nesebi ve Ailesi	16
1.2. Doğumu, İlmî Hayatı ve Vefatı	17
1.3. Hocaları ve Talebeleri	21
1.4. Eserleri	23
1.4.1. <i>İnhâ'ü's-seken ilâ men yutâli 'u İ'lâ'ü's-Sünen (Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs)</i>	26
2. Ebû Muhammed Bedî'üddîn Şâh er-Râşidî el-Hüseynî es-Sindî	30
2.1. Nesebi ve Ailesi	30
2.2. Doğumu, İlmî Hayatı ve Vefatı	33
2.3. Hocaları ve Talebeleri	36
2.4. İlmî Meşrebi	41
2.5. Etkileri	44

2.6.	Hakkında Söylenenler	47
2.7.	Eserleri	48
2.7.1.	<i>Nakzu Kavâ'id fî 'Ulûmi'l-Hadîs (İnmâ'ü'z-Zeken fî Tenkîdi İnhâ'ü's-Seken)</i>	
	52	

İKİNCİ BÖLÜM: es-SİNDÎ'NİN et-TÂNEVÎ'YE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ 56

1.	Bazı Nakiller Bağlamında Yönelttiği Eleştiriler	57
1.1.	Süreyya hadisi bağlamındaki eleştirileri	57
1.2.	“İnsanlar fıkhıta İmam Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar.” Söylemi Bağlamındaki Eleştirileri.....	61
1.3.	İmam Ebû Hanîfe Eleştirisini Dayandırdığı Bazı Nakiller	62
2.	Hadis Usûlü Açısından Yönelttiği Eleştiriler	70
2.1.	“Muhaddisler nadiren metin tenkidi yapmıştır” görüşünü eleştirisi	70
2.2.	Müttefekun aleyh rivayetlerin tercihinine yönelik eleştirileri	72
2.3.	Cerh ve ta'dîlin göreceliği konusundaki eleştirileri	73
2.4.	Haber-i vâhidin bilgi değeri hakkındaki eleştirileri	75
2.5.	Zayıf ve uydurma hadisin hükmü üzerine eleştirileri.....	77
3.	Hanefî Usûlü Açısından Yönelttiği Eleştiriler.....	84
3.1.	Haberin Kur'ân ve Sünnet'e arzı konusundaki eleştirileri	84
3.2.	Haberin Sâbit Sünnet'e arzı konusundaki eleştirileri	86
3.3.	Haberin Kıyas'a arzı konusundaki eleştirileri	88
3.4.	Haberin umûmü'l-belvâya arzı konusundaki eleştirileri	98
3.5.	Fürû' fıkıh eserlerindeki rivayetlerin durumu	100
3.6.	Müctehidin kendisiyle istidlalde bulunduğu rivayetin durumu.....	102
3.6.1.	İbn Hazm'ın delil olarak kullandığı hadislerin bağlayıcılığı	102
3.6.2.	Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin delil olarak kullandıkları hadislerin bağlayıcılığı.....	103
	SONUÇ	107
	KAYNAKLAR.....	110

ÖZET

Sahâbe devrinden beri varlığını sürdüren Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadîs ayrışması, İslâmî ilimler tarihinde polemik türü eserlerin yazılmasına zemin hazırlayan sebeplerden biridir. Hadislere, diğer fıkıh mezhepleri gibi, amele konu olması bakımından yaklaşan Hanefîler hadis/sünnet tespit metotlarına ilişkin bahisleri müstakil hadis usulü eserleri yerine fıkıh usulü kitaplarının “Sünnet” bahislerinde işlemişlerdir.

Modern dönemde Selefi düşüncenin yeniden canlanmasıyla mezheplerin Kur'ân ve Sünnet ile irtibatı tekrar tartışılmaya başlanmış, bu bağlamda Selefi düşünce, mezheplerin çoğu hükmünün nasslarla çeliştiğini iddia ederek Müslümanları doğrudan “Kur'ân ve Sünnet”e dönmeye çağırmıştır. Bu çağrı itikadda Mâtürîdî ve Eş'arî mezheplerini, fıkıhta ise özellikle Hanefî mezhebinin hedef almıştır. Bu mezhep karşıtı tutum karşısında Hanefîler, mezhebin hadis/sünnete yaklaşımlarını göstermek için müstakil usul eserleri yazma ihtiyacı hissetmişlerdir.

Bu bağlamda, 20. yüzyıl Hint alt kıtası Hanefî âlimlerinden Zafer Ahmed et-Tânevî'nin kaleme aldığı *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*, Hanefî hadis/sünnet usulüne ilişkin literatürün ilk örneklerinden sayılabilir. Eser, bu rolü sebebiyle ilgiye mazhar olduğu gibi Selefi âlimlerin eleştirilerine de hedef olmuştur. Eser üzerine yazılan tek müstakil eser, yine Hint alt kıtasından Selefi-meşrep bir âlim olan Bedüddîn es-Sindî'nin yazdığı *Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* başlıklı reddiyedir.

Bu araştırma, es-Sindî'nin *Nakz*'ında et-Tânevî'ye yönelttiği eleştirileri konu edinmekte, Hanefîlerin hadis/sünnet tespit metoduna dair ilk müstakil metnin ne gibi eleştirilere muhatap olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında eleştirilerin sahibi olan ve Türkçe literatürde hayatı ve fikirlerine dair herhangi bir bilgi bulunmayan Bedüddîn es-Sindî tanıtılmış, eleştirileri değerlendirilmiş ve bu değerlendirme onun ilmî mevkii ve metodolojisi hakkında bir ölçüde fikir sahibi olunmasına da olanak sağlamıştır. es-Sindî'nin eleştirilerinden hareketle, onun Zâhirîliğe yakın olduğu, geniş bilgisine rağmen bu bilgiyi sistematik bir şekilde işleyemediği ve getirdiği eleştirilerin muhatabını ilzam etme noktasında çoğunlukla yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle es-Sindî-Tânevî tartışmasının, aynı dönemde Gumârî-Kevserî ve Mu'allimî-Kevserî arasında yaşanmış diğer Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadîs polemiklerine nazaran daha az nitelikli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadîs, Hadis, Hanefî Hadis Usulü, Hint Alt Kıtası, reddiye.

ABSTRACT

The division between *Ahl al-Ra'y* (the People of Reason) and *Ahl al-Hadith* (the People of Tradition), which has persisted since the era of the Companions (Sahāba), is one of the factors that has prepared the ground for the writing of polemical works throughout the history of Islamic sciences. The Hanafis, who, like other schools of jurisprudence (*fiqh*), approach hadiths based on their applicability in practice, have traditionally addressed the methodologies for establishing hadith/sunnah within the "Sunnah" chapters of their books on the principles of jurisprudence (*uṣūl al-fiqh*), rather than in separate works on the principles of hadith.

With the revival of Salafi thought in the modern era, the connection of the legal schools (*madhhabs*) to the Qur'an and Sunnah became a subject of debate once again. In this context, Salafi thought called upon Muslims to return directly to the "Qur'an and Sunnah," alleging that many of the rulings of the madhhabs contradicted the primary texts (*nass*). This call targeted the Māturīdī and Ash'arī schools in matters of creed (*'aqīdah*) and, in jurisprudence, the Hanafi school in particular. In response to this anti-madhhab stance, Hanafi scholars felt the need to author independent works on their principles (*uṣūl*) to demonstrate the school's approach to hadith/sunnah.

In this context, *Qawā'id fi 'ulūmi'l-ḥadīth*, authored by the 20th-century Hanafi scholar from the Indian subcontinent, Zafar Aḥmad al-Thānawī, can be considered one of the first examples in the literature on Hanafi hadith/sunnah methodology. Due to this pioneering role, the work garnered significant attention and also became a target of criticism from Salafi scholars. The only standalone work written in response to it is a refutation titled *Naqṣu Qawā'id fi 'ulūmi'l-ḥadīth* by Badī' al-Dīn al-Sindī, a scholar of Salafi orientation, also from the Indian subcontinent.

This research focuses on the criticisms directed by al-Sindī at al-Thānawī in his *Naqṣ*, revealing the nature of the critiques faced by the first independent text on the Hanafi methodology for establishing hadith/sunnah. Within the scope of this study, Badī' al-Dīn al-Sindī, the author of these criticisms about whom no information exists in Turkish literature, is introduced. His critiques are evaluated, and this assessment provides, to a certain extent, an insight into his scholarly standing and methodology. Based on al-Sindī's criticisms, it is concluded that he leaned towards Zahirism, that despite his extensive knowledge, he was unable to process this knowledge systematically, and that his critiques were largely insufficient in conclusively refuting his opponent. Therefore, it can be argued that the al-Sindī–al-Thānawī debate is of a lesser quality compared to other contemporary *Ahl al-Ra'y* – *Ahl al-*

Hadith polemics, such as those between al-Ghumārī and al-Kawtharī, and al-Mu‘allimī and al-Kawtharī.

Keywords: Ahl al-Ra’y – Ahl al-Hadith, Hadith, Hanafī Hadith Methodology, Indian Subcontinent, refutation.

KISALTMALAR

b.	: İbn/Bin
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
dp.	: Dipnot
FSMVÜ	: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: Miladî
nşr.	: Neşreden/Yayımlayan
r.a.	: Radıyallahu anh
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
t.y.	: Basım Tarihi Yok
v.	: Vefat Tarihi
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Devamı/Devam Eden Sayfalar
y.y.	: Basım Yeri Yok

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmânirrahîm. Hamd, âlemlerin Rabbi olan, ümmetler için farklı farklı şeriat ve yollar tayin eden Allah Teâlâ'ya; salât ü selâm, dalalet üzere birleşmeyen ümmetin ihtilafında rahmet olduğunu bildiren Hazreti Muhammed Mustafa ve onun âl ü ashâbınadır.

İslâmî ilimler geleneğinde nassların anlaşılması ve yorumlanması noktasında var olan farklı metodolojik yaklaşımlar, aynı zamanda bu geleneğin zenginliğini ve dinamizmini temin eden unsurlar olagelmış; bu farklı yaklaşımlar, tarih boyunca çeşitli ilmî tartışma ve münazaralara zemin hazırlamıştır. Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadîs ekolleri arasındaki metodolojik farklılıkların, bilhassa Selefilik cereyanıyla, modern döneme yansımalarını incelemeyi hedefleyen bu çalışma, söz konusu tartışmaların günümüzdeki akademik önemini vurgulamayı amaçlamaktadır.

Araştırmamızın konusunu teşkil eden Zafer Ahmed et-Tânevî'nin *Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs* adlı eseri ile Bedüddîn es-Sindî'nin bu eser üzerine reddiye olarak kaleme aldığı *Nakzu Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs* isimli çalışması, 20. yüzyıl Hint alt kıtasında cereyan etmiş, Hanefî mezhebi ile Selefi çizginin hadis/sünnet tespiti noktasındaki farklılıklarına dair örnek metinlerdendir. Bedüddîn es-Sindî'nin, et-Tânevî özelinde Hanefî usulüne yönelik eleştirilerini değerlendirme düşüncesi, Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadîs ayrışmasının modern dönemdeki sürekliliğini gözlemlene ve Hanefî usulünün ne gibi itirazlara muhatap olduğunu müstakil olarak inceleme imkânı sunması bakımından araştırmamızın çıkış noktasını teşkil etmiştir.

Tez süresince, Hanefî usulünün temel prensipleri ile bu prensiplere Selefi perspektiften yöneltile eleştiriler objektif bir şekilde değerlendirmeye gayret gösterilmiştir. Bununla birlikte Bedüddîn es-Sindî'nin eleştiren tarafta yer alması, eleştirilerinin tutarlı olup olmadığı ve muhatabını ne ölçüde bağladığı/ilzam ettiği noktasında değerlendirilecek taraf olmasını da gerekli kılmıştır.

Giriş, iki ana bölüm ve bir sonuçtan meydana gelen bu çalışma, Türkçe akademik yazında hiç tanınmayan Bedüddîn es-Sindî'yi, onun ilmî şahsiyetini ve metodolojisini tanıtmayı, ayrıca modern dönemde Hanefî usulüne yöneltile eleştirilerinin mahiyetini bir ölçüde ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Bu bağlamda; giriş bölümünde araştırmanın konusundan, öneminden, amacı ve kapsamından bahsedilmiştir. Araştırmanın kapsamından bahsedilirken, çalışmayı

anlamlandırma noktasında önemli olduğunu düşündüğümüz, detaylandırılması başka çalışmaların konusu olan “Ehl-i Re’y – Ehl-i Hadîs Kavramları ile Kimlerin Kastedildiği Üzerine” ve “Haberin Üç Durumu” başlıkları ile “Hint Alt Kıtasında Ekoller” başlığına yer verilmiştir.

Birinci bölümde Zafer Ahmed et-Tânevî, Bedüddîn es-Sindî ve bu iki ismin çalışmaya konu edilen eserleri tanıtılmıştır. Bu bağlamda et-Tânevî’ye ilişkin başlık, ilmî mevkiini olduğundan daha aşağı seviyede göstermeyecek ancak detaylardan arındırılmış bir şekilde işlenmiş, okuyucu detaylar için hakkında yazılmış lisansüstü tezlere yönlendirilmiş; Bedüddîn es-Sindî’ye ilişkin başlık ise hayatı hakkında Türkçe literatürde hiçbir bilgi bulunmaması sebebiyle olabildiğince detaylı işlenmiştir. et-Tânevî’nin *Kavâ’id* dışındaki eserleri hakkında, yazılmış lisansüstü tezlerde yeterince bilgi bulunduğu için, herhangi bir bilgi verilmemiş; es-Sindî’nin *Nakzu’l-Kavâ’id* haricindeki eserleri hakkında ise yüzeysel bilgi verilmiş, detaylı bilgilerin es-Sindî hakkında yazılacak müstakil bir bibliyografik çalışmada verilmesi planlanmıştır.

İkinci bölümde, es-Sindî’nin özelde et-Tânevî’ye genelde Hanefî mezhebi ile diğer mezheplere yönelttiği eleştiriler “Bazı Nakillere Yönelik Eleştirileri”, “Hadis Usûlü Açısından Yönelttiği Eleştiriler” ve “Hanefî Usûlü Açısından Yönelttiği Eleştiriler” şeklinde üç üst başlıkta incelenmiştir. Değerlendirmeye konu edilecek eleştirilerde küllî meselelere ilişkin olmaları aranmış ve bu eleştirilerden de araştırmannın amacını yerine getirecek kadarıyla yetinilmiştir. Değerlendirmelere es-Sindî’nin eleştirisinin hangi noktaya yönelik olduğunu tespit ile başlanmış, bu tespit de imkân nispetince mantık ilmine başvurulmuştur. Yoğunlaştığı nokta tespit edilen eleştiri, uzantılı olduğu kaynakla birlikte değerlendirmeye tabi tutulmuş, bu noktada eleştirinin bağlayıcılığını/ilzam kuvvetini tespit etmek önemli bir rol oynamıştır. Söz gelimi, es-Sindî’nin eleştirisi atıf temelli olduğunda, eleştirinin ilzam kuvveti ilgili atfa müracaat etmeksizin tespit edildiği takdirde atfa müracaat edilmediği ve atfa ilişkin herhangi bir değerlendirmede bulunulmadığı vakidir. Gerek *Kavâ’id* gerek *Nakzu’l-Kavâ’id*’in geniş hacimli olması, değerlendirilecek kapsamın daraltılmasını gerektirmiş; bu bağlamda tikel örneklerin çok olduğu cerh-ta’ dîl bahisleri, İmam Ebû Hanîfe ile İmâmeyn’in hâl tercemelerine ve çeşitli meselelere ilişkin bölümlerin tamamı, bu eleştirilerin her birini değerlendirmenin tezin hacminin hayli genişlemesine sebebiyet vereceğinden çalışmaya konu edilmemiştir.

Sonuç bölümünde ise hakkındaki bilgiler ve ikinci bölümde yapılan değerlendirmelerden hareketle Hint alt kıtasında bulunan ekoller arası ayrışmalara değinilmiş, es-Sindî’nin ilmî mevki ve metodolojisine dair bazı tespitlerde bulunmaya gayret edilmiş,

eleştirilerinin toplu bir değerlendirmesi yapılmış, bu çalışmadan hareketle yapılabilecek yeni çalışmalara işaret edilmiştir.

Bu vesileyle, tez çalışmam boyunca değerli görüş ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Selçuk Coşkun başta olmak üzere, okuyabildikleri kısımlarda tezin daha güzel bir görünüm arz etmesi için düzeltmelerde bulunan Arş. Gör. Sümeyye şehide Can, Arş. Gör. Muhsin Döğeroğlu, Arş. Gör. Recep Bayyiğit ve Arş. Gör. Halis Dişci ile diğer mesai arkadaşlarıma, Urduca kaynaklardan istifade noktasında olabildiğince destek olan Arş. Gör. Muhammet Ali Tuzlu'ya, dijital kaynakların tespit ve temini noktasında yardımlarını esirgemeyen Halid Yaşar'a, Hanefilerin sünnet usln anlama noktasında büyük pay sahibi olan Dr. İbrahim İhsan Bayraktar hocama ve maddi-manevi destekleriyle her daim yanımda olan aileme şükranlarımı sunarım.

Mustafa Yasir Demirkol

Ankara – 2025

GİRİŞ

Ehl-i Re'y ile Ehl-i Hadîs yahut fukahâ ile muhaddisler¹ arasında vuku bulmuş ihtilafların geriye doğru, sahâbe devrine kadar götürülmesi mümkündür.² Sahâbe arasında vuku bulan ihtilaflar aynı şekilde onların talebeleri arasında da vuku bulmuş,³ bu ihtilaflar menâkıb eserlerinde nakledildiği gibi⁴ müstakil eserlerde de işlenmiştir. İmam Ebû Yûsuf'un *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve 'bni Ebî Leylâ ve er-Red 'alâ Siyeri 'l-Evzâ 'î'si*; İmam Muhammed'in *el-Hucce 'alâ Ehli 'l-Medîne'si*; İmam eş-Şâfiî'nin *el-Ümm'ü* içerisinde yer alan *er-Red 'alâ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, Siyeru 'l-Evzâ 'î ve İhtilâfü Mâlik ve 'ş-Şâfi 'î* başlıklı risaleleri; İbn Cerîr et-Taberî'nin *İhtilâfü 'l-fukahâ'sı*; Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *İhtilâfü 'l-ulemâ'sı* bu türün örneklerindendir.⁵ Araştırmamıza konu edindiğimiz eleştirilerin yer aldığı *Nakzu Kavâ'id fi 'ulûmi 'l-hadîs* başlıklı eser de bu tür bir ihtilafın sonucu olarak kaleme alınmıştır.

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hint alt kıtası âlimlerinden Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tânevî (v. 1974), Hanefî mezhebinece amele konu edilmiş ahkâm hadislerini derleyip yorumladığı *Î'lâ'ü's-sünen* adlı eserine, mevcut hadis usulü eserlerinden hareketle, tümevarım yoluyla ulaştığı birtakım

¹ Kanaatimiz, bu ihtilaf/münazaralarda iki tarafında da fakihler olduğu yönündedir. Ancak yaygın kullanım bu şekilde olduğu için “Ehl-i Re'y-Ehl-i hadis, fukahâ-muhaddisler” kavramlarını kullanmayı tercih ettik. Yaygın kullanımdaki bulanıklıklara ve kanaatimizin gerekçesine ise “Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadis Kavramları ile Kimlerin Kast edildiği Üzerine” başlığı altında kısaca değinilecektir.

² Hz. Âişe'nin (r.a) sahâbeden bazı zatlara getirdiği, rivayetin amele konu edilme keyfiyetine ilişkin itirazlar ile İbn Abbas'ın, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) “ateşin dokunduğu (yani ateşte pişen) şey sebebiyle abdest gerekir” rivayetine getirdiği eleştiri bu bağlamda örnek olarak zikredilebilir. Bk. Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li-irâdi me'stedrakethü 'Â'îşe 'ale's-sahâbe*, thk. Bünyamin Erul (Beyrut: Mü'essesetü'r-risâle, 2004), 143-262; Abdülmecîd et-Türkmânî, *Dirâsât fi usûli 'l-hadîs 'alâ menheci 'l-Hanefiyye* (İstanbul: Dâru't-tahsîl, 2024), 1/455

³ Serdar Demirel, *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku 'l-Kur'an Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021), 61.

⁴ Bunun bir örneği, İmam Ebû Hanîfe, İmam Evzâ'î ile arasında cereyan eden raf'ü'l-yedeyn'e ilişkin münazaradır. Bk. Ebû'l-Müeyyed el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî, *Menâkıbü 'l-İmâmi 'l-A'zam Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1981), 1/113.

⁵ Sadedinde bulunduğumuz konu fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilaflara ilişkin olması sebebiyle hilâf başlığı altında incelenmektedir. Bu disipline ve hilâf literatürüne dair bilgi için bk. Şükrü Özen, “Hilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/527-538.

İtikadi ihtilaflara ilişkin literatür de daha çok reddiye başlığı altında incelenmiştir. Bk. Mustafa Sinanoğlu, “Reddiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/516-521.

kaideleri de içeren, *İnhâ'ü's-seken ilâ men yutâli'u l-lâ'ü's-Sünen (Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs)* başlıklı bir mukaddime yazmıştır. et-Tânevî'nin bu mukaddimesine muasırı âlimlerden Bedüddin Şah er-Râşidî es-Sindî (v. 1996) tarafından *İnmâ'ü'z-zeken fî tenkîdi İnhâ'ü's-seken (Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs)* başlıklı bir reddiye yazılmıştır.

Hanefîlerin hadis/sünnet tespit yöntemlerini müstakil şekilde ele alan çalışmalar yakın dönemde yapılmıştır.⁶ Bu noktada et-Tânevî'nin *Kavâ'id*'i, Hanefîlerin hadis/sünnet tespitine ilişkin yöntemlerini de bir ölçüde içeren ilk eser sayılabilmesi ve tümevarım metoduyla kaleme alınmış olması sebebiyle ayrı bir önemi haizdir. Bedüddin es-Sindî'nin *Nakz*'ı ise *Kavâ'id*'in önemine binaen dikkate değer görülmüştür. Zira yakın dönem eseri olan *Kavâ'id*'e karşı yazılıp da günümüze ulaşan tek reddiye budur. Bedüddin es-Sindî eserinde, et-Tânevî'nin ilavede bulunabildiği hemen her cümlesine ilavede bulunmuş, eleştirme imkânı bulduğu her cümleyi de bir şekilde eleştirmiştir. es-Sindî'nin ilave ve eleştirilerinin çeşitliliği, Hanefîlerin hadis/sünnet tespitine ilişkin yöntemlerine getirilebilecek muhtemel eleştirileri de çeşitlendirmiştir. Araştırmamızın konusu olan Bedüddin es-Sindî'nin Hanefî usûlüne yönelik eleştirileri *Nakz*'dan takip edilecektir.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırma, es-Sindî özelinde Hanefî olmayan bir kimse tarafından günümüzde Hanefî usûlüne yönelik ne tür eleştiriler getirilebileceğini, bu eleştirilerin ne ölçüde özgün ve tutarlı olduğunu ve tartışmanın ilmî seviyesini tespit etmeyi amaçlamaktadır.⁷

⁶ Hanefîlerin sünnet/hadis tespit yöntemlerine dair müstakil çalışmalar için bk. Muhammed Halîfe Kılânî, *Menhecü'l-Hanefiyye fî nakdi'l-hadîs beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk* (Kahire: Dâru's-selâm, 2010); Abdülmecid et-Türkmânî, *Dirâsât fî usûli'l-hadîs 'alâ menhecî'l-Hanefiyye* (İstanbul: Dâru't-tahsîl, 2024); İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 2018); Serkan Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usulü'nde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Recep Tuzcu, *Hanefî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014); Mutlu Gül, *Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018); Zübeyde Özben Dokak, *Mâverâunnehir Hanefî Usûl Eserlerinde Sünnet Anlayışı (V-VIII. Asırlar)* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020); İsmail Çiçek, *Hanefîler ve Hadis Usûlü -İlk Beş Asır Özelinde-* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); İbrahim İhsan Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

⁷ “Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadîs” ihtilafına yönelik, yakın dönemdeki tartışmaları konu edinen iki çalışma daha vardır: Mustafa Yüceer, *Eser-Rey İhtilafında Gumarî'nin Kevserî'ye Eleştirileri* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2024); İbrahim Halil Demir, *Muallimî'nin Kevserî'ye eleştirilerinin tahlili: Te'nîbu'l-Hatîb adlı eseri bağlamında* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024, Yüksek Lisans Tezi).

3. Araştırmanın Kapsamı

Bedüddin es-Sindî'nin Hanefî usûlüne yönelik eleştirileri tespit edilirken onun hacimli eseri *Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*'e müracaat etmekle yetinilmiş, tezin hacminin genişlememesi için de bu eserdeki eleştirilerin tamamı incelenmeyip Hanefî usûlüne ilişkin küllî meselelere dair eleştirilerinden araştırmanın amacını yerine getirecek kadarıyla yetinilmiştir. Söz gelimi cerh-ta'dîle, İmam Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'in hâl tercemelerine ve çeşitli meselelere ilişkin bölümlerin tamamı, tikel eleştirilerin çok olması ve bu eleştirilerin her birinin değerlendirmesinin araştırma hacminde hayli genişlemeye sebep olacağı için çalışmaya konu edilmemiştir. Bunun yanında es-Sindî'nin et-Tânevî'ye muvafakat ettiği, herhangi bir eleştiride bulunmayıp et-Tânevî'nin sözüne ilaveler yaptığı veya et-Tânevî'yi ilzam etmediği kısımlar da araştırmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

Araştırmaya konu olan es-Sindî'nin et-Tânevî'ye yönelik eleştiriler ve bu eleştirilerin et-Tânevî özelinde Hanefî mezhebi açısından bağlayıcı olup olmamasına ilişkin tespitlerin daha sağlıklı bir zeminde değerlendirilebilmesi için şu üç bölüme değinilmesi gerekli görülmüştür.

3.1. Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadîs Kavramları ile Kimlerin Kastedildiği Üzerine

Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs kavramlarının kimlere sâdık geldiği (mâ-sadakı⁸), yani bu kavramlarla kimlerin kastedildiği tartışma konusu olabilmektedir.⁹ Söz gelimi, yaygın kanaat Hanefîlerin Ehl-i Re'y olup Ehl-i Hadîs olmadığı yönündedir. Ne var ki Ebû'l-'Usr el-Pezdevî'ye göre Hanefîler ashâbü'l-hadîs ve'l-me'ânîdir. O, ashâbü'l-me'ânî olmakla ashâbü'r-re'y (fıkıh) olmayı kastetmekte, Hanefîlerin ashâbü'l-hadîs oluşunu da Sünnet'in kuvvetine binaen Kitâb'ın Sünnet ile neshini caiz görmeleri, mürsel hadisleri de amele konu etmeleri hatta mürsel rivayeti re'ye, mechûlün rivayeti ve sahâbe kavlini de kıyasa takdim etmeleri ile

⁸ Burada kullanılan mâ-sadak kelimesi ile kastedilen, bir mefhumun önerme/kazıyye içerisinde mahmul olarak konumlanıp mevzuya hamledilip edilememesi, yani ilgili mefhumun/vasfın mevzuya sâdık gelip gelmemesidir. Söz gelimi “İmam Ebû Hanîfe Ehl-i Hadîstir.” önermesinde “İmam Ebû Hanîfe” mevzu, “Ehl-i Hadîs olmaklık” da mahmuldür. Vakıaya mutabık olup olmaması hâlinde sarf-ı nazar edilip yalnızca bu önermeden hareketle Ehl-i Hadîs olmaklık vasfının İmam Ebû Hanîfe'ye sâdık geldiği, İmam Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Hadîs mefhumunun mâ-sadakına dahil olduğu söylenebilir.

⁹ Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadîs yaklaşımları hakkında detaylı tahliller için bk. Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları: Şeybânî Örneği* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022), 99-167. Ayrıca bk. Ra'id Abdullah el-Molla, *İftirâ'âtü Bedî'iddîn es-Sindî*, 29-33.

açıklar.¹⁰ Yine yaygın kanaat kendisini Ehl-i Hadîs arasında zikretme eğilimindeyse de Evzâ'î, Süfyân-ı Sevrî ve Mâlik b. Enes gibi isimlerin de ashâbü'r-re'y başlığı altında zikredildiği vakidir.¹¹

Pezdevî, İmam Muhammed'in "hadis re'y, re'y de hadis olmadan dosdoğru olmaz, öyle ki bir kimse hadis ve hadis ilminde yahut re'yde yüksek behre sahibi değilse kazâ ve fetvaya ehil değildir" sözünü nakletmektedir.¹² el-Kevserî'ye göre Ehl-i Re'y ile yalnızca Hanefîlerin anlaşılması onların hüküm çıkarmadaki üstün becerileri sebebiyledir. İster Medine'de ister Irak'ta olsun, fıkıh ameliyesi re'ysiz olmaz. Fukahânın tamamı edille-yi erbaaya uyma noktasında müttefiktirler, bunlardan yalnızca biriyle yetinmezler. Hanbelî ulemeden Süleyman b. Abdilkavî et-Tûfî de re'y ile hükmeden herkesin ashâbü'r-re'y olduğunu ve İslâm ulemasının tamamının bu kavramın mâ-sadakına dahil olduğunu söylemektedir. Zira her müctehid ichtihadında nazar ve re'ye başvurmak zorundadır.¹³

İki zümreyi Ehl-i Irak ve Ehl-i Hicaz şeklinde tefrik etmek de sadra şifa vermemektedir. Zira Hicaz'da yaşamış Rebîâtürrey ve talebesi İmam Mâlik re'y ile hüküm vermişlerdir. Ehl-i Hadîs'in imamı Ahmed b. Hanbel de Iraklıdır.¹⁴

Bunlara ilave olarak, bahse konu ihtilafın fukahâ ile muhaddisler arasında cereyan ettiğini söylemek de zordur. Zira muhaddislerin -bununla yalnızca nâkil kimseleri kastediyoruz- başka herhangi bir ilim tahsil etmedikleri sürece naklettikleri rivayet hakkında herhangi bir hüküm çıkarma durumları yoktur. Tez içerisinde de değinileceği üzere, bir kimse muhaddis vasfını fıkıh yahut kelâm müktesebatıyla değil, yalnızca nâkil olmaklığıyla (nitekim hadis ehli/muhaddisler fıkıh/fıkhu'l-hadîs tahsiline teşvik edilmiştir.), fakih vasfını ise fıkıh tahsilinde bulunmakla elde eder. Yukarıda da bahsedildiği üzere hadis re'y, re'y de hadis olmadan olmaz.

¹⁰ Bk. Ebû'l-'Usr Fâhru'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, thk. Sâ'id Bekdâş (Beyrut: Dâru'l-beşâ'iri'l-İslâmiyye – Medine: Dâru's-sirâc, 2016), 93-94.

¹¹ Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Me'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-âmmeh li'l-kitâb, 1992), 494 vd. Ayrıca bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2002), 17.

¹² Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, 94.

¹³ Bk. el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, 18.

Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs şeklindeki ikili ayrımın İbn Hazm tarafından dile getirilen, Mihne temelli, cahil nakilcilerin sözlerine uyan müteahhir şâz âlimlerin hayalinin ürünü asılsız bir ayrım olduğuna ilişkin tespit için bk. el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, 23.

Serdar Demirel de bu ayrımı Mihne süreciyle ilişkilendirmektedir. Onun meseleyi tahlili ve Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs'i de mutedil ve müfrit şeklinde iki kısma ayırma teklifi için bk. Serdar Demirel, *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*, 59-69.

Ehl-i Re'y-Ehl-i Hadîs ayrımındaki bulanıklığa ilişkin bir başka tespit için ayrıca bk. Ebubekir Sifil, *İdrak ve Tasdik* (İstanbul: Rihle Kitap, 2016), 13-21.

¹⁴ Bk. Demirel, *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*, 60.

“Ehl-i Re’y ile Ehl-i Hadîs” arasında vuku bulmuş ihtilaf örnekleri incelendiğinde iki tarafın da fıkıh tahsil etmişliği, mahza nâkil olmadığı görülmektedir. Söz gelimi İmam Ebû Yûsuf ile İmam Evzâ’î arasında cereyan eden münazaranın iki tarafı da ashâbü’r-re’ydir. İmam Buhârî’nin Hanefiler veya başkaları hakkındaki eleştirileri de mahza nâkil, dolayısıyla Ehl-i Hadîs bir ismin eleştirileri olarak okunmamalıdır. Yukarıdaki mana kastedildiğinde İmam Buhârî de ashâbü’r-re’y kavramının mâ-sadakına dâhil sayılacaktır.

Bunun yanında, temellendirmesi ilgili bağlamda yapılacak olan tespite göre, dört mezhep arasında, özelde hadisin Rasûlullah’a (s.a.s.) genelde sözün sahibine aidiyetine ilişkin şartlarda ciddi/büyük bir ihtilaf yoktur. Dolayısıyla muhaddislerin yalnızca muhaddis olmaları sebebiyle ciddi/büyük herhangi bir ihtilaf/münazaraya taraf olma durumları da söz konusu değildir. Bu satırların delaletiyle, mevcut ihtilaf/münazaralardan eser-re’y, Ehl-i Hadîs-Ehl-i Re’y, Ehl-i Hicaz-Ehl-i Irak ve fakih-muhaddis ihtilafı/münazarası diye bahsedilmesi bizce isabetli değildir.

3.2. Haberin Üç Durumu

Mezheplerin, sünneti tespit noktasında farklı yöntemleri olduğu gibi hadisleri tespit noktasında da farklı yöntemler vardır. Muhaddislerin hicrî ikinci yüzyıldan itibaren geliştirdiği hadis usulü ile fukahânın takip ettiği usul arasında farklılıklar vardır.¹⁵ Bu bağlamda Ebû Bekr el-Cessâs “fukahânın haberleri kabul etmedeki yöntemi muhaddislerin (ashâbü’l-hadîs) yöntemi değildir. Haberleri kabul ve reddetme hususunda muhaddislerin yöntemine başvuran bir fakih bilmiyoruz, bu hususta onların usulüne itibar edilmez”¹⁶ demektedir; bir başka Hanefî usûlcüsü Abdülaziz el-Buhârî de bir habere tutunmanın (temessük), yani haberi şer’an bağlayıcı görmenin ancak şu üç şartı sağladığı takdirde söz konusu olacağından bahsetmektedir: Haber Rasûlullah’tan (s.a.s.) sâbit olmalı (nispet/aidiyet), hükme delâlet etmeli (delâlet) ve kendisiyle ameli gerektirmelidir (amel).¹⁷ Bu noktada muhaddislerin uğraşı alanının, haberin/sözün

¹⁵ İbrahim İhsan Bayraktar, *Ebu’l-Huseyn el-Kudûrî’nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 1.

¹⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’l-Tahâvî*, thk. Kolektif (Beyrut: Dâru’l-beşâ’iri’l-İslâmiyye – Medine: Dâru’s-sirâc, 2010), 4/244, 1/343.

¹⁷ Alâüddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr ‘an Usûli Fahri’l-İslâm el-Bezdevî* (İstanbul: Şirketü’s-sahâfeti’l-Osmâniyye, 1890), 2/379.

kendisine nispet edildiği zata/sahibine ait olup olmadığını tespit olduğu söylenmelidir. Haberin amele ne zaman ve nasıl konu olacağı ise muhaddisin değil fakihin ilgi alanına girmektedir.¹⁸

Hadis usûlü eserlerinin çoğunlukla Şâfiîlerin hadis anlayışına göre kaleme alındığı, dolayısıyla muhaddislerin usulünün Şâfiî usulü ile aynı olduğuna ilişkin yaygın kanaat de bu bağlamda değerlendirilebilir. Haberin/sözün, sahibine aidiyetini tespiti odaklanan muhaddislerin usulü, bu maksadı esas alarak tesis edilmiştir. Nitekim hadis usulüne ilişkin ilk eser olarak kabul edilen¹⁹ *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da fikhî tercihlere ilişkin bir bölüm bulunmamaktadır.²⁰ Buradan hareketle muhaddislerin haberi, amele konu olmak bakımından incelemedikleri müstakil bir usulün varlığından bahsetmek mümkündür. Bu imkân aynı zamanda paragraf başında zikredilen yaygın kanaati değerlendirmeyi de mümkün kılar. Hadis usûlü sahasında bir şekilde eser telif etmiş âlimlerin büyük ölçüde Şâfiî mezhebine müntesip olmaları, muhaddislerin usulü ile Şâfiîlerin usulünün aynı yahut çok benzer olduğu yönünde bir kanaate sebebiyet vermiştir. Bu kanaatin temellerinden biri, usûl-i fıkha ait olan bahislerin, örneğin muhtelifü'l-hadîs bahsinin, zaman içerisinde hadis usûlü eserlerinde de ele alınmasıdır.²¹ Oysa muhaddislerin “haberin/sözün, sahibine aidiyetini tespiti” noktasına odaklandıkları usul fukahâ tarafından da büyük ölçüde kabul görmüştür.²² Aynı şekilde, söyleyenine aidiyeti sâbit olan rivayetin amele konu edilmesi noktasında da -mezheplere göre birbirleriyle farklılık arz etmesine karşın- fukahânın da şartları vardır.²³

¹⁸ Muhaddisler ile fukahânın yöntemleri arasındaki farklılıklar, makbul-merdud lafızlarının kullanımına ilişkin önemli tespit ve nakiller için bk. Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, 14-17.

¹⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar*, thk. Muhammed Mürâbî (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2021), 57-58.

²⁰ İbrahim Hatiboğlu, bu eserde ele alınan konulardan birisinin “hadislerdeki çelişkileri giderme yolları” olduğunu söylemektedir. Bk. İbrahim Hatiboğlu, “el-Muhaddisü'l-fâsıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/393.

Hatiboğlu'nun tespiti doğru olduğu takdirde “*el-Muhaddisü'l-fâsıl*”da fikhî tercihlere ilişkin bir bölüm bulunmamaktadır” şeklindeki tespit doğru olmayacaktır. Ne var ki Hatiboğlu'nun tespit isabetli değildir. Hata, “muaraza” başlığının yanlış yorumlanmasından kaynaklanmış olabilir. Bu başlık altında, hadislerdeki çelişkileri (tearuz) giderme yollarına ilişkin nakiller değil, rivayetlerin karşılaştırılması anlamındaki muarazaya dair nakiller zikredilmiştir.

²¹ Muhtelifü'l-hadîs bahsinin fukahâ ve usulcülerin ilgi alanına girdiğine ilişkin bir tespit için bk. Mu'tez el-Hatîb, *Reddû'l-hadîs min ciheti'l-metn* (Beyrut: eş-Şebeketü'l-'Arabiyye, 2011), 31.

²² Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, 17; et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/39-44, 2/87 vd. Bu tespitin kaynağı, haberin aidiyetine ilişkin şartların et-Türkmânî'nin *Dirâsât*'ı yahut bir başka Hanefî usul eserinde ele alınış biçimi ve varılan sonuçtur.

²³ Örneğin, “...Başka bir delille muarız bulunan, mensuh ya da icmâya muhalif olan bir haber, aidiyeti makbul sayılsa bile, ittifakla amelî sorumluluk ifade etmemektedir.” Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, 16.

Bu şartlar, mezheplerin fikhî usulü eserlerinde detaylandırılmıştır.

Haberin merfû-muttasıl (müsned) olmasının gerekliliğini şiddetle vurgulayan İmam Şâfiî'nin Kulleteyn meselesini “biz sika bir kimse şöyle haber verdi”, “... hatırlayamadığım bir isnadla şöyle haber verdi” diyerek muhaddislerce zayıf görülecek bir şekilde delillendirmesi de bu noktada önemli bir örnektir. Bk. Ebubekir Sifil, *Çağdaş Dünyada İslamî Duruş* (“Hadis Tarihi Bağlamında Bir Fazlurrahman Eleştirisi” başlıklı makale içerisinde. İstanbul: Rihle Kitap, 2010), 89.

Bu noktada, araştırmamızla irtibatı bulunması sebebiyle Hanefîlerin bir haberin bağlayıcı surette amelî gerektirmesi için koştukları şartlar tatad edilebilir. Hanefîlere göre bir rivayet, senedinin zahiri itibariyle muttasıl ise de, kendisine daha kuvvetli bir delil arız olduğu takdirde munkatı olarak isimlendirilir. Bu durum “manevî/bâtınî inkıta” olarak isimlendirildiği gibi “Haber-i vahid ile amel etmenin şartları” diye de isimlendirilebilir. Haber-i vahid ile amel etmenin şartlarından biri, kendinden daha kuvvetli bir delile aykırı bulunmamasıdır.²⁴

Buna göre bir haber-i vâhidin Hanefîlerce amele konu edilmesi için sağlaması gereken şartlar şöyledir: Kitâb’a,²⁵ mütevâtir yahut meşhur sünnete,²⁶ icmâya,²⁷ aklın gerekliliklerine²⁸ ve kavâ’id-i külliyye²⁹ aykırı olmayacak; umûmü’l-belvâya ilişkin bir meselede vârid olmayacak,³⁰ sahâbenin müctehidleri habere aykırı amel etmiş olmayacak,³¹ sahâbe ilgili haberi delil olarak kullanmaktan kaçınmış olmayacak.³²

Bu şartlardan bazıları es-Sindî’nin eleştirileri bağlamında araştırmamıza konu edilmiştir.

3.3. Hint Alt Kıtasında Ekoller

Araştırmaya konu edilen iki müellifin de bir ekole mensuplarsa bu ekolün ne olduğunun tespiti, iki eserin nasıl bir bağlamda kaleme alındığı noktasında fikir verecektir. Hint alt kıtasında yaşamış olmaları sebebiyle bu bölgede var olan ekollere kısaca değinmekte fayda vardır.

Hint alt kıtasındaki ilmî ve fikrî ekoller Hanefî/Diyobendî Ekolü, Ehl-i Hadîs Ekolü, Birelvîlik, Kâdiyânîlik, Ehl-i Kur’ân Ekolü ve Şîlik şeklinde başlıklandırılabilir.³³ Ne var ki

²⁴ et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/81. et-Türkmânî bu minvaldeki sözlerinin devamında Hanefî âlimlerin bâtinî inkıtaya verdikleri önemden, bu yöntemin sahâbe ve tâbiün tarafından da işletildiğinden bahsetmekte, bu yöntemin yalnızca Hanefîlere mahsus olmadığını farklı mezheplerin uygulamalarıyla örneklemekte, fukahânın da hadis tenkit metodları olduğunu, bu metodların farklılaşabildiğini ve bu usul ve kaidelerin nasıl işletileceğini detaylıca anlatmaktadır. Bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/81-93.

²⁵ Meselenin detaylı tahriri için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/94-151.

²⁶ Meselenin tahriri için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/152-162.

²⁷ Meselenin tahriri için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/163-167.

²⁸ Meselenin tahriri için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/168-175.

²⁹ Meselenin detaylı tahriri için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/176-193.

³⁰ Meselenin detaylı tahriri için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/194-213.

³¹ Meselenin tahriri için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/243-255.

³² Meselenin tahriri için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/256-266.

Söz konusu şartlar “Haber-i Vâhidle İlgili Meseleler” başlığı altında da incelenmiştir. Bk. İsmail Hakkın Ünal, *İmam Ebu Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 154 vd.

³³ Odil Khamidov, *Eşref Ali Tehânevî’nin Hayatı, Hadis İlmindeki Eserleri ve Görüşleri* (İstanbul: FSMVÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Mehmet Ali Büyükkara’nın bu ayrımı Selefilik, Diyobendî Ekolü ve Birelvîlik temelinde yaptığını söylemek mümkündür. Bk. Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş*

hacmin genişlememesi ve konunun ekseninden çıkmaması için araştırmanın bu bölümünde yalnızca Diyobendîlik, Ehl-i Hadîs ekolü ve Birelvîlik hakkında bilgi vermekle yetinilecektir. Bunun sebebi de, tarafların birinin Diyobendîlik diğzerininse Ehl-i Hadîs ekolüne nispet edilmesinin imkânı ve Birelvîlik'in Ehl-i Hadîs ekolünün neşvünema bulmasında tesiri olduğunu düşünmemizdir.

3.3.1. Diyobendiyye

1857 Sipahi Ayaklanması sonrası İngiliz sömürge yönetimine karşı kaybedilen mücadelenin ardından Müslüman toplumun yeniden ayağa kalkmasını sağlamak amacıyla geniş çaplı bir eğitim seferberliği başlatılmış, bu doğrultuda, İslâmî ilimler tedrisini merkeze alan Dârululûm isimli eğitim kurumlarının tesisine karar verilmiştir.³⁴ Bu kararın ilk uygulaması, 1867 yılında Muhammed Kâsım Nânotavî ve Reşîd Ahmed Gangôhî öncülüğünde Diyobend Dârululûm'unun faaliyete başlamasıyla gerçekleşmiştir.³⁵

Amelde Hanefî, itikatta Eş'arî ve Mâtürîdî mezhepleri ve tasavvufta Nakşî ve Çiştî yoluna³⁶ sıkı sıkıya bağlı olan Diyobendiyye;³⁷ Allah'ın sıfatları hakkında teşbih derecesine varan inançları dolayısıyla Ehl-i Hadîs ekolünü, özellikle kabir ziyaretleri ve coşkulu tarikat merasimleri sebebiyle de Birelviyye ekolünü şiddetle eleştirmektedir.³⁸

3.3.2. Ehl-i Hadîs Ekolü

19. Yüzyıl Hint alt kıtasında neşvünema bulan bu ekolün temel düşüncesi, dört fikhî mezhebi ve taklidi reddedip doğrudan hadisle amel etmektir. Bu ekolün varlığına kadar Hint alt

İslâmî Akımlar (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019). Hanefî Ekolü, Ehl-i Hadîs Ekolü, Kâdiyânîlik, Ehlü'l-Kur'an ve Modernist Akım şeklinde beşli bir taksim için ayrıca bk. Hilal Mertoğlu, *Abdülhay el-Leknevî'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

³⁴ Dârululûmlar hakkında bilgi için bk. Azmi Özcan – Hilal Görgün, “Dârululûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/553-555.

³⁵ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 86; Khamidov, *Eşref Ali Tehânevî'nin Hayatı, Hadis İlmindeki Eserleri ve Görüşleri*, 9-10.

³⁶ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 88.

³⁷ Khamidov, *Eşref Ali Tehânevî'nin Hayatı, Hadis İlmindeki Eserleri ve Görüşleri*, 10.

³⁸ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 87.

kıtası büyük ölçüde Hanefî, bazı bölgelerde ise Şâfiî mezhebine mensup idi. Ekolün kurucuları Seyyid Nezir Hüseyin Dihlevî ve Sıddîk Hasan Han Kınnevcî'dir.³⁹

3.3.3. Birelviyye

Bir mürşidden ziyade bir âlim olarak boy göstermiş olan Ahmed Rıza Han Birelvî'nin (v. 1921) kurduğu bu ekol, bölgede hem Ehl-i Hadîs hem de Diyonbendiyye'nin alternatif ve rakibi olarak görülmektedir. Birelvîlerde de Diyonbendîlerde olduğu gibi medrese-tarikat birlikteliği söz konusudur. Ne var ki Diyonbendîlerde medrese geleneği baskın, yani tasavvuf fikhın kontrolünde iken Birelvîlerde fikhın kontrolü daha esnek, tarikat geleneği daha baskındır.⁴⁰

Hint alt kıtasında bulunan bu ekoller arasındaki çekişmelerin gündelik hayata yansımaları olduğu gibi ilmî neşriyata da büyük etkisi olmuştur. Söz gelimi Ahmed Rıza Han, görüşlerine muhalif olan bu cemaatlere karşı karalama kampanyası başlatmış ve onları Vehhâbi olmakla suçlayıp tekfir etmiştir.⁴¹ Birelvîlerin insanüstülüğe varan⁴² boyutta bir Hz. Peygamber telakkisine sahip olmaları, kâinatın Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine yaratıldığı ve Onun Allah'ın nurundan bir parça olmasına ilişkin yaygın kanaatleri aşırı boyutta yorumlamaları Diyonbend geleneği ve bilhassa Ehl-i Hadîs ekolünce sert eleştirilmiştir.⁴³ Bediüddin es-Sindî'nin dedelerinden bahsedilirken söylenen "Ehl-i tasavvuf nezdinde mürşid-mürid arasında tertip edilen merasimler gibi "İslâmî olmayan" uygulamaların kökünün kurutulması; tevhid ve

³⁹ Khamidov, *Eşref Ali Tehânevî'nin Hayatı, Hadis İlmindeki Eserleri ve Görüşleri*, 13.

⁴⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 112. Ayrıca bk. Khamidov, *Eşref Ali Tehânevî'nin Hayatı, Hadis İlmindeki Eserleri ve Görüşleri*, 15-17.

⁴¹ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 114.

Bediüddin es-Sindî'nin oğlunun anlatımına göre Birelvîler; bir kimse "De ki ben ancak bir beşerim... (el-Kehf, 18/110)" ayetinden hareketle "Hz. Muhammed (s.a.s.) beşerdir, nur değildir." dese onu mescidden kovarlar, bir mescide girip namazını "Hz. Peygamber'in kıldığı gibi" kılacak olsa onu vurur, onu kovup Vehhâbi diye isimlendirirler ve namaz kıldığı yeri yıkarlar. Yine onlardan, namazı "Hz. Peygamber'in kıldığı gibi" kılma iddiasında olan bir kimsenin namazı üzerinde kıldığı fayansı mescidden çıkartan vardır. Oysa mescide bir köpek girse bunu pek umursamazlar. Onlara göre bir Vehhâbî her şeyden daha düşüktür.

Yine es-Sindî'nin oğlunun, hocalarından anlattığına göre; hocalarının hocalarından bir kimse, tatlı almak için bir tatlı dükkanına girmiş, tatlıcı tatlının parasını isteyince o kişi mescide dönüp "falanca Vehhâbi oldu" diye ilan etmiş. Bunun üzerine insanlar o tatlıcıyla alışverişi kesmişler, tatlıcının ticareti kesada uğramış. Günün birinde tatlıcı kendisini Vehhâbî ilan eden hocaya gelmiş, ona çeşitli tatlılar ikram edip gönlünü hoş etmiş. Bunun üzerine hoca "falanca kimse Vehhâbilikten rücu etti" diye ilan etmiş, böylece tatlıcın ticareti açılmıştır. Bk. Ebû Muhammed Bedi'üddin Şah er-Râşidî es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (Karaçi: el-Merkezü'l-İslâmî li'l-bühûsi'l-ilmîyye, 2009), oğlunun takdimi, XII-XIII.

⁴² Hz. Peygamber'in geçmiş ve geleceğe ilişkin gayb bilgisine muttali olduğu, vefatından sonra da her yerde hâzır ve nâzır bulunabileceği ve dünya işlerine her an müdahale edebileceğine inanmaktadırlar. Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 113.

⁴³ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 113.

sünnetin yayılıp şirk, bid‘at ve dalaletle savaşıması”⁴⁴ şeklindeki ifadeler de bu bağlamda söylenmiş; Birelvîlerin aşırılıkları, özellikle Ehl-i Hadîs ekolünün benzer bir aşırılığa varmalarına sebebiyet vermiş olmalıdır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konusu bir âlimin eleştirileri ve bu eleştirilerin değerlendirilmesidir. Eleştirilerin varlığı, kitabî bir münazaranın varlığına da işaret etmektedir. Münazaranın vuku bulması ise doğruluğu taraflarca kabul edilmiş müsellemler öncüllerin varlığına bağlıdır. Biz de bu münazarayı değerlendirirken taraflarca müsellemler öncüllerden birini mantık olarak seçtik. Zira mantık, tedvin ve benzeri kitabî unsurlardan bağımsız olarak zihnin faaliyetidir ve bu noktada insan olmaklık kişinin -başvurma sıklığı sebebiyle taraflar arasında kuvvet farklılıkları söz konusuysa da- nutk/mantık sahibi olduğu anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla iki kişi arasında cereyan eden bir münazaranın temelinde mantığın bulunması gerekir. Bu bağlamda, araştırmada eleştirilerin muhtemel vecihleri -imkân nispetince- öncelikli olarak mantık ilmine başvurularak tespit edilmiştir.⁴⁵

Söz gelimi “Muhaddisler aynı zamanda fakihtirler” cümlesi, mantık ilmi açısından mühmele bir kazıyyedir. Mühmele kazıyye ise hükümce cüz’î/tikeldir. Bu takdirde es-Sindî’nin bu cümlesinin netice vermesi, ilgili cümlenin “Bazı muhaddisler fakihtir” şeklinde okunmasına bağlıdır. Bununla beraber “Tüm muhaddisler fakihtir” şeklindeki önermenin de netice vermesi mümkündür. Bu sebeple es-Sindî’nin ilgili cümlesi için iki ihtimal tespit edilmiş ve tahlil bu iki ihtimal üzerinden yapılmıştır. Ne var ki bu iki ihtimali tespit esnasında mantık âletine ilişkin herhangi bir atıfta bulunulmadığı gibi ayrıca ihtimallerin nasıl tespit edildiği de ayrıca açıklanmamıştır. Yine onun “Hadis sünnettendir” cümlesinin muhtemel vecihleri niseb-i erbaa üzerinden, iki mefhum arasında olması muhtemel “müsâvât, umum-husus vechî ve umum-husus mutlak” nispetleri bağlamında tespit edilmiş, bununla birlikte yine mantık âletine ilişkin herhangi bir atıfta bulunulmamış, ayrıca bir açıklama da yapılmamıştır.

Sindî’nin bir konudaki eleştirileri tek bağlamda toplanmış, değerlendirilecek birden çok eleştiri varsa yahut eleştirinin değerlendirmeye konu edilecek birden çok veçhi varsa her bir

⁴⁴ Hammâd Muhammed Enes el-Medenî, *Cühûdü’ş-Şeyh Bedî’iddîn Şah er-Râşidî es-Sindî fî Takrîri Akîdeti Ehli’s-Sünne ve’l-Cemâ’a* (Medine: el-Câmi’atü’l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1436), 40; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XIII.

⁴⁵ Akademik çalışmalarda örneğine pek rastlamadığımız bu metot, ilimlerin birbiriyle irtibatı noktasında güzel bir örnek teşkil ettiği gibi araştırmamızın farklı yönlerinden biri olarak da değerlendirilebilir.

eleştirisi -akademik yazımda pek tercih edilmese de takibi kolaylaştırmak adına- köşeli parantez içinde maddelendirilerek verilmiş ve değerlendirmeler de bu maddelere göre yapılmıştır. Eleştiriler mümkün mertebe öz bir şekilde ifade edildikten sonra değerlendirme kısmına geçilmiştir.

Değerlendirmelerin merkezinde es-Sindî'nin eleştirilerinin -bazen Hanefiler bazen et-Tânevî bazen de bir başkası olan- muhatabını ilzam kuvvetinin tespiti vardır. Söz gelimi et-Tânevî, Süreyya hadisi bağlamında, ilgili rivayetteki “Fârisîlerden” ifadesiyle Ebû Hanîfe'nin de kastedilmesi ihtimalinden bahsederken es-Sindî ilgili vasfın muayyen bir şahsa hasredilemeyeceğinden bahsetmektedir. Ancak onun bu eleştirisi et-Tânevî'yi bağlayıcı değildir, zira es-Sindî'nin itirazı et-Tânevî'nin bahsettiği imkânı nefyetmemektedir. Bununla birlikte eleştirinin ilzam kuvveti her zaman gerekçelendirilmemiştir.

Araştırmanın birinci bölümünde, doğum-ölüm yılının daha önce olması ve yazdığı eserle reddiyenin varlığını mümkün kılması sebebiyle ilk olarak eleştirinin muhatabı Zafer Ahmed et-Tânevî, sonra da eleştirinin sahibi Bedüddin Şah Râşidî es-Sindî ve bu iki ismin eserleri tanıtılmıştır. et-Tânevî'ye ilişkin başlık, hakkında gerek Türkçe gerek diğer dillerdeki kaynaklarda yeterince malumat bulunması ve araştırmanın asıl konusu olmaması sebebiyle nispeten kısa tutulmuş ve bu başlığın yazımında büyük ölçüde ikincil kaynaklarla iktifa edilmiştir.⁴⁶ Bedüddin es-Sindî'ye ilişkin başlık ise, Türkçe kaynaklarda hayatına dair herhangi bir bilgi bulunmaması⁴⁷ ve araştırmanın aslî konularından olması sebebiyle nispeten detaylı işlenmiş ve bu başlığın yazımında gerek görüldüğü takdirde birincil kaynaklara inilmeye çalışılmıştır.

Bu noktada es-Sindî'nin vefatının çok yakın bir döneme tekabül etmesi ve eserlerinin kahir ekseriyetinin Urduca yahut Sindhî dilinde olmasının hakkında bilgi edinmeyi zorlaştıran unsurlardan olduğunu vurgulamakta fayda vardır.

İkinci bölüm, es-Sindî'nin et-Tânevî'ye yönelik eleştirileri ve bunların değerlendirilmesini konu edinmektedir. Eleştiriler, “Bazı Nakiller Bağlamında Yönelttiği Eleştiriler, Hadis Usulü Açısından Yönelttiği Eleştiriler ve Hanefî Usulü Açısından Yönelttiği Eleştiriler” olmak üzere üç ana başlıkta incelenmiştir. Bazı Nakiller Bağlamında Yönelttiği Eleştiriler, başlığı altında es-Sindî'nin et-Tânevî'nin nakilleri anlama biçimine ve İmam Ebû

⁴⁶ et-Tânevî'nin hayatını daha kısa anlatmak da mümkündü. Ne var ki araştırmanın bir münazara değerlendirmesi formatında olmasının okuyucuyu tarafları mukayeseye sevk etmesi işten bile değildir. Bu takdirde hayatı nispeten detaylı anlatılan es-Sindî'nin ilmî seviyesi, en azından araştırmadaki verilerden hareketle ve belki de vakıanın hilâfına, et-Tânevî'nin seviyesinden daha yüksek görünebilirdi. Bu sebeple et-Tânevî'nin ilim tahsiline ilişkin başlık, vakıayı yansıtacak şekilde, gerektiği uzunlukta yazılmıştır.

⁴⁷ Mehmet Ali Büyükkara'nın bir makalesi ile -yanlış da olsa- İbrahim Hatiboğlu'nun yazdığı bir biyografide ismi geçmektedir.

Hanîfe'ye yönelik eleştirileri değerlendirilmiştir. Hadis Usulü Açısından Yönelttiği Eleştiriler başlığı altında incelenen meseleler hadis usûlünün ortak konularındandır, Hanefî usûlünün mümeyyiz bahislerinden değildir. Hanefî Usulü Açısından Yönelttiği Eleştiriler başlığı altında incelenen meselelerin tamamı ise Hanefî usûlünün ve fıkıh-hadis ilişkisinin mümeyyiz bahisleridir.

5. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın birincil kaynakları, et-Tânevî'nin, es-Sindî'nin eleştirisine konu olan *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*'i ve es-Sindî'nin Hanefî usûlüne yönelik eleştirilerinin takip edildiği *Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*'idir.⁴⁸ es-Sindî'nin eleştirisi üzerine yazılmış *İftirâ'âtü Bedî'iddîn es-Sindî ve'r-red 'aleyhi*⁴⁹ başlıklı reddiye de araştırmanın kaynakları arasında zikredilebilir.

Araştırmanın birinci bölümüne kaynak teşkil eden eserlerin başında Muhammet Ali Tekin'in *Zafer Ahmed Osmânî Tânevî ve Hadîşçiliği* başlıklı doktora tezi,⁵⁰ Sevban Özdemir'in *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâ'id fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi* başlıklı yüksek lisans tezi⁵¹ ve Hammâd Muhammed Enes el-Medenî'nin *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn Şah er-Râşidî es-Sindî fî Takrîri Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a* başlıklı doktora tezi⁵² gelmektedir. et-Tânevî hakkında yazılmış iki lisansüstü tez de müellifin hayatına dair geniş bilgiler içermektedir. Bununla birlikte Sevban Özdemir'in, doktora çalışmasını daha önce bitiren Muhammet Ali Tekin'e neredeyse hiç atıf yapmamış olması ve buna bağlı olarak birtakım hatalı bilgiler vermesi bir kusur olarak görülebilir.⁵³

es-Sindî'nin hayatına dair tespit edebildiğimiz en mufassal bilgi kaynağı, hakkında yazılmış olan doktora tezidir. Tez, Bedüddin es-Sindî'nin hayatının detaylı olarak anlatıldığı

⁴⁸ Bedüddîn es-Sindî, *Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed (Kuveyt: Dâru Gırâs, 2003); Zafer Ahmed et-Tânevî, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2007).

⁴⁹ Râ'id Abdullah Muhammed el-Molla, *İftirâ'âtü Bedî'iddîn es-Sindî ve'r-red 'aleyhi* (Kuveyt: Dâru'z-zıyâ, 2015).

⁵⁰ Muhammet Ali Tekin, *Zafer Ahmed Osmânî Tânevî ve Hadîşçiliği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

⁵¹ Sevban Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâ'id fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

⁵² Hammâd Muhammed Enes el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn Şah er-Râşidî es-Sindî fî Takrîri Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a* (Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1436).

⁵³ et-Tânevî'nin hayatı anlatılırken örneklere rastlanacaktır. Burada Tânevî-Tehânevî şeklindeki zapt farklılığı örnek olarak zikredilebilir.

bir giriş (temhîd) ile başlamakta, bunu es-Sindî'nin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin "Allah'a iman" ve "İmanın diğer rükünleri" hakkındaki itikadi kabullerinin yerleşik hâle gelmesindeki çabalarını anlatan geniş hacimli iki bölüm takip etmekte ve tez bir hatime ile sonuçlanmaktadır. el-Medenî'nin es-Sindî'nin hayatını anlatırken sık sık atıf yaptığı kaynaklardan biri, es-Sindî ile 1986 yılında yapılan ve vefatından sonra sevenlerinin talebi üzerine deşifre edilip neşredilen *Rumûz-i Râşidiyye* başlıklı röportajdır.⁵⁴

es-Sindî'ye talebelik etmiş olan Nâsır el-Huzeymî'nin Selefi Muhtesib Cemaati anlattığı *Eyyâm me'a Cüheymân*⁵⁵ başlıklı hatırat da, es-Sindî'nin hayatına ilişkin bazı boşlukları doldurma noktasında yardımcı olmuştur.

es-Sindî'nin eserlerinin isimleri, matbu hâlinin PDF dosyasına erişilse de erişilmese de, büyük ölçüde hayatını anlatan kaynaklara atıfla verilmiş, biyografi kaynaklarında zikredilmeyen matbu eserlerinin PDF formatındaki dosyalarına da <https://kitabosunnat.com/> ve <https://www.aslahlesunnet.com/> sitelerinden erişim sağlanmış, eserlere ilişkin bilgiler bu adreslerde bulunan nüshalar kaynak alınarak verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümüne kaynak teşkil eden temel eser, Abdülmecîd et-Türkmânî'nin *Dirâsât fî usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye* başlıklı eseridir.⁵⁶ Bu eser, Hanefî fıkıh usûlü eserleri ve konuya ilişkin başka eserlerden Sünnet'e ilişkin bahislerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. İsmail Hakkı Ünal'ın doktora tezi haricinde, yukarıda ismi zikredilen tezler bir yahut birkaç âlimin hadis/sünnet tespit yöntemini vermesi sebebiyle mezhebe ilişkin bütüncül bir perspektif sunamamaktadır. *Dirâsât* ise mezhep içerisindeki kabulleri zikretmekte, bunları örneklendirmekte ve bunların yanında haberin söyleyenine aidiyetine ilişkin şartları da işlemektedir. Bu sebeple Hanefîlerin hadis/sünnet tespit yöntemine ilişkin bir eleştirinin değerlendirilmesinde müracaat edilen ilk kaynak *Dirâsât* olmuştur. Bunların yanında, Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin *en-Nüketü't-tarîfe*⁵⁷ ve *Te'nîbü'l-Hatîb*⁵⁸ başlıklı reddiyeleri ile *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve hadîsühüm*'üne⁵⁹ de çeşitli eleştirilerin değerlendirilmesinde müracaat edilmiştir. İbrahim İhsan Bayraktar'ın yüksek lisans ve doktora

⁵⁴ Bu noktada dil problemi sebebiyle *Rumûz-i Râşidiyye* ve diğer Urduca kaynaklardan hakkıyla istifade edemediğimi itiraf etmem gerekir. Bununla birlikte yeri geldiğinde Urduca kaynaklara, Sider.com tarafından sunulan çeşitli yapay zekâ hizmetlerinden yararlanarak atıflarda bulunup ilgili atıfların sağlanmasını Arş. Gör. Muhammed Ali Tuzlu ile yaptık.

⁵⁵ Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheymân* (Beyrut: eş-Şebketü'l-'Arabîyye, 2011).

⁵⁶ Abdülmecîd et-Türkmânî, *Dirâsât fî usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye* (İstanbul: Dâru't-tahsîl, 2024).

⁵⁷ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *en-Nüketü't-tarîfe* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2000).

⁵⁸ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb* (y.y.: 1990).

⁵⁹ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve hadîsühüm*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2002).

tezlerine⁶⁰ de, özellikle Hanefî usulüne ilişkin dakik tespitler içermesi sebebiyle, gerekli yerlerde müracaat edilmiştir.

⁶⁰ İbrahim İhsan Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi'l-Kabûl'ün Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); İbrahim İhsan Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

**BİRİNCİ BÖLÜM: ZAFER AHMED et-TÂNEVÎ, BEDÎÜDDÎN es-SİNDÎ ve
ESERLERİNİN TANITIMI**

1. Mevlânâ Muhammed Zafer Ahmed b. Latîf Ahmed et-Tânevî el-Hanefî

1.1. Nesebi ve Ailesi

Tam adı Muhammed Zafer Ahmed'dir. Kendisine, annesinin ailesi tarafından Zarîf Ahmed, doğum yılına atıfla Mergûb Nebî⁶¹ isimleri de verilmiş ancak babasının ailesi tarafından verilen Zafer Ahmed ismiyle meşhur olmuştur. Babası Latîf Ahmed Osmânî, dedesi Şeyh Nihâl Ahmed, dedesinin babası Şeyh Kerâmet Hüseyin'dir.⁶²

Nesebi Hz. Ömer ve baba tarafından Hz. Osman'a dayanmaktadır.⁶³

Hindistan'ın Diyobend şehrinde doğması sebebiyle Hindî ve Diyobendî, soyunun Hz. Osman'a (r.a.) ulaşması sebebiyle Osmânî,⁶⁴ mezhebi sebebiyle Hanefî nisbelerine sahiptir. Kaynaklarda Zafer Ahmed'in Tânevî nisbesini ne sebeple aldığı zikredilmemiştir.⁶⁵ İlmî ve

⁶¹ Bu ismin harfleri toplamı Ebced hesabıyla h. 1310 yılına denk gelmektedir. Muhammet Ali Tekin, *Hanefî Hadisçiliği: Zafer Ahmed Tânevî Örneği* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 73.

⁶² Tekin, *Hanefî Hadisçiliği*, 74.

⁶³ Tekin, *Hanefî Hadisçiliği*, 73-74; Yûnus eş-Şeyh İbrâhim es-Sâmerrâî, 'Ulemâ'ü'l-'Arab fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye (Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şü'ûni'd-dîniyye, 1986), 768.

⁶⁴ Kaynaklarda Osmânî nisbesi alıp da Ömerî nisbesi almamasına ilişkin bir bilgiye rastlamadık. Bununla birlikte, Osmânî nisbesi alması Hz. Osman'a baba tarafından mensup olması sebebiyledir, denmesi mümkündür.

⁶⁵ Tânebôn ismi, Arapça تَهَانَه بَهون olarak yazılmıştır. Bk. Zafer Ahmed et-Tânevî, *Kavâ'id fî ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2007), 7; Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2002), 2, 558; Sâmerrâî, 'Ulemâ'ü'l-'Arab fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye, 768; Seyyid Nebîl b. Hâşim b. Abdillâh el-Gamrî, *el-Esvâru'l-müşrife 'alâ esânîdi Sâhibi Şeyhi Mekke el-Müşerreffe* (Mekke: 1426/2005), 192; Mahmud Saîd b. Muhammed Memdûh eş-Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ' bi-şüyûhi'l-icâze ve's-semâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 2013), 1/491.

Müellifler de Arapça kaynaklardan hareketle ilgili ismi, "Tehânevî/Tânevî" isminin zaptında olduğu gibi, "Tehânebihûn" şeklinde okumuşlardır. Bk. Ebubekir Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/67; Sevban Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâ'id fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 14. Ne var ki kelimedede bulunan iki "ه" harfi de telaffuz edilmemektedir. Dolayısıyla müellifin nisbesinin Tânevî, yer isminin de Tânebôn şeklinde okunması gerekmektedir.

Bu noktada, kaynaklarda Zafer Ahmed'in dayısı Eşref Ali et-Tânevî'nin doğum yeri olarak zikredilen Tâne'nin (Tehâne), Zafer Ahmed'in ilk tahsilini görmek için gittiği Tânebôn ile aynı yer olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ayrıca, Muhammet Ali Tekin'in *el-Esvâru'l-müşrife* adlı eserin müellifini Allâme Seyyid Haşan b. Alevî Mâliki, eser adındaki Sâhibî kelimesini de Sâhibey olarak zikretmesi bir sehiv sonucu olmalıdır. Tekin, *Hanefî Hadisçiliği*, 72.

tasavvufî yönüyle hayatını büyük ölçüde şekillendiren⁶⁶ dayısına nispetle bu ismi almış olması muhtemeldir.⁶⁷ Sindî de onun nisbeleri arasında zikredilmiştir.⁶⁸

Osmânî ailesinin Hindistan bölgesine gelişi; büyük ataları Şeyh Abdurrahman el-Kâzerûnî'nin Medine-yi Münevvere'den Mâverâünnehir'e göç etmesi, sonrasında Gazneli Mahmud'un ordusuna katılıp Hindistan'a gelmesi ve bazı Hint şehirlerinin fethedilmesi sonucu Panipat'a yerleşmesi suretiyle olmuştur.⁶⁹

Zafer Ahmed, ilim erbabı/ilmiye sınıfına mensup bir ailede yetişmiştir. Dedesinin babası Şeyh Kerâmet Hüseyin'in ilme düşkün, ilim talebelerine karşı son derece cömert olduğu; kendi evini, daha çok İslâmî ilimlerin okutulduğu bir medrese hüviyetine büründürdüğü ve şehir içi ve dışından pek çok talebenin buraya geldiği söylenmektedir. Kerâmet Hüseyin'in oğlu, Zafer Ahmed'in dedesi Nihâl Ahmed de bu medresede öğrenim görmüştür.⁷⁰

Dedesi Nihâl Ahmed'in de Diyobend'de saygı gören cömert bir kimse olduğu söylenmiştir. Kendisi, Dârululûm Diyobend'in ilk şura meclisinde üye olarak bulunmuştur.⁷¹

Babası Latîf Ahmed Osmânî, Farsça ve İngilizce eğitimi almıştır. Tasavvufî yönü de bulunan Latîf Ahmed, Diyobend'de zamanın meşhur şeyhlerinden Hacı Âbid Hüseyin'in müridlerindendir.⁷²

1.2. Doğumu, İlmî Hayatı ve Vefatı

5 Ekim 1892 (13 Rebûlevvel 1310) tarihinde, Sehârenpûr bölgesinde bulunan Diyobend şehrinde; Hind bölgesinin en büyük ilim merkezlerinden olan Diyobend Dârululûm'a

⁶⁶ Ebubekir Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", 44/67.

⁶⁷ Bir âlimin, hocası konumunda bulunan bir diğer âlimin nisbesiyle nisbelenmesine örnek olarak, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin kendisini, hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye nispet ederek el-Kevserî nisbesini kullanması zikredilebilir. Bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlât* (Kahire: el-Mektebetü't-tevfikîyye, t.y. Ahmed Hayrî'nin el-Kevserî hakkında yazdığı biyografisi.), 534. Ayrıca bk. İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-'akâdeti't-Tahâviyye* (Elbânî'nin mukaddimesi), nşr. Kolektif (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988), 51; Muhammed Beyler, *XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadisçiliği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 188.

⁶⁸ Muhammed Abdullah Âlu Reşîd, *İmdâdü'l-Fettâh bi-esânîdi ve mervîyyâtî's-Şeyh Abdülfettâh* (Riyâd: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1999), 264.

⁶⁹ Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 14.

⁷⁰ Tekin, *Hanefî Hadisçiliği*, 74-75.

⁷¹ Tekin, *Hanefî Hadisçiliği*, 74.

⁷² Tekin, *Hanefî Hadisçiliği*, 74.

yakın bir yerde⁷³, büyük dedelerinden Lütfullah Dîvân'a nisbet edilen Dîvân mahallesinde doğmuştur.⁷⁴

Zafer Ahmed'in annesi, oğlu henüz üç yaşındayken vefat etmiş; bunun üzerine Zafer Ahmed'i, hac vazifesini ifa etmiş sâliha bir kadın olan büyük annesi en güzel şekilde yetiştirmiştir.⁷⁵ Beş yaşına geldiğinde; Dârululûm müderrislerinden Hâfız Nâmdâr, onun vekili Hâfız Gulâm Resûl ve büyük annesinin kardeşi Mevlânâ Nezîr Ahmed gibi Diyobend'in büyük hafızlarından Kur'ân-ı Kerîm kıraati dersi almaya başlamıştır. Yedi yaşını doldurunca Şeyh Muhammed Yasin'den⁷⁶ Urduca ve Farsça kitaplar ile hesap ve riyâziyyât kitaplarını okumaya başlamış,⁷⁷ bölgede Sarf ilmine girişte okutulan *Mizânü's-sarf* kitabını yine ondan okumuştur.⁷⁸ Bu derslerin yanında babasından da İngilizce dersi alan Zafer Ahmed İngilizce'den nefret etmiş, babasıyla yaptığı her okumadan sonra elindeki notları yakmış; durumu fark edip nedenini soran babası "abimi âlim yapıp beni câhil bırakmak istiyorsunuz" cevabını almış ve oğlu Zafer Ahmed'i dayısı Hakîmülümme Muhammed Eşref Ali et-Tânevî'nin yanına göndermeye karar vermiştir.⁷⁹

Tânebôn Günleri

Tahsiline devam etmek için dayısının yanına, Tânebôn'a giden Zafer Ahmed -ki bu esnada on iki yaşını bitirmiştir-⁸⁰ dayısının baş müderrisi olduğu İmdâdü'l-ulûm Medresesinde, Eşref Ali'nin dayısı olan ve Farsça hocalığı yapan Şevket Ali'den *Gülistân*'ı, Mevlânâ Muhammed Abdullah Gangôhî'den sarf, nahiv ve edebiyata dair Arapça başlangıç kitapları okumaya başlamıştır.⁸¹ Bu esnada dayısından biraz tecvid dersi almış, Mevlana'nın

⁷³ Diyobend Dârululûm'un arazisini Zafer Ahmed'in dedesi Nihâl Ahmed'in hibe ettiği söylenmiştir. Bk. Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 73.

⁷⁴ et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 7; Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 72-73; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâ'id fi Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 13.

⁷⁵ Büyük annesini bu şekilde tavsif eden Zafer Ahmed olmalıdır. Zira bilginin kaynağı, Zafer Ahmed'in hâl tercemesini büyük ölçüde kendisinden istifade ile yazdığını söyleyen Abdülfettâh Ebû Gudde'dir. et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 7.

Büyük annesinin annesinin mi babasının mı annesi olduğuna ilişkin bir bilgiye rastlayamadık.

⁷⁶ Kendisi, Pakistan'ın büyük âlimlerinden, Karaçi Dârululûmu'nun kurucusu ve Karaçi'de baş müftülük yapmış Şeyh Muhammed Şefî' Diyobendî'nin babasıdır. et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 7.

⁷⁷ et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 9; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ'*, 1/491.

⁷⁸ Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 78.

⁷⁹ Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 79.

⁸⁰ Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 79.

⁸¹ Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 79; et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 7; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ'*, 1/491.

Sevban Özdemir, Zafer Ahmed'in ilgili medresede mantık dersi de aldığını söylemektedir ancak atıf yaptığı kaynaklarda buna ilişkin bir bilgi mevcut değildir. Bk. Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâ'id fi Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 14.

Mesnevî'sinin de bir bölümünü dinlemiştir.⁸² Dayısının *et-Telhisâtü'l- 'aşer* adlı eserinin az bir kısmını dayısından, birazını da abisi Said Ahmed'den okumuştur.⁸³

Kanpûr Günleri

Tânebôn'daki tahsilini takiben dayısı Eşref Ali ile birlikte Kanpûr'a gelmiş, tahsiline; dayısının burada bulunduğu süre zarfında kurduğu Câmî'ul-'ulûm isimli medresede, dayısının talebeleri Muhammed Reşid Kanpûrî ve Muhammed İshâk Berdevânî'nin gözetiminde devam etmiştir.⁸⁴ Bu esnada on üç yaşını dolduran Zafer Ahmed, bu medresede *Kütüb-i Sitte*'yi ve *Mişkât*'ı okumuştur.⁸⁵ Onun bu eserlere ek olarak İmâm Mâlik'in *Muvatta*'nı okuduğu da söylenmiştir.⁸⁶ Hadis okumalarını takviye edecek usûl-i hadîs ve mustalahu'l-hadîs kitapları ile fıkıh, tefsir, edebiyat ve biraz da aklî ilimlere dair eserleri de yine Muhammed Reşid Kanpûrî ve Muhammed İshâk Berdevânî'den okumuştur.⁸⁷ Burada şer'î ve aklî ilimlerde icazet alan Zafer Ahmed, devre-i hadîs'i⁸⁸ de bitirerek on altı yaşında bu medreseden mezun olmuştur.⁸⁹

Sehârenpûr Günleri

Zafer Ahmed on yedi yaşında, tahsiline devam etmek için Sehârenpûr'da bulunan Mezâhiru'l-'ulûm isimli medreseye gelmiştir. Burada mantık, felsefe, matematik ve astronomi gibi ilimleri tahsil etmiş, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i üzerine yazılmış *Bezlü'l-mechûd* isimli şerhin müellifi Halil Ahmed Sehârenpûrî'den de devre-i hadis okuyarak on sekiz yaşında buradan mezun olmuştur.⁹⁰

⁸² et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 7.

Muhammed Ali Tekin'in ifadesine göre Zafer Ahmed tecvid ve kıraat dersini dayısının da hocası olan Kâri Abdullah'tan almış, dayısının *Mesnevî* derslerine de abisi ve hocası Abdullah Gangôhî ile birlikte katılmıştır. Tekin, *Hanefti Hadisçiliği*, 80-81.

⁸³ et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 7.

Zafer Ahmed'in aldığı başka Kur'ân dersleri için bk. Tekin, *Hanefti Hadisçiliği*, 80-81.

⁸⁴ Tekin, *Hanefti Hadisçiliği*, 82.

⁸⁵ Bu yedi eser Kütüb-i Seb'a olarak da zikredilmiştir. Bk. et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 8.

⁸⁶ Tekin, *Hanefti Hadisçiliği*, 83.

⁸⁷ et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 8; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ'*, 1/492; el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 2/558.

⁸⁸ "Bu terim, hadis ilmindeki Kütüb-i Sitte ve diğer ünlü hadis kitapları da dahil olmak üzere, sadece Hadis kitaplarının (bu dönemde Hadis dışında bir kitap bulunmamaktadır) belirli bir süre içinde öğretme usulünü ifade etmektedir." Bk. Anas Chakrathody Alumtharammal, "Hindistan'daki Ünlü İslami Eğitim Merkezlerinin Hadis Öğretim ve Öğretim Metodları", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 5 vd.

⁸⁹ Tekin, *Hanefti Hadisçiliği*, 84.

⁹⁰ Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâ'id fi Ulûmî'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 15; Tekin, *Hanefti Hadisçiliği*, 84-85; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ'*, 1/492; Sâmerrâî, *Ulemâ'ü'l-'Arab fi Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*, 768.

Mezun olduktan sonra, on sekiz yaşını henüz doldurmuşken, aynı medresede tedris vazifesi üstlenmiş, burada yedi yıl boyunca akaid, hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, edebiyat, mantık ve felsefe gibi ilimleri okutmuştur.⁹¹

1918 yılında Garkîpûh'ta bulunan İrşâdü'l-ulûm Medresesinde iki sene görev almış, burada Sahîhayn'ı ve diğer hadis kitaplarını okutmuştur.⁹² Bir sonraki sene, Tânebôn'daki İmdâdü'l-ulûm medresesine geri dönmüş, burada da hadis kitaplarını, *Kütüb-i Sitte* ve *Mişkât*'ı (Kütüb-i Seb'a), fıkıh ve tefsir ilimlerini okutmuştur. Pek çok âlim onun rahle-yi tedrisinden geçip mezun olmuştur. İftâ ve tedris faaliyetlerinin yanı sıra, dayısı Eşref Ali'nin yönlendirmesiyle *I'lâ'ü's-sünen*'i yazmaya başlaması da bu zaman aralığına tekabül etmektedir.⁹³

Zafer Ahmed 1926 yılında, otuz dört yaşındayken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir.⁹⁴ 1928 yılında, Burma (Myanmar)-Rangûn'da bulunan el-Medresetü'l-Muhammediyye'ye gitmiş, burada kaldığı yaklaşık iki senelik süre zarfında tebliğ, vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş, sonrasında Tânebôn'a dönmüştür.⁹⁵ Burada on yıl kaldıktan sonra 1940 yılında, çevresinin yönlendirmesi üzerine Dakka'ya gitmiş, Dakka Üniversite'sinde hadis, fıkıh ve usûl-i fıkıh hocalığı vazifesini deruhte etmiştir.⁹⁶ 1948 yılında Dakka Üniversite'sinden ayrılıp el-Medresetü'l-âliye'de baş müderris olarak görev almış; burada bulunduğu yaklaşık sekiz sene zarfında, el-Câmi'atü'l-Kur'âniyye el-'Arabiyye isminde bir üniversite⁹⁷ ve Eşrefü'l-ulûm isminde bir medrese kurmuştur.⁹⁸ Burayı takiben Batı Pakistan'a⁹⁹ geçmiş, Sind eyaletinin Haydarâbâd idaresine bağlı Eşrefâbâd'da, Tando Allahyâr'da bulunan Dârululûm'da baş müderris olmuş; hadis okutup iftâ görevini deruhte etmiştir.¹⁰⁰

⁹¹ Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 15; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ*, 1/492; et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 8; Sâmerrâî, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*, 768; Ebubekir Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", 67.

Burada okuttuğu kitaplar hakkında detay için bk. Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 85-86.

⁹² Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 86; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 15.

⁹³ et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 8-9.

⁹⁴ Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 87.

⁹⁵ et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 10.

⁹⁶ Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 88; et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 10.

⁹⁷ et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 10; Sâmerrâî, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*, 768; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ*, 1/492.

Ebû Gudde, bu üniversitenin Doğu Pakistan'da (Bangladeş'te) Kur'ân ilimleri, hadis, fıkıh ve diğer ilimleri öğreten en iyi üniversite olduğunu söylemektedir.

⁹⁸ Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 88-89.

İlgili pasajda Zafer Ahmed'in Dakka'da hangi kitapları okuttuğu bilgisi de yer almaktadır.

⁹⁹ Muhammet Ali Tekin, Batı Pakistan'ın Bangladeş olduğunu söylemiştir [Bk. Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 89.] ancak bu tespit isabetli değildir. Zira Bangladeş, Pakistan'ın doğusunda yer almaktadır.

¹⁰⁰ et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 10; Sâmerrâî, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*, 768; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ*, 1/492.

Hayatının sonlarına geldiğinde ilerleyen yaşı, birbirini takip eden hastalıklara düşer olması ve kuvvetten düşmesine karşın Tando Allahyâr'da bulunan Dârululûm'da *Sahîh-i Buhârî* okutmaya devam etmiştir.¹⁰¹ 8 Aralık 1974'te (23 Zilkade 1394) Sind eyaletine bağlı Eşrefâbâd-Tando Allahyâr'da 84 yaşında vefat etmiştir.¹⁰² Cenaze namazına pek çok âlim iştirak etmiş; namazı, ilk tahsil gördüğü âlimlerden Şeyh Muhammed Yasin'in oğlu Muhammed Şefî' Diyobendî kıldırılmıştır.¹⁰³

1.3. Hocaları ve Talebeleri

Hocaları

Zafer Ahmed'in çocuk yaştan itibaren ilim tahsilinde pek çok hocası olmuştur. Bu isimleri şöyle tatad etmek mümkündür.¹⁰⁴

1. Hâfız Nâmdâr
2. Hâfız Gulâm Rasûl
3. Hâfız Abdüllatîf
4. Mevlânâ Muhammed Yâsin Diyobendî
5. Münşî Münzîr Ahmed Diyobendî
6. Mevlevî Nezîr Ahmed Diyobendî
7. Mevlânâ Muhammed Abdullah Gangôhî
8. Hazret Hakîmülümme Tânevî
9. Mevlânâ Saîd Ahmed (kardeşi)
10. Mevlânâ Muhammed İshâk Berdevânî
11. Mevlânâ Muhammed Reşîd Kampûrî
12. Mevlânâ Makbûl Hüseyin Fetihpûrî

¹⁰¹ Zafer Ahmed et-Tânevî, *Î'lâ'ü's-sünen* (neşredenin girişi), nşr. Muhammed Takî Osmânî (Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmî'l-İslâmiyye, 1418), 1/27; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ'*, 1/493.

Sahîh-i Buhârî okuma/okutmayı hastalığı için bir şifa vesilesi olarak görmüş, "Ne vakit hastalığım artarsa ben de *Sahîh-i Buhârî* okutmayı artırıyorum, Cenâb-ı Allah da bu dersi hastalığıma şifa vesilesi kılıyor." demiştir.

¹⁰² Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ'*, 1/493; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fi Ulûmî'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 19.

¹⁰³ Tekin, *Hanevî Hadîşçiliği*, 77.

¹⁰⁴ Tekin, *Hanevî Hadîşçiliği*, 90-91.

Zafer Ahmed'in hâl tercemesini verdiğini tespit edebildiğimiz Arapça kaynakların hiçbirinde, hâl tercemesi esnasında zikredilen isimler dışında Zafer Ahmed'in kendilerinden okuduğu yahut umumi icazet aldığı hocalarına ilişkin herhangi bir başlık bulunmamaktadır.

13. Mevlânâ Muhammed İn‘âmullah Kampûrî
14. Hazret Mevlânâ Halîl Ahmed Embetevî
15. Mevlânâ Muhammed Yahya Kandehevî
16. Mevlânâ Abdullatîf Kâdîpûrî
17. Mevlânâ Abdulkadîr Pencâbî
18. Kâri Abdullah Mekki
19. Kâri Muhammed Sıddîk Horasânî
20. Kâri Abdülaziz Bihârî

Bu isimlerin yanında, kendilerinden umumi icazet aldığı hocalar da vardır:¹⁰⁵

- 1- Mevlânâ Muhammed İshâk Berdevânî
- 2- Mevlânâ Hakîmülümme Eşref Ali Tânevî
- 3- Mevlânâ Halil Ahmed Ambetevî
- 4- Mevlânâ Muhammed Yahya Kandehevî
- 5- Mevlânâ Seyyid Enver Şâh Keşmîrî

Talebeleri

Zafer Ahmed gerek medreselerde gerek üniversite bünyesinde uzun yıllar ders vermiş,¹⁰⁶ bunun bir gereği olarak da pek çok talebe yetiştirmiştir. Talebelerinin bir kısmını şöyle tatad etmek mümkündür:¹⁰⁷

1. Muhaddis Abdurrahman el-Kâmilpûrî
2. Seyyid Bedr Âlem el-Mîretî
3. Şeyhülhadis Muhammed İdris el-Kandehevî
4. Mevlânâ Es‘adullah es-Sehârenpûrî
5. Muhammed Zekeriyâ el-Kandehevî
6. Şeyh Muhammed Mâlik el-Kândehevî
7. Şeyh Abdurrahman Kandehevî

¹⁰⁵ Tekin, *Hanevî Hadisçiliği*, 91-92.

Seyyid Süleyman Nedvî, Mevlânâ Seyyid Alevî Mâlikî Mekki, Allâme Muhammed Zâhid el-Kevserî, Allâme Sâlim Atıyye gibi isimler de Zafer Ahmed’in umumi icazet aldığı hocalar arasında zikredilmiştir.

¹⁰⁶ Bk. Tekin, *Hanevî Hadisçiliği*, 88; et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredeninin girişi), 10; Sâmerrâî, *‘Ulemâ’ü’l-‘Arab fî Şibhi’l-Kârrati’l-Hindiyye*, 768; Mahmud Saîd Şâfi‘î, *Teşnîfü’l-esmâ’*, 1/492.

¹⁰⁷ Tekin, *Hanevî Hadisçiliği*, 110; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî’nin Kavâid fî Ulûmi’l-Hadis Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 19.

Tespit edebildiğimiz Arapça kaynakların hiçbirinde, belki de yakın tarihli olması sebebiyle, hocalarında olduğu gibi herhangi bir talebesinden de bahsedilmemiştir.

8. Şeyh Din Muhammed Han
9. Şeyh Şemsülhak el-Ferîdpûrî
10. Şeyh Abdüşşekûr et-Tirmîzî
11. Şeyh İhtişâmülhak et-Tânevî
12. Ömer Ahmed Sûreti
13. Abdürrezzâk İfrîkî
14. Şeyh Muhammed Kâsım Belûcistânî¹⁰⁸
15. Abdülfettâh Ebû Gudde¹⁰⁹

1.4. Eserleri¹¹⁰

Zafer Ahmed'in pek çok eseri vardır ki bunların bir kısmı Hanefî mezhebini savunma amacıyla yazılmıştır.¹¹¹ Bu başlık altında Zafer Ahmed'in tespit edilmiş eserleri ismen zikredilecek ancak tezimize konu olan *İnhâ'ü's-seken (Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs)* dışındaki

¹⁰⁸ Zafer Ahmed'in, tezimize de konu olan *İnhâ'ü's-seken (Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs)* adlı eserini Abdülfettâh Ebû Gudde'ye ulaştıran talebesidir. et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşreden giriş), 5.

¹⁰⁹ Ebû Gudde, hicrî 1382 yılında, Zafer Ahmed'i Tando Allahyâr'da Dârululûm baş müderrisi iken ziyaret edip icazet almıştır. et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşreden giriş), 6-7.

¹¹⁰ Zafer Ahmed'in hayatını Arapça yazar isimlerden el-Mar'asî, eserlerine ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir. Abdülfettâh Ebû Gudde, Zafer Ahmed'in hâl tercemesini verirken bir paragrafta da eserlerinin bir kısmını zikretmiştir. Bk. et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşreden giriş), 9. Sâmerî, Zafer Ahmed'in eserlerini Arapça yazdıkları ve Arapça'dan Urduca'ya tercüme ettikleri şeklinde iki kısma ayırmış, Arapça eserlerin bir kısmının hangi branşa ilişkin olduğu bilgisini de vermiştir. Mahmud Saîd Şâfi'î ise, Sâmerî'nin zikretmediği birkaç Arapça eseri zikretmiştir. Bk. Sâmerî, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*, 768-769; Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ'*, 1/493-496.

Hayatını Türkçe yazar isimlerden Zaferullah Daudî; *Î'lâ'ü's-sünen ve İnhâ'ü's-seken*'i, *et-Terğîb ve'l-Terhîb ve Behcetü'n-nüfûs*'un Urduca tercümelerini ve *Terdîd-i Perviziyyet*'i zikredip “namazda elleri kaldırma, imamın arkasında Fatiha okuma ve âmin deme” gibi Hint alt kıtasında çok tartışılan konularda da eserleri olduğunu belirtmiştir. Bk. Halid Zaferullah Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 223 vd.

Zafer Ahmed'in hayatını nispeten detaylı anlatan yazarlardan Sevban Özdemir; eserlerini “Hadis, Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf, diğer” şeklinde başlıklandırmıştır. Urduca yazılan eserlerin başlıklarını Arapça olarak vermesi bir kusur olarak görülebilir. Zafer Ahmed'in “namazda elleri kaldırma, imamın arkasında Fatiha okuma ve âmin deme” gibi konuları tartıştığı eserleri Hadis başlığı altında zikretmesi de kusur sayılabilir.

Zafer Ahmed'in hayatını oldukça detaylı anlatan Muhammed Ali Tekin ise eserlerini “Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf, Fezâil, Siret-Tarih-Biyografi ve Siyaset, Hadis” şeklinde başlıklandırmıştır. Urduca yazılan eserlerin başlıklarını Urduca olarak vermiştir. İçindekiler kısmında yer almasa da Zafer Ahmed'in farklı zamanlarda yaptığı deşifre edilmiş konuşmalardan tespit edebildiklerini de zikretmiştir.

Biz de Zafer Ahmed'in eserlerini zikrederken büyük ölçüde Muhammed Ali Tekin'in başlıklandırmasına uymakla beraber “Akaide ilişkin eserleri” başlığı açtık ve makale isimlerini, yazıldığı konulara ilişkin başlıklar altında değil “Makaleleri” başlığı altında verdik.

¹¹¹ Mahmud Saîd Şâfi'î, *Teşnîfü'l-esmâ'*, 1/493 vd.

eserler hakkında, tezimizin doğrudan konusu olmaması ve ilgili kaynaklarda evvelce zikredilmiş olması sebebiyle,¹¹² bilgi verilmeyecektir.

- **Akaide ilişkin eserleri:** *el-İrşâd fî mes'eleli'l-istimdâd me'a zamîme, Da'vet-i 'âmmе.*
- **Tefsire ilişkin eserleri:** *Ahkâmü'l-Kur'ân, Telhîsü'l-beyân, eş-Şifâ, el-Husvânü'l-hasîne (fî teshîli İlkâ'ü's-sekîne),¹¹³ el-Kavü'l-meysûr fî teshîli Sebâtî's-sütûr.¹¹⁴*
- **Fıkha ilişkin eserleri:** *İmdâdü'l-ahkâm fî mesâ'ili'l-helâl ve'l-harâm, Fâtihatü'l-keîâm fî'l-kırâ'ati halfe'l-imâm, el-Kavlü'l-metîn fî'l-(cehri ve'l-)ihfâ'i bi-âmîn, Şakku'l-Ğayn 'an hakkı raf'i'l-yedeyn, Keşfü'd-dücâ 'an vechi'r-ribâ, el-Hayru'n-nâmî li-def'i şerri'n-Nizâmî,¹¹⁵ Udhiyyetü'l-bakara ve ihkâkuhâ mine'l-kütübi'd-dîniyye li-gayri'l-müslimîn, el-Kavlü'l-mâzî fî nasbi'l-kâdî, Fethu'z-Zafer.*
- **Tasavvufa ilişkin eserleri:** *İnkîşâfü'l-hakîka 'an istihlâfi't-tarîka, Lübâbü'n-ni'me (Tercemetü Kitâbi'l-hikme), Esbâbu'l-Mahmûdiyye (Tercemetü Âdâbi'l-'ubûdiyye), el-Bünyânü'l-müşeyyed (Tercemetü'l-Burhâni'l-mü'eyyed),¹¹⁶ Rûh-ı Tasavvuf me'a İtr-i tasavvuf, ed-Dürrü'l-mendûd (Tercemetü'l-Bahri'l-mevrûd), Nüzhetü'l-besâtîn (Tercemetü Ravzi'r-reyâhîn), Merâmü'l-havâs (Tercemetü'n-Nizâmî'l-hâs), el-Kavlü'l-mansûr fî İbn Mansûr, ez-Zaferu'l-Celî bi-Eşrefi'l-Alî, Vezâ'if ve İfâdât.*
- **Fezâile dair eserleri:**¹¹⁷ *Nûrun 'alâ nûr, Vesîletü'z-zafer fî medhi Hayri'l-beşer,¹¹⁸ Fezâ'ilü's-salâti 'ale'n-Nebî, Fezâ'ilü'l-Kur'âni'l-Kerîm, Şifâ'ü'l-mürtâb 'an mirâ'i ba'zî'l-ahbâb, Berâ'et-i Osmân, Keffü'l-lisân 'an Mu'âviye b. Ebî Süfyân.*

¹¹² et-Tânevî'nin eserleri hakkında bilgi için bk. Tekin, *Haneî Hadîşçiliği*, 109-141, 147-150 vd.; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 20-30.

¹¹³ Sevban Özdemir, "Tefsir Eserleri" başlığı altında *İlgâ'ü's-sekîne fî tahkiki ibdâ'i'z-zîne* başlıklı bir eserden bahsetmektedir. Muhammet Ali Tekin'in tespitine göre ise *İlgâ'ü's-sekîne* başlıklı bu eser, Zafer Ahmed'in dayısı Eşref Ali et-Tânevî'ye aittir. Zafer Ahmed'in bu eser üzerine yaptığı teshil çalışmasının başlığı ise *el-Husvânü'l-hasîne*'dir. Bk. Tekin, *Haneî Hadîşçiliği*, 114; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 25.

¹¹⁴ Sevban Özdemir'in "Diğer Eserleri" başlığı altında tanıttığı bu eser, *el-Husvânü'l-hasîne* gibi, Eşref Ali'nin bir eseri üzerin yaptığı teshil çalışmasıdır. İki eserde de kadınların tesettürüne ilişkin ayetlerin tefsiri yapılmakta ve bu konudaki hükümler ele alınmaktadır. Bk. Tekin, *Haneî Hadîşçiliği*, 114.

¹¹⁵ Eserin ismi, Sevban Özdemir tarafından *el-Gayru'n-nâmî li-def'i'n-nizâmî* olarak zabt edilmiştir. Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 26.

¹¹⁶ Eserin ismi, Sevban Özdemir tarafından *el-Bünyânü'l-meşîd* olarak zabt edilmiştir ki doğrusu, Muhammet Ali Tekin'in de zabt ettiği şekilde, *el-Bünyânü'l-müşeyyed* olmalıdır. Bk. Tekin, *Haneî Hadîşçiliği*, 124; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 26.

¹¹⁷ İsimleri bu başlık altında zikredilen eserler; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) üstünlüğü, Ona salât ü selâm getirmenin fazileti, Kur'an-ı Kerîm'in fazileti, Hz. Osman, Hz. Muâviye ve Amr b. el-Âs gibi sahâbîlere ilişkin tartışmalar, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret gibi konulara daîrdir. Bk. Tekin, *Zafer Haneî Hadîşçiliği*, 128-132.

¹¹⁸ Bu iki eser; Sevban Özdemir tarafından "Diğer Eserleri" başlığı altında, Muhammet Ali Tekin tarafından ise "Fezâil" üst başlığı altında yer alan "Fezâilü seyyidi'l-mürselîn" başlığında zikredilmiştir. Sevban Özdemir, Fezâilü seyyidi'l-mürselîn ismini, "Hadis Eserleri" başlığı altında bir eser başlığı olarak vermiş ve "Peygamberimiz (s.a.v.) faziletinden bahseden eserdir" diyerek tanıtmıştır. Muhammet Ali Tekin'in tespitine göre ise bu isim, Zafer Ahmed tarafından Peygamber'in (s) fazileti ve methine ilişkin kaleme alınan çalışmalara verilen,

- **Sîret, Tarih, Biyografi ve Siyasetle İlgili Çalışmaları:** *Vilâdet-i Muhammediyye kâ Râz, Havâ'ic-i Beşeriyye our Ta'lîm-i Nübüvvet, Sefernâme-i Hicâz, Envâru'n-nazar fî âsâri'z-Zafer, Hayât-ı Eşref, Tahzîru'l-müslimîn 'an muvâlâti'l-müşrikîn,*
- **Konuşmaları:** *Meydân-ı Arafât meyn Müslümânân-i Alem se Hitâb, Cidde Rediyo Steyşın Arabî meyn Tahrîr, Karaçi Redyo Per Tahrîr; Taklîd ke Bare Meyn ek Güftegu (mülakat)*
- **Diğer eserleri:** *Risâletü'r-rihle, Sirru mevlidi Muhammedi'n-Nebî, Cebriyye-i Talîm kî Hilâf Fetvâ,¹¹⁹ Eyk 'Âşıkâne Vâkı'a.*

- Makaleleri

- **Tefsire ilişkin makaleleri:** *Eşrefü'l-beyân fî mu'cizâti'l-Kur'ân, Tarîke-i Ta'lîm-i Kur'ân, Pakistan or Kur'ân, İ'câzü'l-Kur'ân.*
- **Fıkha ilişkin makaleleri:** *Mesâil-i Zarûriyye-i Ramazân o İdeyn o Sadakati'l-Fitr, Mesele-i Kurbânî Per Ek Alim Mükâleme, Gayr-ı İslâmî Memâlik meyn Sûd ve Kumâr ve Ğayre kî Tahkîk, Asr-ı Hâzır meyn Mesâfet-i Kasr kî Tahkîk, Pöte kâ Hakk-ı Verâset, İslâm men 'Avrat kâ Ailî Makâm,*
- **Tasavvufa ilişkin makaleleri:** *Hakikat-i Ma'rîfet.*
- **Biyografi ve Siyasete ilişkin makaleleri:** *Hakîmü'l-ümme müceddidü'l-millet, Mahbûb-i Nebî Şebbir Alî, Zikr-i Mahmûd, İslâmî Nizâm kâ Bünyâdî Usûl, Teblîğ-i Cemâ'at kî Islâh, Dînî Medâris ke İnhitât ke Esbâb (mektup), Zillet-i Yehûd our Arabûn ke Hâliye Şikest, Müslümânûn ke Zevâl ke Esbâb, Cihâd-ı Filistin.*
- **Hadise ilişkin makaleleri:** *Ulemâ-i Hind ki Hıdmet-i Hadîs, Münkirîn-i Hadîs Hâricî Hen, Hatîb Bağdâdî or Münkirîn-i Hadîs, Citnâ 'İlim Kur'ân meyn he, Rasûl-i Ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem kî vasıyyeten, Takrîr-i be Mevki'-i Hatm-i Buhârî-i Şerîf.*
- **Diğer makaleleri:** *İslâm or Sâins (Science), İsâ-i Mişinrî, Mûsikî or İslâm I-II, Ulemâ-i Şâm sâ İntrûyu, Hazret Alî our Ebû Cehil kî... kâ Nikâh, Ulemâ-*

örneğin *Nûrun 'alâ nûr* ve *Vesiletü'z-zafer fî medhi Hayri'l-beşer* başlıklı eserlerin altında yer alacağı bir üst başlık olmalıdır.

Bk. Tekin, *Haneî Hadisçiliği*, 128-129; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 24.

¹¹⁹ Sevban Özdemir, eserin ismini Arapça tercümesiyle “*et-Ta'lîmü'l-icbârî ve'l-Fetevâ zıddihû*” şeklinde vermiştir. Bk. Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 30.

i Medîne sâ İntrûyû, Îsâiyyîn sâ Su'âlât, Meydân Arafât meyn, Su'âlnâme kâ Cevâb.

- **Hadise ilişkin eserleri:** *el-Envâru'l-Muhammediyye (Tercemetü't-Tergîb ve't-Terhîb), Rahmetü'l-Kuddûs (Terceme-i Behcetü'n-nüfûs),¹²⁰ Fezâ'il-i Cihâd,¹²¹ Terdîd-i Perviziyyet, İ'lâ'ü's-sünen.¹²²*

Zafer Ahmed et-Tânevî'nin hadislerle ilgili eserleri arasında, araştırmamızın temel konusu olan *İnmâ'ü'z-Zeken fî Tenkîdi İnhâ'ü's-Seken*'in kendisi üzerine yazıldığı *İnhâ'ü's-seken (Kavâ'id fî 'Ulûmi'l-Hadîs)* başlıklı eserinin ayrı bir yeri vardır. Bu sebeple ilgili eser müstakil olarak ele alınmalıdır.

1.4.1. *İnhâ'ü's-seken ilâ men yutâlî'u İ'lâ'ü's-Sünen (Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs)*

Eser, Zafer Ahmed'in dayısı Eşref Ali et-Tânevî'nin görevlendirmesi üzere kaleme aldığı *İ'lâ'ü's-sünen* için yazdığı üç mukaddimeden biridir.¹²³ Bu mukaddimenin yazılmasını da *İ'lâ'ü's-sünen*'in yazılmasını isteyen Eşref Ali et-Tânevî istemiştir. Zafer Ahmed'e göre, Hanefilere, zayıf rivayetlere tutunduklarını sanarak ta'n eden kimselerin bu tutumları, Hanefilerin usul ve kaidelerini bilmemelerinden ileri gelmektedir. Bu mukaddime ise *İ'lâ'ü's-Sünen*'i okuyacak kimseye yol gösterecek, Hanefilerin hadisleri tashîh ve taz'îf edişine dair hükümlere ve her bâba taalluk eden konulara ilişkin esasları sunacaktır. Yine bu mukaddime, Hanefî âlimlerin muhaddislere muhalefet ettikleri kaideleri açıklamakta, muhaddislerin kabul edip hoş karşıladıkları esasları da içermektedir.¹²⁴

Eseri tahkik edip geniş ta'liklerle neşreden Abdülfettâh Ebû Gudde'ye göre bu eser, ulûmü'l-hadîs kitaplarında ihmal edilen pek çok hususu ele almış, cerh-ta'dîl bahislerini işleyişiyle el-Leknevî'nin *er-Ref' ve't-tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl*'de

¹²⁰ Zaferullah Daudî ve Sevban Özdemir bu eserin ismini “Rahmetü'l-Kudûs” olarak vermiştir, doğrusu Muhammet Ali Tekin'in de zabt ettiği şekilde “Rahmetü'l-Kuddûs” olmalıdır. Bk. Tekin, *Hanefî Hadisçiliği*, 147; Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadîs Çalışmaları*, 227; Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâ'id fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 23.

¹²¹ Muhammed Ali Tekin bu eseri “Fezail Konusundaki Çalışmaları” başlığı altında zikretmiştir ancak eser muhteva itibarıyla bir hadis derlemesidir, biz de bu sebeple “Hadise ilişkin eserleri” başlığı altında zikrettik.

¹²² Eserin telif sebebi ve muhtevasına ilişkin bilgiler için bk. Ebubekir Sifil, “İ'lâ'ü's-Sünen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/78. Ayrıca bk. et-Tânevî, *Kavâ'id*, 19 vd.

¹²³ Diğer iki mukaddime hakkında bilgi için bk. Ebubekir Sifil, “İ'lâ'ü's-Sünen”, 22/78.

¹²⁴ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 20.

gösterdiği gayreti tamamlamış ve el-Leknevî'nin cerh-ta' dîl ilminde bina ettiği yüksek yapının adeta son tuğlası olmuştur.¹²⁵

Eser; bir giriş, bir mukaddime ve bunları takip eden on fasıldan oluşmaktadır. Müellif Zafer Ahmed, girişte İmam Ebû Hanîfe'nin bilhassa fıkıh ilmindeki üstünlüğünden bahsetmiş, şer'î ilimlerinin kaynağının Kitap ve Sünnet olduğunu vurgulamış, bu zamanın fitnelerinden birinin İmam Ebû Hanîfe ve mezhebinin Kitap ve Sahih Sünnet'ten herhangi bir delili bulunmadığına ilişkin iftiralar olduğuna değindikten sonra *İ'lâ'ü's-sünen* ve bu eserin mukaddimesi olan *İnhâ'ü's-seken*'i yazış sebebi ve eserin yazılış sürecinden bahsetmiştir.

Mukaddime bölümünde hadis ilmine ilişkin ıstılahlar ve hadis ricâli hakkında kullanılan lafızlar tanımlanmış, mana ile rivayet meselesine değinilmiştir. Birinci fasıl, hadis ricâlinin tevsîk ve taz'îfi, hadislerin tashîh ve tahsîninin ictihâdî oluşuna dairdir. İkinci fasıl, tashîh ve tahsîne ilişkin mühim kural ve esaslara dairdir. Üçüncü fasılda zayıf hadisle amele ilişkin durumlar ele alınmış, dördüncü fasılda ise rivayetlerin söyleyenine göre hükümleri, sahâbe ve büyük tâbiîlerin kavillerinin hüccet oluşu ile ziyâdetü's-sika meseleleri işlenmiştir. Beşinci fasıl mürsel, müdelles, mu'allak, münkatı' ve mu'dal rivayetlere dairdir. Altıncı fasılda muzdarib rivayetler ele alınmış, yedinci fasılda ise cerh-ta' dîle dair meseleler işlenmiştir. Sekizinci fasıl deliller arasında teâruza dair esaslar ve birini diğerine tercih etmeye dairdir. Dokuzuncu fasılın konusu, İmam Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in hâl tercemeleridir. Onuncu fasıl ise çeşitli meselelere dair tamamlayıcı bilgiler hakkındadır.

Eser ilk defa 1930 yılında Tânebôn'da taşbaskı yapmış, ikinci baskısı 1964 yılında Karaçi'de yapılmıştır. 1972'de Beyrut'ta, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkik ve

¹²⁵ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 2-3.

ta'likleriyle, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* adıyla¹²⁶ yayımlanmıştır.¹²⁷ Eserin Türkçe'ye ilk tercümesi bu neşir üzerinden, İbrahim Canan (v. 2009) tarafından yapılmış ve tercüme 1982 yılında *Yeni Usûl-i Hadîs* başlığıyla Türkiye Öğretmenler Vakfı tarafından yayımlanmıştır. *Î'lâ'ü's-sünen*'in tamamının *Hadislerle Hanefî Fıkıhı* başlığıyla tercüme edilmesi projesi kapsamında *Kavâ'id*'in bulunduğu birinci cildin Macit Bilge tarafından yapılan tercümesi, *Hadîs Usûlü (Kavâ'id fî Ulûmi'l-Hadîs)* başlığıyla 2018 yılında Misvak Neşriyat tarafından yayımlanmıştır. Eserin Türkçe'ye üçüncü kez tercümesi ise 2020 yılında Selman Keleş tarafından yapılmış, tercüme *Hadîs Usûlü* başlığıyla Takdim Yayınları tarafından neşredilmiştir.

Zafer Ahmed'in bu eserine, tezimize de konu olan, Ebû Muhammed Bedüddin Şah er-Râşidî es-Sindî (v. 1996) tarafından *İnmâ'ü'z-zeken fî tenkîdi İnhâ'ü's-seken* başlıklı hacimli bir reddiye yazılmış, bu eser ilk defa 2003 yılında, Kuveyt'te Dâru Gırâs tarafından yayımlanmıştır.

Bu eser üzerine Hâfız Muhammed el-Gondelvî¹²⁸ (v. 1405/1985) tarafından reddiye kabilinden bir çalışma yapıldığı da belirtilmektedir. Anlatılana göre Hâfız Fethî

¹²⁶ Eseri neşreden Abdülfettâh Ebû Gudde, bu ismi müellif Zafer Ahmed'den izin alarak koyduğunu söylemektedir. et-Tânevî, *Kavâ'id* (neşredenin girişi), 5.

Ancak aslı *İnhâ'ü's-seken* olan eser isminin *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* şeklinde değiştirilmesi, özellikle Ehl-i Hadîs diyebileceğimiz kimselerce, eleştiri konusu olmuştur.

Nâsiruddîn el-Elbânî, kitabın başlığıyla muhtevasının daha uyumlu olacağını öne sürerek “على مذهب الحنفية/Hanefî mezhebine göre” kaydını koysa ne güzel olurdu, dedikten sonra eserde yer alan çoğu kuralın Hanefîler için söz konusu olduğunu ve bu kurallarla hadis âlimlerine, onların zayıf kabul ettiklerini sahih saymak, sahih kabul ettiklerini de zayıf saymak suretiyle muhalefet ettiklerini ifade etmiş ve Hanefîlerin, ancak ve ancak işlerine geldiği için bu tasarrufla bulundukları şeklinde bir niyet okumasında bulunmuştur. Bk. İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-'akîdeti'l-Tahâviyye* (Elbânî'nin mukaddimesi), nşr. Kolektif (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988), 43.

Muhammed Ali Tekin'den farklı olarak; el-Elbânî'nin “على مذهب الحنفية/Hanefî mezhebine göre” kaydının konulması talebine katılmamız mümkün görünmemektedir. Her ne kadar Abdülmecîd et-Türkmânî ve Abdülmecîd el-Cüzcânî gibi muasır müellifler eserlerini bu kayıtlı başlıklandırmışlarsa da et-Tânevî'nin *Kavâ'id*'i muhteva itibarıyla bu eserlerden farklıdır. *Kavâ'id*'de her ne kadar Hanefîlerin hadis/sünnet tespit yöntemlerine ilişkin kanaatler mevcut ise de eser Hanefîlerin hadis/sünnet tespit yöntemlerini müstakil olarak incelememiştir. Böyle olsaydı eserde Hanefî fıkıh usulü eserlerine et-Türkmânî ve el-Cüzcânî'nin eserlerindeki kadar yoğun bir şekilde başvurulması gerekirdi. Ne var ki *Kavâ'id* bu şekilde yazılmamış; et-Tânevî, Hanefî mezhebinin hadis/sünnet tespit yöntemlerini teyit eden kaideleri çeşitli hadis usulü eserlerinden tümevarım yoluyla elde etmiştir.

Aynı şekilde, Muhammed Ali Tekin'in de ifade ettiği gibi, Hanefîlerin hadise ilişkin kriterlerinin hadisleri işlerine geldiği şekilde tashih-taz'if etmeleri için olduğu şeklindeki okumasına da katılmamız mümkün değildir.

Muhammed Ali Tekin'in “Bu kitabın (isim konusundaki) hakkı ‘المهازل في علوم الحديث’ şeklinde isimlendirilmesidir, şeklinde bir tenkit için bakınız” dedikten sonra bu sözün sahibinin Bedüddin es-Sindî olduğunu söylemesi sehiv olmalıdır. Bk. Tekin, *Hanefî Hadisçiliği*, 185.

Zira bu nakil, eseri neşreden Salâhuddîn Makbûl Ahmed'in giriş yazısından yapılmış ve o da bu sözü kendisine yahut reddiyyenin müellifi es-Sindî'ye nispet etmemiştir. İlgili pasaj şöyledir: “Uyanık bir kimse, eserin isminde yapılması gereken tâdil teklifinden hareketle kendine ait nüshasına, dikkat ve uyanıklığının bir eseri olarak, ‘Bu eserin hakkı, isminin علوم الحديث في المهازل olmasıdır; zira ulûmü'l-hadîs bir vadide bu körler başka bir vadide...’ yazmıştır.” Bedüddîn es-Sindî, *Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* (neşredenin girişi), thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed (Kuveyt: Dâru Gırâs, 2003), 14

¹²⁷ Ebubekir Sifil, “Î'lâ'ü's-Sünen”, 22/78.

¹²⁸ Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed A'zam b. Fazlillâh el-Gondelvî'dir.

(el-Cehlemî), Bedüddîn es-Sindî'ye verdiği gibi, Medine İslâm Üniversite'sinde görev yapan hocası Gondelvî'ye de *İnhâ'ü's-seken*'in bir nüshasını vermiştir. Gondelvî mütalaa esnasında eser üzerine reddiye kabilinden notlar alıp eseri tekrar Hâfız Fethî'ye teslim etmiş ancak sonrasında nüshanın akıbetine ilişkin herhangi bir haber alamamıştır. Olayı Gondelvî'den dinleyip kitabında nakleden İrşâdülhak el-Eserî “Hâfız Fethî vefat ettikten sonra kütüphanesinin başına elim olaylar gelmiştir. Eğer kütüphanesi güvenilir bir yere taşınınsaydı belki Gondelvî'nin reddiyesi de bulunabilirdi” demektedir.¹²⁹

¹²⁹ İrşâdülhak el-Eserî, *Makâlât* (Faysalâbâd: İdâretü'l-‘ulûm el-Eseriyye, 2015), 5/195-196.

2. Ebû Muhammed Bedî'üddîn Şâh er-Râşidî el-Hüseynî es-Sindî

2.1. Nesebi ve Ailesi

Adı Bedî'üddîn, künyesi ise büyük oğlu Muhammed'e nispetle Ebû Muhammed'dir. Babası, dedesi ve büyük dedeleri gibi onun da lakabı, sultan manasındaki “Şah”tır.

Babası Seyyid Şerif İhsânullah Şah, dedesi Seyyid Şerif Rüşdullah Şah, dedesinin babası Seyyid Raşidüddîn Şah, dedesinin dedesi Muhammed Yasin Şah, büyük dedesi de Seyyid Şerif Muhammed Râşid Şah er-Râşidî el-Hüseynî'dir.¹³⁰

Soyu, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) torunu, Hz. Ali'nin (r.a.) oğlu Hz. Hüseyin'e (r.a.) ulaşmaktadır.¹³¹ Büyük dedesi Muhammed Râşid'e nispetle Râşidî, soyunun Hz. Hüseyin'e ulaşması sebebiyle Hüseyinî, Sind bölgesinde doğduğu için de Sindî nisbelerine sahiptir. Kendisine Şeyhu'l-'Arab ve'l-'Acem lakabı da verilmiştir.

es-Sindî'nin ailesinin, Sind bölgesinin fâtihi Muhammed b. Kâsım es-Sekafî (v. 96) zamanında Irak'tan muhacir olarak gelen kabilelerle birlikte Sind'e gelip yerleştiği söylenmektedir.¹³²

Büyük dedesi Muhammed Râşid Şah, vefat ederken ardında iki oğlu Seyyid Hizbullah Şah ve Seyyid Muhammed Yasin Şah'ı, liderliklerine delalet eden iki gösterge ile, sarık ve bayrakla bırakmış; Muhammed Râşid Şah'ın takipçileri, vefatı sonrasında sarığın Hizbullah Şah'ın başında, bayrağın ise Muhammed Yasin Şah'ta kalmasını tercih etmişler ve Muhammed Râşid Şah'ın aşireti böylece iki idareye bölünmüştür:

- 1- Sarıklı ihtiyar manasındaki Pîr Pagarû (Pir Pagaro)
- 2- Bayraklı ihtiyar manasındaki Pîr Çanda (Pir Jhando)¹³³

Muhammed Râşid Şah'ın idaresinin göstergelerinden olan bayrağı alan torunlarının silsilesi şöyle devam etmiştir:¹³⁴

¹³⁰ Hammâd Muhammed Enes el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 36.

¹³¹ Ebû Muhammed Bedî'üddîn Şah er-Râşidî es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (Karaçi: el-Merkezü'l-İslâmî li'l-bühûsi'l-İlmiyye, 2009), XVI; el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 36.

¹³² el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 39; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XVI.

¹³³ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 39-40. Ayrıca bk. Ebû Muhammed Bedî'üddîn Şah er-Râşidî es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye* (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-selefiyye, 1996), 11.

¹³⁴ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 40-42. Ayrıca bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 11.

1- Seyyid Muhammed Yasin Şah

Bedüddin es-Sindî'nin büyük dedesi, Muhammed Yasin Şah b. Seyyid Şerif Muhammed Râşid Şah er-Râşidî el-Hüseyînî'dir. Babasının vefatından sonra yöneticiliği deruhte eden ilk isim olan Muhammed Yasin Şah, “bayrağın ilk sahibi (Sâhibü'l-'alem el-Evvel)” olarak şöhret bulmuştur. İnsanları Sünnet'e uymaya çağıran bir kimse olduğu; Râşidî kabilesinde evvelce var olan, Ehl-i tasavvuf nezdinde mürşid-mürîd arasında tertip edilen merasimler gibi “İslâmî olmayan”¹³⁵ uygulamalarla mücadele etmeye onun yöneticiliği zamanında başladığı söylenmiştir.¹³⁶

2- Seyyid Fazlullah Şah

Dedesinin dedesi, Seyyid Şerif Fazlullah Şah er-Râşidî el-Hüseyînî, Muhammed Yasin Şah'tan sonra “bayrağın ikinci sahibi (Sâhibü'l-'alem es-Sânî)” olarak da anılmıştır. Sind'de bulunan, yöneticiliğinin alameti olan bayrak sahibi manasında Pîr Çanda da denilen, Seyyid Fazlullah Şah köyü kendisine nispet edilmiştir.¹³⁷

3- Seyyid Raşîdüddîn Şah

es-Sindî'nin dedesinin babası, bayrağın üçüncü sahibi Raşîdüddîn Şah'ın mücahidlerden olduğu; mücahidlerden bir grup toplayıp onlardan cihad ve başka birtakım hükümlere ilişkin biat alması sebebiyle “sâhibü'l-bey'a” olarak şöhret bulduğu söylenmiştir. Aşağıda kendinden bahsedilecek, es-Sindî'nin de tahsilini görmüş olduğu Dâru'r-Reşâd Medresesi Raşîdüddîn Şah'ın emri üzerine kurulmuştur. Cemaat mensupları için derlediği *el-Melfûzât* isimli bir kitabı vardır. Bu eserin en önemli mevzusunun, hadisin re'y üzerine bina edilmiş fıkha takdim edileceğini vurguluyor oluşu ve tasavvuf karşıtlığı olduğu söylenmiştir.¹³⁸

4- Seyyid Rüşdullah Şah

Bedüddin es-Sindî'nin dedesi, bayrağın dördüncü sahibi Ebû Tûrâb Rüşdullah Şah, Ehl-i Hadîs yolunun hizmetkârı; ilim erbabı, ilmin ve ilim erbabının muhibbi olarak tanıtılmaktadır. Birçok büyük âlimden icazet almıştır. Seyyid Nezir Hüseyin ed-Dihlevî (v. 1320/1902), Hüseyin b. Muhsin el-Ensârî'nin (v. 1327/1909-1910) talebelerinden olan

¹³⁵ Bununla kastedilen “Urs ve Mevlid Merasimleri” olmalıdır. Buna göre, evliyanın ölüm yıldönümlerinde “urs” merasimleri düzenlenir, şiir ve musikinin de eşlik ettiği bu merasimde sema ayinleri yapılır ve cezbe hâlinin yakalanması amaçlanır. Aynı gayeyle, Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Ahmed Rıza Han'ın doğum günlerinde görkemli geçen “mevlid” merasimleri tertip edilir. Bk. Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 15.

¹³⁶ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 40.

¹³⁷ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 40-41.

¹³⁸ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 45.

Rüşdullah Şah'ın¹³⁹ Ehl-i Hadîs mezhebinin Sind bölgesinde yayılmasına önemli derecede etki ettiği söylenen Arapça, Urduca ve Sindhî dilinde pek çok eseri vardır. *et-Tenkîdû'l-ma'kûl* ve *Dercü'd-dürer fî vaz'î'l-eydî 'ale's-sadr* bu eserlerden ikisidir. Kendisi, diğer ilimlere nazaran hadis ilmine ayrı bir ihtimam gösteren Dâru'r-Reşâd Medresesi'nin de kurucularındandır.¹⁴⁰ Sind bölgesindeki çoğu hoca da bu medreseden mezundur.¹⁴¹

5- Seyyid İhsânullah Şah (v. 1938-39?)

Bedüüddin es-Sindî'nin babası, bayrağın beşinci sahibi İhsânullah Şah, hicrî 1313 senesinde doğmuştur. *Meslekü'l-insâf* başlıklı, Sindhî dilinde matbu bir risalesi vardır. Bedüüddin es-Sindî'nin ilk hocasıdır. es-Sindî kendisinden, çeşitli ilimlerde derinleşmeden evvel, Arapça ve Farsça birtakım kitaplar okumuştur.¹⁴²

6- Seyyid Muhibbullah Şah

Bayrağın altıncı sahibi olan Seyyid Ebu'r-Rûh Muhibbullah Şah b. İhsânullah Şah er-Râşidî es-Sindî, Bedüüddin es-Sindî'nin abisidir. Sind'de, Haydarâbâd idaresindeki Pîr Çanda köyünde medfundur.¹⁴³ Muhibbullah Şah'ın kaynaklarda es-Sindî'nin en büyük kardeşi olarak tanıtılmasından hareketle es-Sindî'nin başka kardeş(ler)i de olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tespit ettiğimiz kaynaklarda buna ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bedüüddin es-Sindî'nin Muhammed Şah, Nurullah Şah, Rüşdullah Şah ve İbrahim Halîlullah Şah isimlerinde dört oğlu vardır.¹⁴⁴ Torunlarından biri olan Nusretullah Şah er-Râşidî es-Sindî, Sind bölgesinde ikamet etmekte, Karaçi New Saîdâbâd'da bulunan el-Merkezü'l-İslâmiyye li'l-bühûsî'l-ilmîyye'nin yöneticiliğini yapmakta; aynı zamanda dedesinin, ardında

¹³⁹ es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XVI; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 54-55. Ayrıca bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 12.

¹⁴⁰ el-Medenî, “Dâru'r-reşâd medresesini kuran kişinin” Rüşdullah Şah olduğunu söylemektedir. Abdulhamit Birişik ise, Haydarâbâd-Sind yakınlarında, Gotha Pırçenda'daki Dâru'r-reşâd medresesinin 1901-1902 yıllarında Ubeydullah es-Sindî ve arkadaşları tarafından kurulduğunu ve Ubeydullah es-Sindî'nin burada ders verdiğini söylemektedir. Bk. Abdulhamit Birişik, “Ubeydullah es-Sindî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/27. Dâru'r-reşâd'ın Sind bölgesindeki etkisini konu edinen Urduca bir makalede de; medrese kurma isteğinin Rüşdullah Şah'ın gönlüne düştüğü, sonrasında bu fikri Ubeydullah es-Sindî'ye açtığı ve ders vermek istemesine karşın mizacına uygun bir medrese bulamayan es-Sindî'nin bu fikre müspet yaklaştığını, böylece Rüşdullah Şah ile Ubeydullah es-Sindî'nin hicrî 1319/miladî 1901 yılı Receb ayında Dâru'r-reşâd medresesinin açılışını gerçekleştirdikleri anlatılmaktadır. Bk. Abdul Aziz Nuhrio – Saifullah Bhutto, “Role of Madrisah Dar-ur-Rashad in The Spiritual, Educational and Literary History of Sindh”, *Australian Journal of Humanities and Islamic Studies Research (AJHISR)* 2/1 (2016), 185.

Bu bilgiler ışığında, Birişik'in Ubeydullah es-Sindî'nin arkadaşları diye bahsettiği zümrenin içinde -belki de yalnızca-Rüşdullah Şah'ın bulunduğunu da söylemek mümkündür.

¹⁴¹ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 44-45.

¹⁴² el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 43.

¹⁴³ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 42.

¹⁴⁴ es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 80.

ilim talebeleri için bırakmış olduğu el-Mektebetü'r-Râşidiyye ismindeki kütüphanesinin müdürlüğünü de deruhte etmektedir.¹⁴⁵

2.2. Doğumu, İlmî Hayatı ve Vefatı

10 Temmuz 1925 (13 Zilhicce 1343) tarihinde,¹⁴⁶ Pakistan'da; Sind Eyaletinin Haydarâbâd idaresinde Bintü'l-Arab yakınlarında bulunan¹⁴⁷, bugün “Kadîm Pîr Çanda” (Gotha Pir Jhando) diye isimlendirilen Seyyid Fazlullah Şah köyünde doğmuştur.¹⁴⁸ Sonrasında babası Şerif İhsânullah Şah oradan ayrılıp¹⁴⁹ Dergâh-ı Şerîf (Dargah Sharif) adında¹⁵⁰ yeni bir köy kurmuş ve ayrıldığı köyde evvelce var olan medreseyi burada yeniden inşa etmiştir (Dâru'r-Reşâd adındaki¹⁵¹ bu medrese hâlâ faaldir¹⁵²).¹⁵³ Bedüddin es-Sindî de başlangıç düzeyini bu

¹⁴⁵ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 46.

¹⁴⁶ el-Medenî, es-Sindî'nin doğum tarihinin bazı kaynaklarda -ki bu kaynak es-Sindî'nin torunu tarafından kaleme alınmıştır. Bk. es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis*, XII.- 12 Mayıs 1926 olarak tespit edilmesini, es-Sindî'nin *Rumûz-i Râşidiyye*'deki (Bk. Bedüddîn es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 11.) beyanının hilafına olması sebebiyle, hatalı bulunmaktadır. Bk. el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 37-38.

Bedüddîn es-Sindî'nin doğum tarihi için 18 Zilhicce 1343 de denmiştir, bu tarih miladi 15 Temmuz 1925 senesine tekabül etmektedir. Bk. el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 38.

Bedüddîn es-Sindî'nin doğrudan ve dolaylı almış olduğu icazetleri serdettiği *Müncidü'l-müstecîz* adlı eseri neşreden Ebû Sâmî el-' Abdân ise müellifin doğum yılını 1342 olarak zikretmiştir. Bk. Ebû Muhammed Bedî'üddîn Şah er-Râşidî es-Sindî, *Müncidü'l-müstecîz li-rivâyeti's-Sünne ve'l-Kitâbi'l-'Azîz*, nşr. Ebû Sâmî el-' Abdân Hasen et-Temmâm (1439), 19.

Salâhuddîn Makbûl Ahmed, Yûsuf el-Mar'aşlî ve Rebî' el-Medhalî de Ebû Sâmî el-' Abdân'a bu görüşünde eşlik eder. Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 55; Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât*, 3, 96; Rebî' b. Hâdî 'Umeyr el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn bi-siyeri eslâfihim*, 292.

¹⁴⁷ Bedüddîn es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XII.

Bu bölgenin adı New Saidâbâd'dır. İrşâdülhak el-Eserî, bu bölgeye Bintülarab isminin Beytullah'a olan sevgisi sebebiyle Bedüddîn es-Sindî tarafından verildiğini söylemektedir. İrşâdülhak el-Eserî, *Makâlât*, 5/179.

¹⁴⁸ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 37.

¹⁴⁹ İhsanullah Şah'ın Pîr Çanda'dan ayrılıp, yahut kaynaktaki geçtiği şekilde hicret edip, yeni bir köy kurmasının ardında, babası Rüşdullah Şah'ın vefatı sonrası kardeşiyle yaşadığı anlaşmazlık ve bunu takip eden mahkeme sürecinin yattığı söylenmektedir. Bk. Aal-e-Qutub Aal-e-Syed Abdullah Shah Ghazi, “Dargah Sharif Pir Jhando” (Erişim 10.06.2025)

¹⁵⁰ el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 96; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 292.

¹⁵¹ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 55. Temelleri Rüşdullah Şah tarafından 1901 (h. 1319) yılında atılan bu medrese “Medreselerin Anası” olarak da anılmıştır. Bk. Abdul Aziz Nuhrîo – Saifullah Bhutto, “Role of Madrisah Dar-ur-Rashad in The Spiritual, Educational and Literary History of Sindh”, 191.

¹⁵² el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 96; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 292.

¹⁵³ el-Mar'aşlî ve el-Medhalî'nin “burada bir medrese ikame etti” şeklindeki ifadeleri sıfırdan bir medrese inşa ettiği manasına gelebildiği gibi var olan bir medreseyi ikame/ihya etti manasına da gelebilir. Oğlunun ifadesi “Burada da Pîr Çanda'daki gibi bir medrese tesis etti” şeklindedir. el-Medenî ise, metinde ilavelerle verdiğimiz şekilde, “ayrıldığı köyde var olan medrese kalıntıları üzerine burada bir medrese inşa etmiştir” demektedir.

İşin aslı şöyle olsa gerektir: Rüşdullah Şah'ın 1922'deki vefatı sonrasında oğulları Zıyâuddîn Şah ile İhsanullah Şah arasında bir anlaşmazlık yaşanmış, bu anlaşmazlığı mahkeme süreci takip etmiş, bunun sonucunda İhsanullah Şah Kadîm Pîr Çanda'dan ayrılıp Dergâh-ı Şerîf'e hicret etmiş ve babası Rüşdullah Şah'ın vefatı sonrasında zaten ağır aksak faaliyet gösteren Dâru'r-Reşâd Medresesi'ni Dergâh-ı Şerîf'te yeniden kurmuştur.

Pîr Çanda'da evvelce var olan medrese ise İhsanullah Şah'ın yeğeni Vehbullah Şah tarafından 1990 yılında kapatılmış, medresenin binası bir liseye devredilmiş kütüphanesindeki kitapların bir kısmı Karaçi Ulusal

medresede, Şeyh Hafız Emîn Muhammed, Şeyh Şefî‘ Muhammed, Şeyh Abdülkerîm ve Şeyh Muhammed İsmail gibi hocalardan okumuş, sonraki düzeyleri ise Şeyh Muhammed İsa Haylî, Şeyh Kutbuddîn, Şeyh Bahâuddîn Han, Şeyh Muhammed es-Sindî, ağabeyi Şeyh Ebu’r-Rûh Muhibbullah Şah er-Râşidî, Şeyh Abdullah ve diğer âlimlerden ikmâl etmiştir.¹⁵⁴

Dâru’r-Reşâd Günleri

Kendi beyanına göre; tahsilini tamamen, dedesi Rüşdullah Şah ile Ubeydullah es-Sindî’nin kurduğu Dâru’r-Reşâd’da görmüştür. İlk bir yılda Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenip baştan sona yüzüne okumuş, takip eden iki yılda Sindhî dilinde kitaplar okumuş, yine bu iki yıl içerisinde *Bostan*’a kadar Farsça eğitimi almıştır. Sonrasında altı yıl Arapça eğitimi alıp müfredatı tamamlamıştır. Okuyacağı kitapları hayattayken babasıyla istişare ederek, babasının vefatından sonra¹⁵⁵ ise kendi zevkine göre ve hocalarının yönlendirmesiyle seçmiştir. Kur’ân-ı Kerîm mealini, *Tefsîrû’l-Celâleyn*’i, *Tefsîrû’l-Beyzâvî*’yi; hadiste *Erba’in-i Nevêvî*’yi, *Bülûğu’l-merâm*’ı, *Mişkât*’ı, *Kütüb-i Sitte*’yi, İmam Mâlik ve İmam Muhammed’in *Muvatta*’larını, Tahâvî’nin *Şerhu me’ânî’l-âsâr*’ının bir kısmını; fıkıhta *Hidaye*’ye, usûl-i fıkıhta *Telvîh*’e,¹⁵⁶ nahivde ise *Şerh-i Câmî*’ye¹⁵⁷ kadar ve Abdülğafur Haşiyesi’nin¹⁵⁸ az bir kısmını, sarfta ise ders kitaplarının tamamını okuduğunu söylemektedir. Edebiyatta ise *Müfîdû’t-tâlibîn*¹⁵⁹ ile birlikte *Makâmât-ı Harîrî*’yi, *Mu’allakât-ı Seb’a*’yı ve *Dîvân-ı Mütenebbî*’nin bir kısmını okumuştur.¹⁶⁰

Müzesi’ne satılmıştır. Bk. Nuhrio – Bhutto, “Role of Madrisah Dar-ur-Rashad in The Spiritual, Educational and Literary History of Sindh”, 195; Aal-e-Qutub, “Dargah Sharif Pir Jhando” (Erişim 10.06.2025).

Sindî’nin torunu, Rüşdullah Şah’ın kurduğu, içinde sayısız nadir yazmaların bulunduğu bu kütüphaneden satılan kısmın yaklaşık 1200 nüshalık bir koleksiyon olduğunu şikâyetlenerek anlatmaktadır. Bedüddîn es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XVIII.

¹⁵⁴ Bedüddîn es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XII; el-Medenî, *Cühûdü’s-Şeyh Bedî’iddîn*, 47; el-Mar’aşlî, *Mu’cemü’l-me’âcim*, 3, 96; el-Medhalî, *Tezkîrû’n-nâbihîn*, 292. Ayrıca bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 15-16. Oğlu, Bedüddîn es-Sindî’nin başlangıç düzeyini kendilerinde okuduğu hocaları, diğer müelliflerden farklı olarak, ayrı bir paragrafta zikretmiştir.

¹⁵⁵ İhsanullah Şah hicrî 1313 yılında doğmuştur. Bedüddîn es-Sindî’nin oğlu, İhsanullah Şah’ın 43 yaşında vefat ettiğini söylemektedir. [Bk. es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XIII.] Bu takdirde yaklaşık 1938-1939 yıllarında vefat etmiş olmalıdır ki Bedüddîn es-Sindî bu tarihte 13-14 yaşlarındadır. Torunu ise, es-Sindî’nin babası İhsanullah Şah’ın 1938’de, es-Sindî 14-15 yaşlarındayken, vefat ettiğini söylemektedir. Bk. es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XVI.

¹⁵⁶ Sadrüşşerîa’nın (ö. 747/1346) Hanefî fıkıh usulüne dair yazmış olduğu *Tenkîhu’l-usûl* adlı eserine Tefâtânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan hâşiye.

¹⁵⁷ İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) *Kâfiye* metnine Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) tarafından yapılan, *Molla Câmî* olarak şöhret bulan *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye* adlı eseri kastediyor olmalıdır.

¹⁵⁸ Abdülğafûr-ı Lârî (ö. 912/1506) tarafından *Kâfiye* şerhi olan *Molla Câmî* üzerine yazılmış haşiyedir.

¹⁵⁹ Mevlânâ Muhammed Ahsen Nânotavî’nin (ö. 1894) Arapça öğrenen başlangıç düzeyindeki talebeler için kaleme aldığı, atasözleri ve öğütler ile hikâyeleri muhtevisi iki bölümden oluşan eserdir.

¹⁶⁰ es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 15; el-Medenî, *Cühûdü’s-Şeyh Bedî’iddîn*, 51-52. Ayrıca bk. es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ’id* (muhakkikin girişi), 55.

Medenî, yukarıda tadat edilen es-Sindî’nin okuduğu ilimleri, eserlerin ismi olmaksızın, icmâlen zikretmiştir: “Birtakım tefsirler, hadis ve hadis usulü, fıkıh ve fıkıh usulü kitapları...” gibi. Bu bağlamda o, es-Sindî’nin

Hafızlığını, yirmi üç yaşında tamamlamıştır.¹⁶¹ Dâru'r-Reşâd'da okurken talebe de okutmuş,¹⁶² 1374-1375/1955 yılında ise New Saîdâbâd'da el-Medresetü'l-Muhammediyye isminde bir medrese açıp burada farklı zamanlarda son sınıf talebelerine ders okutmuştur.¹⁶³

Bedüddin es-Sindî'nin şöhreti zamanla artmış, dört bir yandan talebeler kendisinden ders okumaya gelmiştir. 1395/1975 senesi sonlarında Mekke'ye taşınmış, burada dört yıl ikamet etmiş ve bu süre zarfında Mescid-i Haram'da çok sayıda ders ve konferans vermiştir. Bir sene Dâru'l-Hadîsi'l-Mekkiyye'de¹⁶⁴, Abdullah b. Humeyd'in daveti üzerine iki sene kadar da Ma'hedü'l-Haremi'l-Mekkî¹⁶⁵ de ders vermiş, Kütüb-i Sitte ile İbn Hazm'ın *el-Muhallâ*'sını okutmuştur.¹⁶⁶ *Tefsîru İbn Kesîr* de burada okuttuğu eserlerdendir.¹⁶⁷

okuduğu ilimlerden birinin de akaid olduğunu söylemektedir. Ancak atıf yaptığı kaynağa baktığımızda akaide ilişkin bir eser okuduğu yazmamaktadır.

Sindî, sadedinde bulunduğumuz paragrafa şöyle devam eder: “[Medresede] Usûl-i hadiste *Şerh-i Nuhbe* ve başka eserler, bunlara ilaveten [mantıkta] *Şerh-i Mirkât*, *Tehzîbü'l-mantık*, Kutbüddin Râzî'nin *Şerhu's-Şemsiyye*'si; [kelâmda] *Şerh-i Akâ'idî'n-Nesefiyye*, [belagatte] *Muhtasarü'l-Me'ânî*, [aruz ve kâfiyede] *Muhitü'd-dâ'ire*, [astronomide] *Şerh-i Çağmîni* ile *Öklid*'in bir kısmı ve başka kitaplar, çeşitli hocalar tarafından okutulmaktaydı.” Bu paragrafta ve öncesinde, her ne kadar *Şerhü'l-Akâ'id*'in okutulduğundan bahsediliyorsa da, es-Sindî'nin akaid yahut kelâm eseri okuduğunun bilgisi yer almamaktadır (Bu durum aynı şekilde hadis usûlü/Şerh-i Nuhbe için geçerlidir.).

Yazar, es-Sindî'nin cümlesinden akaid eseri okuduğu çıkarımında bulunduyorsa atıf aynı fiile olduğu için onun *Şerh-i Mirkât*, *Tehzîbü'l-mantık*, *Şerhu's-Şemsiyye* gibi mantık eserlerini de okuduğunu söylemesi gerekmektedir.

Benzer bir hata İftihâr Ahmed el-Ensârî tarafından da yapılmıştır. Ancak onun bu hatalı görüşü, ilgili paragrafta ismi geçen eserlerin hepsinin es-Sindî tarafından okutulduğunu söylemesi sebebiyle el-Medenî'nin görüşüne nazaran daha tutarlı görünmektedir. Bk. Ebû Muhammed Bedüddîn Şah er-Râşidî es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû' bi-vaz'î'l-yedeyn fi'l-kıyâm ba'de'r-rükû'* (muhakkikin girişi), thk. İftihâr Ahmed Tâcuddîn el-Ensârî (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002.), 4.

¹⁶¹ es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 20; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XII. Hafızlığını dört aydan kısa bir süre zarfında herhangi bir hocaya gitmeden yaptığını, Nûr suresinin bazı ayetlerini deve sırtında yolculuk ederken ezberlediğini söylemekte ve hafızlık metodundan bahsetmektedir. Bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 20. Ayrıca bk. el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 97; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 292.

Kur'ân-ı Kerîm'e olan düşkünlüğü için ayrıca bk. İrşâdülhak, *Makâlât*, 5/182.

Torunu, Kur'ân-ı Kerîm hafızlığı yanında onun sayısız hadisi ve kitap sayfasını ezbere bildiğini, kâtiplere kitap imla ettirirken sanki el-Mektebetü'r-Râşidiyye'nin hafızıymış gibi hissedildiğini söyler. es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XVII.

¹⁶² es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 55. Dâru'r-Reşâd'da toplamda iki sene talebe okutmuştur. Bk. es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 4.

¹⁶³ es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 21; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 55; el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 74; Nuhrio – Bhutto, “Role of Madrisah Dar-ur-Rashad in The Spiritual, Educational and Literary History of Sindh”, 196; Velîd Abdullah el-Münîs, *el-Îlâm bi-men zâra'l-Kuveyt mine'l-'ulemâ ve'l-a'lâm* (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf ve's-şü'ûnî'l-İslâmiyye, 2011.), 98.

¹⁶⁴ Torununun “Dâru'l-Hadîsi'l-Hayriyye” olarak andığı yer olmalıdır. es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XVIII.

¹⁶⁵ Ma'hedü'l-Haremi'l-Mekkî, Mescid-i Haram'da yer alan, diploma şart koşmayan bir eğitim kurumu, revak derslerinin gelişmiş bir formudur. Mescid-i Haram Din İşleri Genel Müdürü Abdullah b. Humeyd'in Kral Faysal'ı yönlendirmesiyle 1965 yılında kurulmuştur. Dersler Harem revaklarında, yerde icra edilir. Bk. Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheyman* (Beyrut: eş-Şebeketü'l-Arabiyye, 2011), 24; Archive, “Ma'hedü'l-Haremi'l-Mekkî” (Erişim 23.06.2025).

¹⁶⁶ el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 97; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 293; es-Sindî, *Müncidü'l-müstecîz* (neşredenin girişi), 25; es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 4.

¹⁶⁷ es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 21; es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 4.

Talebelerinden Nâsır el-Huzeymî, kendisinden *'Avnü'l-Ma'bûd* şerhiyle birlikte *Sünen-i Ebî Dâvûd*'u, İbn Kesîr'in *İhtisârü 'Ulûmî'l-hadîs*'ini ve İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i ile şerhi *Nüzhetü'n-nazar*'ını okuduklarını

Mekke’de ikamet ettiği süre zarfında vaaz ve irşad maksadıyla her sene Pakistan’a gidip gelmiştir. 1414/1994 yılında Kuveyt’te bulunmuş,¹⁶⁸ orada talebeler kendisine *Sahîh-i Buhârî*’den Kitâbü’t-tevhîd ve Kitâbü’l-i-tisâm bi’s-sünne bölümlerini, İbn Kesîr’in *İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs*’ini¹⁶⁹ ve şerhiyle birlikte İmâmü’l-haremeyn el-Cüveynî’nin *el-Varakât*’ını okumuşlardır.¹⁷⁰ Yine Pakistan’ın Sind, Pencap gibi muhtelif bölgelerine ve başka ülkelere çeşitli konferanslara katılmak maksadıyla ziyaretler gerçekleştirmiş;¹⁷¹ Kitab ve Sünnet’e ittiba etmek, sahih akideye bağlılık; şirk, hurafe ve bid‘at karşıtlığı, dine muhalif örf ve adetlerin sonlandırılması gibi konularda münazaralar yapmıştır.¹⁷²

Bedüddin es-Sindî, 8 Ocak 1996 (17 Şa‘bân 1416) tarihinde, akşam namazı sonrası Karaçi’de Mûsâ Leyn (Moosa Lane) mevkiinde, el-Mescidü’r-Râşidî yakınlarında vefat etmiş; cenaze namazı ertesi gün New Saîdâbâd’da, Âzâd Pîr Çanda mevkiinde bulunan el-Mescidü’l-Firdevs isimli camide kılınmıştır.¹⁷³ Naaşı Pîr Çanda Köyü kabristanına, en büyük abisi Muhibbullah Şah’ın yakınına, babasının yanına defnedilmiştir.¹⁷⁴

2.3. Hocaları ve Talebeleri

Hocaları

es-Sindî’nin kendilerinden ders okuyup icazet aldığı hocalar olduğu gibi ders okuma durumundan bağımsız olarak kendilerinden doğrudan ve dolaylı icazet aldığı hocaların sayısı da hayli fazladır. es-Sindî’nin çokça icazet alma gayretinin arka planında, hadis ehli oluşu ve icazetin bir teberrük vesilesi addedilmesine ilave bir diğer sebep de Hint alt kıtasında icazet edinmeye gösterilen hırs ve kişilerin edindikleri icazetlerle iftihar etmeleri olmalıdır.¹⁷⁵

söylemektedir. Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me’a Cüheymân*, 32; Alriyadh, “İbn Hazm el-Endelüsî fi Mekke” (Erişim 19.06.2025).

¹⁶⁸ Velîd Abdullah el-Münîs, *el-İ‘lâm bi-men zâra’l-Kuveyt*, 99.

¹⁶⁹ Bu eserin ismi, el-Mar‘aşlî ve el-Medhalî tarafından “İbn Kesîr’in *el-Bâ‘isü’l-hasîs*’i” şeklinde hatalı olarak zikredilmiştir. İbn Kesîr’in eserinin adı *İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs*’tir, *el-Bâ‘isü’l-hasîs* ise Ahmed Muhammed Şâkir’in ilgili esere yazdığı şerhin adıdır.

¹⁷⁰ el-Mar‘aşlî, *Mu‘cemü’l-me‘âcim*, 3, 97; el-Medhalî, *Tezkîrü’n-nâbihîn*, 293; es-Sindî, *Müncidü’l-müstecîz* (neşredenin girişi), 26.

“talebeler kendisine ... okumuşlardır” şeklindeki tercüme *قرأ عليه الطلبة* ibaresi sebebiyle tercih edilmiştir.

¹⁷¹ el-Medenî, *Cühûdü’s-Şeyh Bedi’iddîn*, 87-90.

¹⁷² el-Medenî, *Cühûdü’s-Şeyh Bedi’iddîn*, 87; es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ‘id* (muhakkikin girişi), 56; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XIII-XIV.

¹⁷³ Âzâd Pîr Çanda köyü, el-Mescidü’l-Firdevs camii ve el-Medresetü’l-Muhammediyye Bedüddin es-Sindî tarafından kurulmuştur. Bk. Bedüddin es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XII, XIII.

¹⁷⁴ el-Medenî, *Cühûdü’s-Şeyh Bedi’iddîn*, 48-49; es-Sindî, *Müncidü’l-müstecîz* (neşredenin girişi), 29.

¹⁷⁵ Bk. es-Sindî, *Müncidü’l-müstecîz* (neşredenin girişi), 21.

Bedüddin es-Sindî'nin hocalarının isimleri, kaynaklarda iki başlık altında zikredilmektedir. Bu başlıkların birincisi, kendilerinden okumak suretiyle icazet aldığı hocalar; ikincisi ise, kendilerinden okuma durumu tasrih edilmeksizin umumi icazet aldığı hocalar.

Kendilerinden ders okuyup icazet aldığı hocalar:

Bedüddin es-Sindî, kendilerinden okuduğu hocaları *Rumûz-i Râşidiyye* başlığıyla neşredilen röportajın ilgili bölümünde, okuduğu ve medresede okutulan diğer kitapların isimleriyle birlikte tatat etmiştir.¹⁷⁶ Bazı hocalarının isimleri şöyledir:¹⁷⁷

1. Şeyh Hafız Muhammed Emîn el-Keşşî
2. Şeyh Bahâuddîn Hân el-Celâlâbâdî
3. Şeyh Şefî' Muhammed es-Sekenderî
4. Abdullah el-Kedherî
5. Şeyh Abdülkerim en-Nevvâb Şâmî
6. Şeyh Kutbüddîn el-Hâlîcevî
7. Büyük abisi Şeyh Ebu'r-Rûh Muhibbullah Şâh er-Râşidî
8. Şeyh Muhammed İsmail el-Bintarabî¹⁷⁸
9. Şeyh Velî Muhammed b. Velî Âmir
10. Şeyh Muhammed es-Sindî el-Hâlâ'î
11. Şeyh Muhammed Nur İsa Haylî
12. Şeyh Ubeydullah es-Sindî¹⁷⁹

¹⁷⁶ Bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 15-16. Ayrıca bk. el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 55. es-Sindî'nin medresede kendilerinden ders aldığı hocaların çoğu Hanefî mezhebine mensuptur.

¹⁷⁷ el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 97; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 292; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XII; es-Sindî, *Müncidü'l-müstecîz* (neşredenin girişi), 20-21; Velîd Abdullah el-Münîs, *el-İ'lâm bi-men zâra'l-Kuveyt*, 98; el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 55-56. Diğer hocaların isimleri için ayrıca bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 15-16.

¹⁷⁸ Bu zat, es-Sindî'nin okuduğu dönemde Dâru'r-Reşâd'ın müdürlüğü görevini de deruhte etmekte olan Şeyh Muhammed İsmâil b. Abdilhâlık Afgânî es-Sindî olmalıdır. Bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 15.

Muhammed İsmâil b. Abdilhâlık Afgânî ve Velî Muhammed b. Velî Âmir isimleri, *Ziyâdetü'l-huşû'* muhakkiki İftihâr Ahmed tarafından, herhangi bir ayrıma gidilmeksizin, "Hocaları" başlığı altında, kendilerinden okumayıp icazet aldığı hocalarla birlikte zikredilmiştir. Bk. es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 5.

¹⁷⁹ Bu ismi, ilgili yerlerde, Velîd Abdullah el-Münîs; Bedüddin es-Sindî'nin kendisinden ahir ömründe (Ubeydullah es-Sindî 1944 yılında vefat etmiştir.) Amme cüzünden birtakım surelerin tefsirine ve biraz da esmâ-yı ricâl'e ilişkin ders aldığı bilgisiyle de *Nakzu'l-Kavâ'id*'in muhakkiki Salâhuddin Makbûl Ahmed ve -ondan nakille- el-Medenî zikretmiştir.

Umumi icazet aldığı hocalar:

es-Sindî'nin, kaynakların işaret ettiği ikinci kısım hocaları, kendilerinden ders okuma durumu tasrih edilmeksizin umumi icazet aldığı hocalardır.

es-Sindî'nin doğrudan, yani kendisiyle bizzat görüşerek ve dolaylı, yani bizzat görüştüğü hocaların sebetlerinde yer alması sebebiyle icazet aldığı hocaların yekunu 159'a varmaktadır. Onun doğrudan icazet aldığı hocaların isimleri şöyledir:¹⁸⁰

1. Muhaddis Ebü'l-Vefâ Senâullah el-Emritserî¹⁸¹
2. Muhaddis Ebû Saîd Şerefüddin ed-Dihlevî
3. Şeyh Hafız Abdullah er-Rûbrî
4. Şeyh Ebû İshâk Neyk Muhammed el-Emritserî
5. Şeyh Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdülvâhid el-Hâşimî el-Behâvelpûrî
6. Şeyh Muhammed Halil b. Muhammed Selim el-Hayrpûrî

es-Sindî'nin bu isimler vasıtasıyla silsilelerine dahil olduğu, yani bizzat görüştüğü hocaların sebetlerinde yer alması sebebiyle dolaylı olarak icazet aldığı isimler de vardır ki *Müncidü'l-müstecîz*'de çoğunlukla bu isimler zikredilmiştir. Bu isimlerin başlıcaları şunlardır: Şeyhü'l-küll Nezir Hüseyin ed-Dihlevî, Abdülgani b. Ebû Saîd ed-Dihlevî, Muhammed b. Abdülvehhâb en-Necdî, Muhammed b. Muhammed er-Rûdânî, İbn Hacer el-Askalânî, Şeyhülislâm Zekerîya Ensârî, Celâleddin es-Süyûtî, Şemseddin es-Sehâvî, İbnü'l-Mülakkın, Şemseddin ez-Zehabî, Cemâlüddîn İbnü's-Sayrafî, Fahreddin er-Râzî, Şihâbüddin es-Sühreverdî, Kâdî İyâz, Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, Ebû Zerr el-Herevî, İbn Abdilber en-Nemerî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî, Ebü'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî.

Talebeleri

es-Sindî'nin talebelerini de, hocalarında olduğu gibi, kendisinden ders okuyan ve ders okuma durumundan bağımsız olarak kendisinden icazet alan şeklinde iki başlıkta incelemek mümkündür.

¹⁸⁰ es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XII; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 55; es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 5; el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 97; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 293; el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 76-78. Hocalar, *Müncidü'l-müstecîz*'deki şekliyle sıralanmıştır.

¹⁸¹ Hint alt kıtasında bulunan Ehl-i Hadîs cemaatinin, Diyobend medresesi mezunu bu ismin kendi saflarına dahil olmasıyla büyük güç kazandığı söylenmiştir. Bk. Khamidov, *Eşref Ali Tehânevî'nin Hayatı, Hadis İlmindeki Eserleri ve Görüşleri*, 14.

Kendisinden İcazet Alan Talebeleri:

Sind'den, Hind'den, Şam'dan, Irak'tan, Arap Yarımadası'ndan ve Mağrib'den pek çok talebe Bedüddin es-Sindî'den istifade edip icazet istemiş, es-Sindî bu sebeple Şeyhü'l-'Arab ve'l-'Acem olarak anılmıştır.¹⁸² İcazetin teberrük vesilesi olma boyutu göz önünde bulundurulduğunda, es-Sindî'den icazet isteyen kimselerin ondan ilmen daha düşük seviyede yahut yaşça küçük olmaları gerekmediği göz önünde bulundurulmalıdır. İcazet alan bazı isimler şöyledir:¹⁸³

1. Şeyh Su'eydî b. Mehdî el-Bağdâdî [Medine-yi Münevvere, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye hocalarından]
2. Şeyh Abdülkâdir b. Habîbillah es-Sindî [el-Câmi'atü'l-İslâmiyye hocalarından]
3. Şeyh Hâfız Fethî Muhammed Cehlemî¹⁸⁴ [es-Sindî'den et-Tânevî'nin *Kavâ'id*'ine reddiye yazmasını bu zat talep etmiştir.]
4. Şeyh Ali b. Âmir Yemenî [Mekke-yi Mükerreme Dâru'l-Hadîsi'nin eski müdürü]
5. Şeyh Nurullah b. Şahbâz el-Hindî
6. Şeyh Hasan es-Su'ûdî
7. Şeyh Eslem b. Muhammed el-Ürdünî
8. Şeyh Seyfürrahman b. Mustafa el-Mekkî
9. Şeyh Vasiyyullah b. Muhammed Abbas el-Hindî [Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi hocalarından ve Mescid-i Haram müderrislerinden]
10. Büyük abisi Ebu'r-Rûh Muhibbullah Şah er-Râşidî

Bedüddin es-Sindî'nin oğlu da kaynaklarda onun talebeleri arasında zikredilmektedir. es-Sindî'nin bu oğlu, *Tevhîd-i Hâlis*'e takdim yazan oğlu olmalıdır. Bu oğlunun kendisinden ders alan Muhammed Şah veya Nurullah Şah olması muhtemelse de ismi tarafımızca tespit edilememiştir.

¹⁸² el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 98; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 293; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XVIII. el-Mar'aşlî ve el-Medhalî, es-Sindî'den icazet isteyen yahut ondan ders okuyan talebelerin isimlerini zikretmemişlerdir.

¹⁸³ es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlu ve torununun takdimi), XII, XVIII; el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 78; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 57-58. Köşeli parantez içinde verilen bilgileri *Nakzu'l-Kavâ'id* muhakkiki Salâhuddîn Makbûl Ahmed zikretmiştir.

¹⁸⁴ Hâl tercemesi için bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 48-49 (dp. 1).

Kendisinden Ders Alan Talebeleri:¹⁸⁵

Bu başlık altında zikredilecek talebelerin çoğu Bedüddin es-Sindî'ye, Haremeyn'de bulunduğu süre zarfında talebelik etmiştir. İlgili isimlerin mülâzemet sürelerine ilişkin bilgiler ise tarafımızca tespit edilememiştir.

1. Şeyh Ömer b. Muhammed b. Abdullah es-Sebîl [Mescid-i Haram İmamı]
2. Şeyh Abdullah b. Muhammed el-Harbî¹⁸⁶
3. Şeyh Muhammed Mûsâ el-İfrîkî
4. Şeyh Şefî' Muhammed¹⁸⁷
5. Şeyh Muhammed Kâsım [Âzâd Pîr Çanda'da bulunan el-Medresetü'l-Muhammediyye müderrislerinden]
6. Şeyh Ebû Abdillâh Şemsüddin el-Afgânî
7. Şeyh İftihâr Ahmed Ensârî [Ziyâdetü'l-huşû' muhakkiki]
8. Şeyh Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î
9. Şeyh Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî [el-Câmi'atü'l-İslâmiyye hocalarından]
10. Muhammed Ahmed İsmail el-Mukaddem
11. Şeyh Hasan Haydar
12. Şeyh Ebû İshâk el-Huveynî
13. Muhammed Hüseyin ez-Zâhirî
14. Abdülkâdir b. Habîbillah es-Sindî
15. Şeyh Hâfız Zübeyr Ali Ze'î
16. Şeyh Ya'kûb el-Hûsâvî
17. Ahmed es-Sâkit
18. Şeyh Rebî' b. Hâdî el-Medhalî¹⁸⁸ [el-Câmi'atü'l-İslâmiyye eski hocalarından]
19. Şeyh Vasiyyullah Abbas el-Hindî

¹⁸⁵ es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlu ve torununun takdimi), XII, XVIII; el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 74-75; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 57-58; es-Sindî, *Müncidü'l-müstecîz* (neşredenin girişi), 23-24; es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 5-6; Velîd Abdullah el-Münîs, *el-İ'lâm bi-men zâra'l-Kuveyt*, 98.

¹⁸⁶ Abdullah el-Harbî, Selefi Muhtesib Cemaati'nin Mekke şubesinin bir numaralı adamıydı, "İhvân"ı toplar onlarla Mekke'nin kenar mahallelerine bile davet maksadıyla götürürdü. Yine "İhvân"ı ilim talebi maksadıyla hocalara götürün de oydu. Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheymân*, 24.

¹⁸⁷ Bu zatın, es-Sindî'nin kendisinden okuduğu Şefî' Muhammed es-Sekenderî olması muhtemeldir. Bu takdirde es-Sindî'nin talebesi olmak değil de es-Sindî'den teberrüken icazet alması daha makul görünmektedir. Ancak es-Sindî'nin oğlu, es-Sindî'nin talebeleri ile es-Sindî'den icazet alanları ayrı başlıklarla tatad etmiş ve Şefî' Muhammed'i es-Sindî'nin talebeleri arasında zikretmiştir. Biz de bu sebeple kendisini, icazet alanlar değil talebeleri başlığı altında zikrettik.

¹⁸⁸ Kendisi es-Sindî ile Mekke-Medîne'de, Mescid-i Haram ve başka yerlerde defalarca oturmuş, müzakerelerde bulunmuş, es-Sindî'den *Sübûlü's-selâm* ve *Sahîh-i Müslim*'in bir bölümünü okumuş, es-Sindî de kendisine okuduğu, dinlediği ve çeşitli branşlardan almış olduğu icazetlerin tamamına ilişkin umumi icâzet vermiştir. el-Medhalî, *Tezkîrü'n-nâbihîn*, 294.

20. Şeyh Muhammed Şah er-Râşidî [oğlu]
21. Şeyh Nurullah Şah er-Râşidî [oğlu]
22. Şeyh Abdullah Nâsır er-Rahmânî
23. Şeyh Salâhuddîn Makbûl Ahmed [*Nakzu 'l-Kavâ'id* muhakkiki]
24. Şeyh Muhammed Refik el-Eserî
25. Şeyh İrşâdülhak el-Eserî¹⁸⁹
26. Gulâmullah Rahmetî
27. Muhammed Abdülhâdî el-Ömerî
28. Abdürrab b. Fazlillah el-Bâkistânî [Mekke-yi Mükerreme Dâru'l-Hadîs'i hocalarından]
29. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî el-İrâkî [Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inin muhakkiki]¹⁹⁰
30. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf [meşhur muhakkik]
31. Abdurrahman Abdülcebbar el-Firyevâ'î [İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi hocalarından]

2.4. İlmî Meşrebi¹⁹¹

Bedüddin es-Sindî'nin hayatını yazanlar, kendisinin ve atalarının Ehl-i Hadîs “mezhebine” mensup ve bu yolun hizmetkârı olduğu,¹⁹² tevhidin önemini vurgulayıp Selef-i Sâlih'in anlayışı ışığında yalnızca Kitap ve Sünnet'e uymaya çağırdığı, sünneti ihya, ikâme ve neşretme için çabaladığı; şirk, hurafe, bid'at ve bid'atçılarla -özellikle de itikâdî ve amelî bid'atler ortaya attığı söylenen Sûfilerle- sıkı sıkıya mücadele ettiği ve eserlerinin büyük

¹⁸⁹ İrşâdülhak el-Eserî ve Mevlânâ Muhammed İshak Çime, vefatından kısa bir süre önce es-Sindî'den icazet istediğinde onlara *Müncidü'l-müstecîz*'in icazetini vermiş ve bu suretle onları kendi silsilesine dahil etmiştir. İrşâdülhak Eserî, *Makâlât*, 5/204.

Müncidü'l-müstecîz muhakkiki Ebû Sâmi Abdân da eserin icazetini İrşâdülhak Eserî'den almıştır.

¹⁹⁰ Kendisi bazı kaynaklarda, belki eserin şöhreti sebebiyle, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inin muhakkiki olarak tanıtılmıştır. Bk. es-Sindî, *Nakzu 'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 58; es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 5. Ancak kendisinin es-Sindî ile olan irtibatını *Müsnedü's-Şâmiyyîn* üzerinden okumak daha doğrudur. Şöyle ki; Bedüddin es-Sindî'nin, içerisinde meşhur-nadir, mahtût ve matbu pek çok kitabı barındıran oldukça büyük kütüphanesinde *Müsnedü's-Şâmiyyîn*'in Medine-yi Münevvere'de bulunan Ârif Hikmet Kütüphanesi'ndeki nüshasından istinsah edilmiş bir nüsha bulunuyordu. Ârif Hikmet Kütüphanesi'ndeki nüsha kaybolduğunda es-Sindî'nin elindeki nüsha tespit edilmiş tek nüsha olarak kaldı. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî de kitabı bu nüsha üzerinden inşa ve tahkik etti. Bk. el-Mar'asî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 98; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 293.

¹⁹¹ es-Sindî'den bahseden kaynaklar her ne kadar bir Ehl-i Hadîs mezhebinden bahsediyorlarsa da Ehl-i Hadîs, bir mezhep değil de meşrep gibidir. es-Sindî'nin bu ekole mensup olması ve bu ekolün de bir mezhep değil meşrep olması sebebiyle “İlmî Meşrebi” başlığı tercih edilmiştir.

¹⁹² el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, s. 41, 44.

çoğunluğunun da bu konulara ilişkin olduğu noktasında müttefiktirler.¹⁹³ es-Sindî'nin kendi anlatımına göre, büyük dedesi Muhammed Râşid Şah'tan babası İhsanullah Şah'a kadar, atalarının hepsi Sind'de insanları tevhid ve sünnete uymaya çağıran kimseler olmuştur.¹⁹⁴

Örneğin, büyük dedesi Muhammed Râşid Şah'ın, akşam namazının farzından evvel iki rekât namaz kılınmasını Sind'de yaygın hâle getiren kimse olduğu söylenmiştir.¹⁹⁵ Dedesinin dedesi Muhammed Yasin Şah zamanından itibaren, kabilelerinde evvelce var olan “İslâmî olmayan” merasimlerin kökü kurutulmaya başlandığı söylenmiştir. Yine Râşidî ailesi, mutasavvıflar nezdinde mürşid ve müridler arasında tertip edilen, “mahza bid‘at ve şeriate muhalif” olduğunu düşündükleri pek çok merasimi ortadan kaldırmıştır.¹⁹⁶ Babasının dedesi Raşîdüddin Şah'ın *el-Melfûzât* adındaki eserinin en önemli mevzuunun, hadisin re'y üzerine inşa edilmiş fıkha takdim edileceğini vurguluyor oluşu ve tasavvuf karşıtlığı olduğu söylenir.¹⁹⁷ Babası İhsanullah Şah, Kral Abdülaziz kabirler üzerindeki kubbeleri yıktırmaya soyunduğu zaman, kralı savunan muhtasar bir risale kaleme almıştır.¹⁹⁸ Bedüüddin es-Sindî ise Hint alt kıtasında, Ehl-i Hadîs'in muhakkik âlimleri arasında sayılmış, hayatını tedris, telif, vaaz u irşad ve “batıl ehli” kimselerle münazara etmek suretiyle Allah'ın dinini [şirk, bid‘at ve sair batılardan] arınmış bir şekilde yaymaya vakfettiği söylenmiştir.¹⁹⁹

es-Sindî'nin meşrebi de yukarıda bahsi geçen münazaralardan anlaşıldığı ve aşağıda eserlerinden bahsedilen başlık altında da görülebileceği üzere, atalarının ve onların hocalarının meşrebiyle aynıdır. Onların mensup olduğu Selefi çizginin,²⁰⁰ taklidin ve bir mezhebe bağlanmanın/bağlı kalmanın reddedilmesi hususunda yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

es-Sindî'nin Selefi çizgide olmasının ardındaki sebeplerden biri, ilmiye sınıfına mensup bir ailede yetişmesi sebebiyle atalarının sahip olduğu Selefi çizgiyi tevarüs etmesi olabilir. Peki ataları Selefi düşünceyle nasıl tanışmıştır? Bu soruyu, Hint alt kıtasında Ehl-i Hadîs, başka bir deyişle Selefilik düşüncesinin yayılmasında büyük pay sahiplerinden olan, yukarıda es-Sindî'nin dedesi Rüşdullah Şah'ın hocaları arasında zikredilen Şeyhü'l-küll lakaplı Nezir

¹⁹³ Bk. el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, s. 41-42; es-Sindî, *Müncidü'l-müstecîz* (neşredenin girişi), 25; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 54-55; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun ve torununun takdimi), XIII, XVI; es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 6.

¹⁹⁴ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, s. 42.

¹⁹⁵ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, s. 45.

¹⁹⁶ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, s. 43.

¹⁹⁷ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, s. 45.

¹⁹⁸ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, s. 43-44. Ayrıca bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 12.

¹⁹⁹ es-Sindî, *Müncidü'l-müstecîz* (neşredenin girişi), 19; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun takdimi), XIII. Münazaralarına ilişkin bilgiler için bk. el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, s. 83-86.

²⁰⁰ Selefi çizgi olarak bahsedilen meşrep, giriş bölümünde “Ehl-i Hadîs Ekolü” olarak anılan çizgiden farklı değildir. Ehl-i Hadîs kavramının kapsamının Selefilik kavramına göre çok daha geniş olması ve es-Sindî ve büyüklerinde gözlemlenen yaklaşımın modern bir meşrep olan Selefilik kavramına daha uygun görünmesi sebebiyle bu kavramı tercih ettik.

Hüseyin ed-Dihlevî²⁰¹ ile Hüseyin Muhsin el-Ensârî'ye²⁰² işaret ederek cevaplamak mümkündür. Her ne kadar es-Sindî'nin dedesinin babalarında da Selefilik eğilimi mevcut ise de bu düşüncenin Hint alt kıtasında neşvünema bulmasıyla beraber dedesi ve onu takiben babası ile kendisinin de bu çizgide karar kıldığı söylenebilir.

es-Sindî'nin çizgisi ve karakterine dair bilgilere kendisine yakın kaynaklardan, söz gelimi kendisine Mekke'de bulunduğu esnada talebelik eden Nâsır el-Huzeymî'den, ulaşmak da mümkündür. Bu bağlamda, hırçın ve münazaralarında kavgacı olduğu,²⁰³ Ebû Muhammed İbn Hazm'a âşık ve mezhep olarak Zâhirî olduğu,²⁰⁴ dört mezhebi ve özellikle de Hanefî mezhebini şiddetle eleştirdiği²⁰⁵ söylenmiştir. es-Sindî'nin Suudi Arabistan'da dört yıl bulunması, başka bir deyişle, burada bulunduğu sürenin dört yıl ile sınırlı kalmasının ardındaki sebep de onun hemen yukarıda zikredilen sert tutumuyla irtibatlı olmalıdır. Fakihler aleyhindeki görüşleri sebebiyle Mescid-i Haram'da ders okutmaktan menedilen es-Sindî, bu karar üzerine dersleri evinde icra etmiş, resmî müesseselere bağlı âlimler ile cemaat²⁰⁶ arasındaki ayrışmanın tırmanması sonrasında cemaati başkaldırıya tahrik edenlerden oluşu sebebiyle de 1978 yılı sonlarında güvenlik denetimlerini sıkılaştırma kapsamında Suudi Hükümeti tarafından ülkeden sürülmüştür.²⁰⁷ el-Mar'aşlî de "Şeyh 14. yüzyılın sonlarında Mekke'de bir belaya duçar oldu ve memleketine döndü"²⁰⁸ derken bu hadiseden bahsediyor olmalıdır.

²⁰¹ 1805 yılında, birçok âlimin yetiştiği bir aileye mensup olarak doğan Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî, ilmi tahsilini büyük ölçüde Hanefî hocalarda tamamlamış, aklî ve naklî ilimlerde icazet almıştır. 1821 yılında Patna'da, Hindistan cihad hareketi liderleri Ahmed Rıza Han Birelvî ve İsmâîl Şehîd ile karşılaşmıştır. 1854 yılında, herhangi bir fikhî mezhebe bağlı kalmaksızın Kur'ân ve hadisin zâhirine göre hüküm vermeye ve yalnızca tefsir, hadis ve fıkıh okutmaya yönelmiş, Ahmed Birelvî'nin bid'at ve hurafelere karşı sert tutumundan etkilenmiş ve bu tutumu daha da ileri götürerek Hint alt kıtasında Ehl-i Hadîs olarak anılacak olan Selefî hareketinin temellerini atmıştır. Bk. Mehmet Özşenel, "Nezîr Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/473-474.

Mehmet Ali Büyükkara, Ehl-i Hadîs hareketinin 19. yüzyılda Hindistan'da yeşermeye başlamasının Şah İsmâîl Şehîd'in fikir ve faaliyetleriyle olduğunu söylemektedir. Bk. Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 81.

²⁰² Şevkânî'nin talebelerinden ve Siddîk Hasan Han'ın hocalarındandır. Bk. Eyyüp Said Kaya – Nail Okuyucu, "Şevkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/26; Abdulhamit Birişik – A. Cüneyt Eren, "Siddîk Hasan Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/92.

²⁰³ Mansûr en-Nakîdân, "es-Selefiyyüne Ehlul-Hadîs", *Kazâyâ'l-İslâmiyyîn fî'l-Halîc*, mlf. Kolektif (Dubai: Merkezü'l-Misbâr, 2011), 59.

²⁰⁴ Alriyadh, "İbn Hazm el-Endelüsî fi Mekke". Ayrıca bk. Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheyman*, 34.

Huzeymî, ilgili paragrafta Zâhirî olmasına karşın *Güvercin Gerdanlığı (Tavku'l-hamâme)* adlı eserin İbn Hazm'a ait olduğunu ve İbn Hazm'ın şarkıyı (ğınâ) caiz gördüğünü inkâr ettiğini, İbn Hazm'ın itikadından şüphe eden herkesle mutaassıp bir şekilde tartıştığını söylemektedir.

²⁰⁵ Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheyman*, 33.

²⁰⁶ Cemaat ile kastedilen, Cüheyman el-Uteybî'nin de mensubu olduğu Selefî Muhtesib Cemaati/el-Cemâ'atü's-Selefiyyetü'l-Muhtesibe olmalıdır.

²⁰⁷ Mansûr Nakîdân, "es-Selefiyyüne Ehlul-Hadîs", 58-59. Bu eserin ve ilgili atfın varlığından Râ'id Abdullah Molla'nın, es-Sindî'nin "iftiraları"na cevap sadedinde kaleme aldığı reddiye sayesinde haberdar olduk. [Bk. Râ'id Abdullah Muhammed el-Molla, *İftirâ'âtü Bedî'iddîn es-Sindî ve'r-red 'aleyhi* (Kuveyt: Dâru'z-zıyâ, 2015), 23.] Bunun yanında Râ'id Abdullah Molla'nın Mansûr Nakîdân'a yapmış olduğu atıf bilgileri dakik değildir, ne kitabın adı el-Cemâ'atü's-Selefiyyetü'l-Muhtesibe'dir ne de ilgili paragraf söylediği sayfada yer almaktadır.

²⁰⁸ el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 98

Onun fakihler aleyhindeki tutumuna ilişkin başka bir örnek de şöyledir: es-Sindî'nin akşam namazından sonra, Rûkn-i Yemânî ile Hicr-i İsmâîl arasının hizasında²⁰⁹ *Muhallâ* okutmaktadır, bu eseri okuturken dört mezhep imamına -özellikle de Hanefî mezhebine- [edebe mugayir sözlerle] yüklenir, civarındaki küçük bir halkada Buhara'dan gelmiş Hanefî metinlerinden birini okuyan ilim talebelerine bu edebe mugayir sözlerini duyurur, hatta Hanefiler hakkında “Şu muhanneslere²¹⁰ bakın! Birtakım kimselerin re'yi sebebiyle Hz. Peygamber'in hadislerini terk ediyorlar.” der, bu gibi sözlerden rahatsız olan talebeler es-Sindî'yi Harem yönetimine şikâyet eder; şikâyet üzerine Harem Din İşleri Müdürü Muhammed b. Sebîl, Bedüddin es-Sindî'den dört mezhep imamı hakkında ağır konuşmamasını, Zâhirî fikhını temsil eden *Muhallâ*'yı Mescid-i Haram'da değil de evinde okutabileceğini ve Mescid-i Haram'da ise *Muhallâ* yerine *Tefsîru İbn Kesîr* okutabileceğini söyler, böylece *Tefsîru İbn Kesîr* okutmaya başlar.²¹¹

Yine onun Hanefî aleyhtarlığı ve sivri dilliliğine bir başka örnek olarak; Bangladeş'in 1971 yılında Hindistan-Pakistan arasında gerçekleşen savaşıla Pakistan'dan ayrılmasının akabinde Faysalâbâd'da tertip edilen, şehrin çeşitli mezheplere mensup âlimlerinin toplandığı bir programa yol gösterici bir konuşma yapmak için çağrıldığında konuşmasında Hanefî mezhebine mensup âlimleri rahatsız edecek sözler söylememesi için önceden uyarılması²¹² zikredilebilir.

2.5. Etkileri

Bedüddin es-Sindî, gerek memleketi Sind ve Pakistan'da gerek Suudi Arabistan'da büyük etkiler uyandırmıştır. Sind'deki etkisine önceki başlıklarda farklı bağlamlarda değinilmişti. Bu bilgilere, kendisinin Sind Ehl-i Hadîs Cemiyeti reisliğini ömrü boyunca

²⁰⁹ Alriyadh, “İbn Hazm el-Endelüsî fî Mekke”.

²¹⁰ Nâsir el-Huzeymî bu kelimeyi kitabında açıkça zikretmiş ancak gazete yazısında “çirkin sıfatlar” demiş, es-Sindî'nin hangi sıfat(lar)ı kullandığını tasrih etmemiştir. Bk. Alriyadh, “İbn Hazm el-Endelüsî fî Mekke”.

Özelde Eş'arîleri genelde ise Hanefî-Mâtürîdîleri de dahil edebileceğimiz bir zümreyi -ki bu zümreye Ehl-i Sünnet itikadi mezhepleri de diyebiliriz- “muhannes” olarak nitelendirmek es-Sindî'ye mahsus bir tutum değildir. İbn Teymiyye, Ebû İsmâîl el-Herevî'den (ö. 481) “Mu'tezile felsefecilerin, Eş'ariyye de Mu'tezile'nin muhannesleridir.” sözünü doğrudan nakleder. Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ* (Medine: Mecma'ü'l-Melik Fahd, 2004), 8/227.

“Derlerdi” şeklinde, söyleyeni meçhul bir nakil için ayrıca bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, 6/359.

Eş'arîlerin bu şekilde tesmiye edilmelerini açıkla nitelikte bir söylem için bk. Ebû Nasr 'Ubeydullah b. Sa'îd es-Siczi, *Risâletü's-Siczi ilâ ehli Zebîd fi'r-red 'alâ men enkerâ'l-harf ve's-savt*, thk. Muhammed Bâ Kerîm Bâ Abdullah (Medine: el-Câmî'atü'l-İslâmiyye Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, 1413), 181.

²¹¹ Nâsir el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheymân*, 33. Ayrıca bk. Râ'id Abdullah Molla, *İftirâ'âtü Bedî'iddîn*, 22-23.

²¹² İrşâdülhak Eserî, *Makâlât*, 5/176.

deruhte ettiđi²¹³ ve Pakistan Ehl-i Hadîs Cemiyeti reisliğine seçildiđini²¹⁴ eklemek mümkündür. es-Sindî'nin Pakistan Ehl-i Hadîs Cemiyeti reisliği görevine geldiğinde Sind'de bir tane dahi Ehl-i hadîs mescidi yokken vefatında 800 kadar Ehl-i hadîs mescidinin bulunması da bu bağlamda zikredilebilir.²¹⁵

es-Sindî'nin Suudi Arabistan'daki etkisine dair yukarıda verilen örnekler ise, icra ettiği dersler ve konferanslar ile sınırlı kalmıştı. Bu başlık altında, es-Sindî'nin Suudi Arabistan'da bulunduğu zamanlarda verdiği ders ve konferansların bir hasılası olarak görülebilecek etkilerinden bahsedilecektir.

Bedüddin es-Sindî'nin Pakistan Ehl-i Hadîs Cemiyeti reisliğine seçilmesi, bu Cemiyetin kardeşi Selefi Muhtesib Cemaati²¹⁶ ile olan irtibatı sağlamada da önemli bir adım olmuştur.²¹⁷ Yukarıda da geçtiği üzere, es-Sindî Haremeyn'e defalarca gitmiş, Selefi Muhtesib Cemaatin manevi lideri kabul edilen Selefi âlim Bin Bâz²¹⁸, ın daveti üzerine Medine İslâm Üniversitesi'nde konferanslar vermiş hatta bu konferansların bazısında, Cemaat üzerinde büyük etki sahibi olan Nâsiruddîn el-Elbânî²¹⁹ de hâzır bulunmuştur.²²⁰

Elbânî ve adı es-Sindî'nin talebeleri arasında da geçen Mukbil Hâdî el-Vâdî'nin,²²¹ hadisler karşısında Hanbelî ya da Vehhâbî âlimlerin daha önceki yorumlarını pek de önemli görmeyen hadis merkezli yaklaşımı -ki es-Sindî'nin yaklaşımı da bu şekilde olmalıdır- genelde Cemaat özelde 1979 yılında gerçekleştirilen Kâbe Baskınının yürütücüsü olan Cüheyman el-Uteybî üzerinde önemli bir etki bırakmış ve dini meselelerin yorumlanması konusunda onlarda bir özgüven meydana getirmiştir.²²²

²¹³ es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XIX.

²¹⁴ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhtakkikin girişi), 58. Pakistan Ehl-i Hadîs Cemiyeti reisliğine seçilmesine ilişkin bir anlatı için bk. İrşâdülhak Eserî, *Makâlât*, 5/179-182. Ayrıca bk. el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 91-92.

²¹⁵ es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (torununun takdimi), XVII.

²¹⁶ el-Cemâ'atü's-Selefiyyeti'l-Muhtesibe, emr bi'l-ma'rûf ve nehy 'ani'l-münker vazifesinin teşkilatlı biçimde yürütülmesini hedefleyen, Medine İslâm Üniversitesi çevresinden Selefi ya da İslâmcı eğilimli bazı hocaların teşviki ve bazı öğrencilerin inisiyatifıyla 1965 yılında kurulmuş bir topluluktur. Topluluğun ismindeki muhtesib kelimesi, bir işi sevabını Allah'tan umarak yapmak manasındaki "ihtisab" fiilinden türemiştir. Bk. Mehmet Ali Büyükkara, "Selefilüğün Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheymân el-Uteybî ve Cemaati", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 9/3 (2009), 27-28. Ayrıca bk. Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 65 vd.

Kâbe Baskınının yürütücüsü olan Cüheyman el-Uteybî de evvelce bu topluluk içinde bulunmuştur.

²¹⁷ Mehmet Ali Büyükkara, "Selefilüğün Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheymân el-Uteybî ve Cemaati", 29. Bedüddin es-Sindî aynı zamanda Selefi Muhtesib Cemaati'nin başvuru mercilerinden biridir.

Ayrıca bk. Noorhaidi Hasan, "The Failure of the Wahhabi Campaign: Transnational Islam and the Salafi Madrasa in Post-9/11 Indonesia", *South East Asia Research (SOAS)* 18/4 (Aralık 2010), 684.

²¹⁸ Büyükkara, "Selefilüğün Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheymân el-Uteybî ve Cemaati", 28.

²¹⁹ Büyükkara, "Selefilüğün Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheymân el-Uteybî ve Cemaati", 30.

²²⁰ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 88.

²²¹ Mukbil Hâdî el-Vâdî'i hakkında bir biyografi kaleme alan İbrahim Hatiboğlu, hocaları arasında "Bedî'uddîn er-Râşid" ismini de zikretmiştir ki bununla Bedüddin es-Sindî'yi kastetmiş olmalıdır. Bk. İbrahim Hatiboğlu, "Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî el-Vâdî", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (Haziran 2008), 241.

²²² Büyükkara, "Selefilüğün Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheymân el-Uteybî ve Cemaati", 30-31.

Cüheyman'ın ve Cemaat'in diğer mensuplarının el-Elbânî ile irtibatının olduğu bilinmektedir.²²³ Peki es-Sindî ile irtibatı var mıdır, varsa ne düzeydedir? Bu soruya evet cevabını vermek mümkündür. Zira; Ebû Muhammed el-Makdisî, Afganistan'da Bedüddin es-Sindî'nin talebeleriyle tanıştığından bahsederken es-Sindî'yi "Mekke'de bulunmuş, Cüheyman ve diğerlerinin hocalığını yapmış olan Bedüddin es-Sindî" olarak tavsif etmektedir.²²⁴ Bunun yanında, es-Sindî'den ders okuyan Nâsır el-Huzeymî'nin Selefi Muhtesib Cemaati'nin buluşma-görüşme yeri olan Beytül-İhvân'da²²⁵ kalıyor ve es-Sindî'nin dersine Beytül-İhvân'dan arkadaşlarıyla birlikte gidiyor olması²²⁶ da Cüheyman'ın es-Sindî'yle bir irtibatının olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

es-Sindî'nin Cüheyman ile dolaylı olarak da irtibatı vardır. es-Sindî'nin dört oğlundan biri olan Nurullah Şah, 1979 yılında Cüheyman el-Uteybî önderliğinde gerçekleştirilen Kâbe Baskını'nda yer almış, Cüheyman'ın hutbesini Pakistanlılar için Urduca'ya tercüme etmiştir.²²⁷ İki hafta kadar sonra bastırılabilen ayaklanma sonrasında Nurullah Şah'ın akıbetine ilişkin net bir bilgi yoktur.²²⁸

Bütün bunların yanında, Mehmet Ali Büyükkara'nın "Ne Elbânî ile Mukbil'in ne de Bin Bâz'ın, Selefi Muhtesib Cemaati'nin Cuheyman el-Uteybî eliyle aşırılığa yöneleceğini öngördüklerini sanmıyoruz."²²⁹ kanaatine, es-Sindî'yi de eklemek mümkündür.

²²³ Büyükkara, "Selefilik'in Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheyman el-Uteybî ve Cemaati", 32. Ayrıca bk. Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheyman*, 25-26.

²²⁴ Thomas Hegghammer, *The Caravan: Abdallah Azzam and the Rise of Global Jihad* (Birleşik Krallık: Cambridge University Press, 2020), 420.

²²⁵ Büyükkara, "Selefilik'in Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheyman el-Uteybî ve Cemaati", 29. Ayrıca bk. Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheyman*, 28.

²²⁶ Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheyman*, 32.

²²⁷ Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheyman*, 81-82. el-Huzeymî, es-Sindî'nin oğlunun adını birden fazla yerde Nureddin Şah olarak zikretmiştir. es-Sindî ise oğullarının ismini sayarken Nureddin değil Nurullah ismini zikretmiş ve Nurullah Şah'ın da Suudi Arabistan'da tutuklu olduğunu söylemiştir. Bk. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 80.

²²⁸ Nâsır el-Huzeymî'nin bir arkadaşından naklettiğine göre Nurullah Şah ölmüştü, Bedüddin es-Sindî ise oğlunun öldüğünü inkâr etmekte ve bu görüşüne delil olarak da "Hâlbuki, onu ne öldürdüler ve ne de asiverdiler..." (en-Nisâ, 4/157) ayetini göstermekteydi. Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheyman*, 34.

Sindî ise kendisiyle 1989 yılında yapılan röportajda "Oğlunuz Nurullah Şah Suudi Arabistan'da neden tutuklu?" şeklindeki soruya "O sırada orada değildim, hiçbir şey öğrenemedim." cevabını vermiş, "Ne sebeple tutuklandı?" sorusuna "Detayları bilmiyorum ne kendisiyle ne de yakın arkadaşlarıyla görüşebildim. Diğer insanların söylemesine göre biri ona, Biz Harem'de konuşma yapıyoruz sen de bunu Urduca'ya çevir çünkü Arapça bilen çok az kişi var oysa Pakistanlı ve Hindistanlı çok sayıda insan var, demiş o da tamam, çeviririm demiş. Sonra onu yakalamışlar. Sadece bu kadarını biliyorum, gerisini bilmiyorum." demiş, "Tercüme etmesini kim söylemiş?" sorusunu da "Kim olduklarını bilmiyorum." diyerek yanıtlamıştır. es-Sindî, *Rumûz-i Râşidiyye*, 80-81.

Huzeymî'nin arkadaşının "Sindî oğlunun öldüğünü inkâr etmekteydi" şeklindeki anlatısı, bu durumun yorumlanmış bir ifadesi olabilir. Peki es-Sindî oğlunun akıbetinden gerçekten haberdar değil miydi? Oğlunun neden tutuklandığını gerçekten bilmiyor muydu? Burası aydınlatılmaya muhtaçtır. Kâbe Baskını'ndan yedi ay kadar sonra yayımlanan bir kitapta Kâbe Baskını'na karışıp idam edilenler, ayaklanma esnasında öldürülenler, rejim tarafından yaralı ele geçirilenler ve diğer tutukluların "bir kısmının" isimleri de tatad edilmiş ancak bu listelerde Nurullah Şah'ın ismi tespit edilememiştir. Bk. Kolektif, *Ahdâsu November fi's-Su'ûdiyye* (Suudi Arabistan: Menşûrâtü'l-Hizbi's-Şü'yû'î, 1980), 75-81.

²²⁹ Büyükkara, "Selefilik'in Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheyman el-Uteybî ve Cemaati", 32.

es-Sindî'nin talebeleri arasında zikredilen, Selefi Hareketin çeşitli bölgelerdeki temsilcileri olan²³⁰ Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î, Muhammed İsmail el-Mukaddem ve Rebî' b. Hâdî el-Medhalî gibi isimler üzerinde es-Sindî'nin de etkisi görülebilir. Ancak bu etkinin, hatta bu başlık altında es-Sindî'nin etkilerine dair evvelce zikrettiklerimiz de dahil- büyük ölçüde es-Sindî'nin kendisinden değil, es-Sindî'nin de konferans ve dersler verdiği Haremeyn ilim ortamından kaynaklandığı söylenebilir.

2.6. Hakkında Söylenenler

es-Sindî, hakkında yapılan çalışmalarda âbid, vera' sahibi, takvalı, zâhid, mütevazı; boş kaldığında uzunca sükût eden, Kur'ân-ı Kerîm ve evrâd ü ezkâr ile çokça meşgul olan bir kimse olarak tanıtılır.²³¹ Bunun yanında es-Sindî'nin kendisini tanıyanlar nezdinde sahip olduğu mevkiyi görmek adına iki örnek daha zikredilebilir.

Talebelerinden, es-Sindî'den sonra Sind Ehl-i Hadîs Cemiyeti reisliğini üstlenen, Abdullah Nâsır Rahmânî'nin anlattığına göre o, Bedüddin es-Sindî'yi ilk defa çocukken görmüş ve musafaha ettiği elini yıkamamak için gün boyu abdestli kalmıştır. Riyad'da okurken es-Sindî'nin “Rafizîlere Reddiye” başlıklı bir konferansını dinlemiş, delillerinin kuvveti karşısında es-Sindî'ye olan hayranlığı artmıştır. Üniversiteyi bitirdikten sonra akademik kariyer yapma imkânı varken es-Sindî'de bulacağı ilmî derinliği akademik kariyerde bulamayacağı kanaatiyle Pakistan'a dönmüş, kendisiyle on beş yıl kadar beraber bulunmuştur.

Ona göre es-Sindî; akide konusunda bulunduğu devrin İbn Teymiyye'si gibidir, bir meseleyi delillendirmede İbnü'l-Kayyim, Sünnet'e bağlılık ve bid'atlere karşı çıkma hususunda ise İbn Hazm gibidir. Yine ona göre es-Sindî; İbn Teymiyye, İbnü'l-Kayyim, İbn Hazm ve İbn Kesîr mertebesinde bir âlimdir.²³²

Talebelerinden İrşâdülhak el-Eserî'nin anlatımına göre o, Bedüddin es-Sindî (Şah Sâhib) Pakistan'dan Mekke'ye taşınmaya karar verdiğinde Mevlânâ Muhammed Abdullah Sâhib ile es-Sindî'nin huzuruna giderler ancak kendisiyle görüşemezler. Bunun üzerine kardeşi Muhibbullah Şah'ın (Pir Sâhib) huzuruna çıkarlar, o esnada Nur Muhammed Sâhib de orada bulunmaktadır. Nur Muhammed, çay içildikten sonra, duygusal bir tavırla Pir Sâhib'e kardeşi

²³⁰ Bk. İbrahim Hatiboğlu, “Ebû Abdurrahmân Mukbil B. Hâdî el-Vâdî'î”, 239; Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce, “Mısır'da Selefi Düşüncenin Seyri” (Erişim 20.06.2025); İsmail Yaşa, *Perde Arkasındaki Terör Örgütü: Medhalî Selefiler* (Ankara: İRAM Yayınları, 2020), 5.

²³¹ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakikinin girişi), 59.

²³² Islamfort, “Allama Badiuddin Shah Rashdi Rahimahullah Aik Abqari Shaksiyat”, *YouTube* (4 Ekim 2024).

Şah Sâhib'i Suudi Arabistan'a gitmekten vazgeçirmesini söyler. Pir Sâhib, Şah Sâhib'in gitmeye karar verip hazırlık yapmakta olduğunu söyleyince "Eğer durduramıyorsanız o hâlde kanının vârisi olmayın, onu vurup öldüreyim" der. Mecliste bulunanlar bu söz üzerine dehşete düşerler. Pir Sâhib bir şey diyemez, Mevlânâ Muhammed Abdullah kendisine "Allah'tan kork, ne diyorsun öyle" diye çıkışır. Nur Muhammed açıklar: Ne yapalım? İhtiyaç duyduğumuz her yere Şah Sâhib'i götürüyoruz. Kendisi Suudi Arabistan'a giderse, bir ihtiyaç anında hasretle "Şah Sahib burada olsaydı onu götürürdük." diyeceğiz. O olmayınca kimi götüreceğiz? O vefat ederse... Onun vefat etmesi üzerine bu hasret kalmayacak, zaten herkes er ya da geç vefat edecek. Ama giderse, biz yüzümüzü kaldırıp Suudi Arabistan'a doğru bakmayacak mıyız?²³³

Bu nakillerden hareketle; es-Sindî'nin hitabetinin kuvvetli olduğu, bulunduğu çevre tarafından saygın ve ilmine son derece güvenilen bir kimse olarak kabul gördüğü, sahip olduğu Selefi çizginin Selefi yaklaşımın öncü isimleriyle uyumluluk arz ettiği söylenebilir. Yine onu tanıyanların, âlim olduğu kadar âbid de olduğunu söyledikleri görülmektedir. Bununla beraber, es-Sindî hakkında söylenen tebciller ile çizilen âbid portreye aykırı görünen, onun Hanefî ve diğer mezhep aleyhtarı söylemlerinin es-Sindî taraftarlarınca nasıl yorumlandığı hususu izaha muhtaçtır.

2.7. Eserleri

Bedüddin es-Sindî; ana dili olan Urduca'nın yanında Hintçe, Farsça, İngilizce ve Arapça dillerini iyi düzeyde bilmekteydi.²³⁴ Eserlerini ise Arapça, Urduca ve Sindhî dilinde kaleme almıştır. Farsça eserleri olduğu da söylenmektedir.²³⁵ Eserlerinin yekûnu 175'e ulaşmaktadır,²³⁶ bunların bir kısmı matbudur.²³⁷

- **Tefsirle ilgili eserleri:** *Ahsenü'l-cevâb 'ammâ ketebehû ba'zu'l-ahbâb fî mes'elei ümmi'l-Kitâb*, *Mukaddimetü Bedî'i't-tefâsîr* (matbu), *Tefsîru Sûrati'l-Fâtîha*,

²³³ İrşâdülhak Eserî, *Makâlât*, 5/177-178.

²³⁴ Nâsır el-Huzejmî, *Eyyâm me'a Cüheymân*, 34.

²³⁵ Talebesi İrşâdülhak'ın sözünden es-Sindî'nin Farsça eser(ler) de kaleme aldığı anlaşılmaktadır. İrşâdülhak Eserî, *Makâlât*, 5/177.

²³⁶ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 80; es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 6-7.

²³⁷ Eserleri için bk. el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 80-82; el-Mar'aşlî, *Mu'cemü'l-me'âcim*, 3, 98; el-Medhalî, *Tezkîrû'n-nâbihîn*, 293-294; es-Sindî, *Tevhîd-i Hâlis* (oğlunun girişi), XIV-XV; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 57; es-Sindî, *Ziyâdetü'l-huşû'* (muhakkikin girişi), 6-9; es-Sindî, *Müncidü'l-müstecîz* (neşredenin girişi), 27-28.

el-Mar'aşlî, el-Medhalî ve Hasan Temmâm eserlerin çoğunun yazma hâlde olduğunu söylemektedir.

Bedî'ü't-tefâsîr (Sindhî dili, *el-İstinbâtü'l-'acîb fî isbâti't-tevhîd min cemî'i'l-Kitâbi'n-Necîb*, matbu).

- **Tahrîc ve ta'lik konulu eserleri:** *Tuhfetü'l-ahbâb fî tahrîci ehâdîsi kavli't-Tirmizî ve fî'l-bâb, el-İlmâm fî tebvîbi ehâdîsi'l-Hatîb fî'l-ahkâm, Ezhârü'l-hadâ'ik fî tezkâri men ceme'a ehâdîse hayri'l-halâ'ik, Celâ'ü'l-'ayneyn bi-tahrîci rivâyâti'l-Buhârî fî Cüz'i raf'i'l-yedeyn,*²³⁸ *Gâyetü'l-merâm fî tahrîci Cüz'i'l-kırâ'e halfe'l-imâm, et-Ta'likü'l-mansûr 'alâ vaz'i'l-eydî 'ale's-sudûr, el-Cevâbü'l-vakî' 'an ta'akkubi'l-menî', el-Kavlü'l-latîf fî'l-ihticâc bi'l-hadîsi'z-za'îf, Müsnedü's-Süneni'l-Kübrâ li'l-Beyhakî, Fâtîha halfe'l-imâm,*²³⁹ *Namaz-ı Nebvî,*²⁴⁰ *el-Mir'ât li-turuki hadîsi Men kâne lehû imâm fe-kırâ'atü'l-imâm lehû kırâ'e, Tahkîku'd-du'â bi-raf'i'l-yedeyn ve mâ kîle fî İslâmi'l-ebeveyn.*
- **Ricâlile ilgili eserleri:** *et-Tecvîb li-ta'kîbi't-Tehzîb, Tehzîbü'l-akvâl fî-men lehû terceme fî İzhâri'l-berâ' mine'r-ricâl, Cüz'ün manzûmun fî esmâ'i'l-müdellesîn, Terâcimü şüyûhi'l-İmâm el-Beyhakî, Müncidü'l-müstecîz li-rivâyeti's-Sünne ve'l-Kitâbi'l-'Azîz.*²⁴¹
- **Akaidle ilgili eserleri:** *Şerhu Kitâbi't-tevhî li'bni Huzeyme, et-Tavâmü'l-mür'îşe fî beyâni tahrîfâtî Ehli'r-re'y el-müdhişe,*²⁴² *en-Nasîhatü'l-bedî'iyye, Vusûlü'l-ilhâm li-usûli'l-İslâm; Akîde-yi Tevhîd aor 'Ulemâey Selef ki Hidmât,*²⁴³ *İnsan ki azamet ki*

²³⁸ es-Sindî'nin, Buhârî'nin *Raf'ü'l-yedeyn*'ine yaptığı tahrîc çalışmasıdır. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996)

²³⁹ Farz namazlarda, imama uyan kimsenin de Fâtîha suresini okumasının gerektiğine ilişkin delil olabileceğini düşündüğü rivayetleri derlemiş ve değerlendirmiştir. Eser Mevlânâ Zülfikar Ali Tâhir tarafından tercüme edilmiştir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 2001)

²⁴⁰ İnsanlara Hz. Peygamber'in sünnetine uygun namazı öğretmek maksadıyla kaleme almıştır. Mevlânâ Abdüllatif Ahter tarafından Sindhî dilinden Urduca'ya tercüme edilmiştir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 2001)

²⁴¹ es-Sindî'nin isimleri yukarıda zikredilen, icazet aldığı altı hoca vasıtasıyla kendilerine ulaşan doğrudan ve dolaylı senetlere dahil olduğu 159 ismi tatad ettiği sebet türü eseridir. Ebû Sâmi Hasan Temmâm'ın takdim ve ta'likleriyle neşredilmiştir.

²⁴² Birtakım kimseler es-Sindî'den, "Görüşlerini müdafaa etmek için her yola başvuran, bu uğurda Kitab ve Sünnet'e dahi dil uzatmaya ve kâh artırma kâh azaltmak suretiyle bu iki kaynağın lafızlarını tebdil ve tahrif etmeye cüret eden" diyerek tavsif ettiği Ehl-i Re'y'in bu tasarruflarına ilişkin örnekler zikretmesini istemiş, es-Sindî de bu örnekleri "dinini bu Sünnet düşmanı ekolden korumak ve buna karşı uyanık olmak isteyen kimseler için" bir kitapta zikretmiştir. Arapça kaleme alınan bu eser, bir mukaddimeden ve Kur'ân'a ilişkin altı, hadislerle ilişkin yirmi dokuz örneğin zikredildiği iki bölümden oluşmaktadır. Salâhuddîn Makbûl Ahmed'in takdim, ta'lik ve ekleriyle neşredilmiştir. (Kuveyt: Dâru Gırâs, 2003)

²⁴³ *Tevhid Akidesi ve Selef Âlimlerinin Hizmetleri* isimli bu eser, es-Sindî'nin; Muhammed b. Abdülvehhâb'ın *Kitâbü'l-tevhîd*'ine torunu Abdurrahman b. Hasen Âlû's-Şeyh tarafından yapılan *Fethu'l-mecîd* isimli şerhin Mevlânâ Atâullah Sâkib tarafından yapılan Urduca tercümesine yazdığı mukaddimedir. (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-Selefiyye, 2000)

hakikat,²⁴⁴ *Tevhîd-i Hâlis*,²⁴⁵ *Azâb-ı Kabr kî Hakikat*,²⁴⁶ *İmâm sâhîhü'l-akîde hânâ çâhiye*,²⁴⁷ *Tevhîd-i Rabbânî*,²⁴⁸ *Kıssa-yı Hârût ve Mârût aor Câdû kî Hakikat*,²⁴⁹ *el-Kanût ve'l-iyâs min neyli'l-emânî ve husûlî'l-âmâl*,²⁵⁰ *Teşrîh-i el-Esmâ'ü'l-hüsnâ*.²⁵¹

- **Fıkıhla ilgili eserleri:** *Gāyetü'l-matlûb fî hukmi'l-mâ'i'l-mağlûb*, *Hayru'l-mesâlik fî ahkâmi'l-menâsik*, *Hayru'l-meşreb fî sünniyyeti'r-rek'ateyn kable'l-mağrib*, *Ziyâdetü'l-huşû' bi-vaz'i'l-yedeyn fî'l-kıyâmi ba'de'r-rükû'*, *Darbü'l-yedeyn 'alâ münkirî raf'i'l-yedeyn*, *el-Kındîlû'l-meş'ûl fî hadîsi Uktulû'l-kâtîle ve'l-maktûl*, *Neşâtü'l-'abd bi-cehri Rabbenâ ve leke'l-hamd*,²⁵² *et-Tahkîku'l-maktû' fî isbâti vaz'i'l-yemîn 'ale's-şimâl ba'de'r-rükû'*, *Raf'ü'l-irtiyâb 'an hukmi'l-ashâb*, *Haccetü'l-vedâ'*; *Fıkh u Hadîs*,²⁵³ *Aynü's-şîn bi-terki raf'i'l-yedeyn*, *Tevâtür-i 'amelî yâ hîle-i cedelî*,²⁵⁴ *İskâtü'l-cüzû' fî cevâbi Risâleti mâ ba'de'r-rükû'* ve *te'yîdü itmâmî'l-huşû'*,²⁵⁵ *ed-Delîlû't-tâm 'alâ enne sünnete'l-musallî el-vaz'u*

²⁴⁴ *İnsanın Büyüklüğünün Gerçeği* es-Sindî'nin Mevlevî Abdülkerim Pir Şerif'in tasavvufa ilişkin bir yazısına Muhammed Hayat Lâşârî'nin *İnsanın Büyüklüğü* isimli cevabı için yazmış olduğu mukaddimedir. Lâşârî Sâhib'in kitabının aslı kaybolmuş ancak Şah Sâhib'in mukaddimesinin Sindhî dilinde bir müsveddesi bulunmuş ve Hâfiz Abdülhamid Gondal tarafından Urduca'ya tercüme edilerek yayımlanmıştır. (Karaçi: ed-Dâru'r-râşidiyye, t.y.)

²⁴⁵ es-Sindî, *Saf Tevhîd* isimli bu eserde, tevhidi -İbn Teymiye'de gördüğümüz şekilde- ulûhiyet-esmâ ve sıfat-rubûbiyet olmak üzere üçe taksim etmiş, Selefi düşüncenin haberî sıfatlar, tevessül ve istiğase, taklit, dua, şirk gibi konulardaki kabullerini detaylı bir şekilde açıklamıştır. (Karaçi: el-Merkezü'l-İslâmî li'l-bühûsi'l-'ilmiyye, 2009)

²⁴⁶ *Kabir Azabı Gerçeği* isimli bu risale, Hindistan'ın Racastan eyaletine bağlı Jodhpur şehrinden Muhammed Asgar'ın kabir azabını aklen reddettiği *el-Cezâ'ü ba'de'l-kazâ* adlı esere Urduca yazdığı reddiyedir. Eser, itiraz-cevap şeklinde tertip edilmiştir. (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-Selefiyye, 2003)

²⁴⁷ es-Sindî, *İmâm sahih bir akideye sahip olmalıdır* isimli bu risalede, Hanefî bir imamın arkasında namaz kılmanın, imamın akidesinin sahih/doğru olmayışı sebebiyle caiz olmadığı hükmüyle başlayarak Hanefiler (Mâtürîdî ve Eş'arîler diye de okunabilir) ile Ehl-i Hadîs/Selefilere arasındaki itikadî farklılıkları ele almıştır. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 2001)

Risale ayrıca, es-Sindî'nin talebelerinden Ebû Tâhir Zübeyr Ali Ze'î'nin *Bid'atî kî pîche namâz kâ hukm/Bid'atçının arkasında kılınan namazın hükmü* isimli risalesiyle birlikte, *İmâmet kî ehli kûn/İmamete kim ehildir* başlığıyla da neşredilmiştir. (Bangalor: Dâru't-tev'îye, 2008)

²⁴⁸ *Rabbânî Tevhîd* isimli bu eserde es-Sindî, tevhidi kısımlarıyla birlikte ele alır, tevhid ve tevhide davet uğrunda yapılabilecek fedakârlıklardan bahseder, sonrasında kitabın büyük çoğunluğunu şirk ve buna ilişkin meselelere ayırır. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 2012)

²⁴⁹ *Hârût ve Mârût Kıssası ve Büyü Gerçeği* (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-Selefiyye, t.y.).

²⁵⁰ (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, t.y.).

²⁵¹ es-Sindî'nin Esmâ-yı Hüsnâ'ya dair kaleme aldığı bu eser Urduca'ya tercüme edilip neşredilmiştir. (Riyad: el-Mektebetü't-te'âvunî, t.y.)

²⁵² (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-Selefiyye, 1997)

²⁵³ es-Sindî bu eserde, Hanefî fıkıhında hadislerle muhalif görünen hükümlere yüz örnek getirmiştir. Bir sayfada hadisin Arapça metnini zikredip tercümesini vermiş ve ilgili rivayeti tahrîc etmiş, diğer sayfada ise rivayette geçen meselenin Hanefî fıkıhındaki hükmünü çeşitli Hanefî kaynaklardan nakletmiştir. Sindhî dilinde kaleme alınan eser Zülfikar Ali Tâhir tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 2007).

²⁵⁴ *Amelî Tevâtür yahut Cedel Hilesi* isimli bu eser, Cemiyet-i Müslimîn başkanı Mesud Ahmed Sâhib'in *Salâtü'l-müslimîn* adlı eserinde rükûdan kalkınca ellerin salınması (irsâl) hakkında tutunmuş olduğu delilin, amelî tevâtürün reddini konu edinmektedir. (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-Selefiyye, 2001).

²⁵⁵ el-Medenî, *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn*, 81.

küllemâ kām,²⁵⁶ İlâhî 'Îtâb ber Siyâh Hıdâb,²⁵⁷ Namâz kî mesnûn du 'âîn,²⁵⁸ Ahkâmü'l-besmele kî tefsir mesâ'il u ahkâm,²⁵⁹ Namâz meñ huşû ' aor 'âcizî ya 'nî sînî per hâth bândhnâ,²⁶⁰ İslâm meñ dârhî kâ makâm,²⁶¹ Tuhfe-yi Namâz-ı Mağrib,²⁶² Tenkîd-i Sedîd ber Risâle-yi İctihâd ve Taklîd,²⁶³ et-Ta 'lîku 'l-mansûr 'alâ fethi 'l-Ğafûr, el-Fetâvâ 'l-Bedî'yye, Kur'ân Hânî (Havânî) kî Şer 'î Haysiyet,²⁶⁴ Şer 'î Talak,²⁶⁵ Merûce Fıkh kî hakikat.²⁶⁶

- **Konuşmalarının deşifreleri ve diğer eserleri:** Rumûz-i Râşidiyye,²⁶⁷ 'İd-i mîlâdû'n-Nebî kî Şer 'î Haysiyet,²⁶⁸ Ta 'alluk bi 'llah,²⁶⁹ Fıkr-i Âhîret,²⁷⁰ Allah kâ sahârâ mazbût bâkî sab sahârê be-kâr heñ,²⁷¹ Gayrullah kî nezr u niyaz,²⁷² İttibâ-i Sünnet,²⁷³ Hakk u Bâtıl: 'Avâm kî 'adâlet meñ,²⁷⁴ Kâdıyânî aor Cendâ 'î Hânedân:

²⁵⁶ Abdullah Rûbrî'nin Ref'ü'l-ibhâm adlı eserine cevap olarak kaleme alınmış, Haydarâbâd'da basılmıştır.

²⁵⁷ Saç Sakalı Siyaha Boyamaya ilişkin İlâhî Kınama (Karaçi: Mektebetü's-Sünne, t.y.).

²⁵⁸ Namazda Okunması Sünnet olan Dualar başlıklı bu risale Sindhî dilinde kaleme alınmış, Hâfız Abdülhamid Gondal tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 2001).

Sindî bu eserde namazda okunan mesnûn duaları zikretmenin yanında Kur'ân ve Sünnet'te bulunmayan duaları da ilmen reddetmiştir.

²⁵⁹ Besmele Hakkındaki Hükümler, Besmelenin Tefsiri ve Diğer Meseleler başlıklı bu metin, Sindhî dilinde kaleme alınmış, Hâfız Abdülhamid Gondal tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir. Bedî'ü't-tefâsîr'in bir bölümüdür (Haydarâbâd: Da'vetü Ehl-i Hadîs, 2005).

²⁶⁰ Namazda Huşû ve Tevazu: Elleri Göğüs Üzerinde Bağlamak isimli bu eserde ellerin göğüs üzerinde bağlanacağına ilişkin delil olabileceğini düşündüğü rivayetleri derlemiş ve değerlendirmiştir (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 1999).

²⁶¹ İslâm'da Sakalın Yeri, başlıklı Urduca bir risaledir. (Faysalâbâd: Mektebe İslâmiyye, 2004)

²⁶² Akşam namazı farzından önce iki rekât nafîle kılınabileceğine ilişkin hadisleri derlediği eseridir (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 2000).

²⁶³ Muhammed İdris Kândehevî'nin İctihâd ve Taklîd isimli eserine cevap olarak kaleme almıştır (Karaçi: Mektebetü's-Sünne, 2007).

²⁶⁴ Kur'ân Okumanın Şer 'î Mevkii başlıklı bu risale, es-Sindî'nin ölünün ardından Kur'ân okunmasına ilişkin verdiği fetvaların derlenmesiyle meydana gelmiştir. (Karaçi: İdâre-yi Savtû'l-İslâm, t.y.)

²⁶⁵ Şer 'î Boşanma isimli bu eserde, tek seferde verilen üç talaka ilişkin hüküm başta olmak üzere talaka dair meseleleri mezheplerin görüşlerine de değinerek ele almaktadır. (Karaçi: Mektebetü's-Sünne, 2005)

²⁶⁶ Yaygın Fıkhın Hakikati isimli bu eser, es-Sindî'nin fıkhî ve itikâdî çeşitli meselelere dair görüşlerini içermektedir. (Karaçi: ed-Dâru'r-râşidiyye, t.y.)

²⁶⁷ Kendisiyle 1986 yılında yapılan röportaj, vefatından sonra sevenlerinin talebi üzerine deşifre edilip neşredilmiştir. (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-selefiyye, 1996)

²⁶⁸ Mevlid-i Nebî'nin Şer 'î Mevkii isimli bu risale 17 Rebîülevvel 1398 tarihinde Beytullah'ta yapmış olduğu konuşmanın deşifresidir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, t.y.)

²⁶⁹ Sind'de, Thar bölgesine bağlı Mithi kasabasında Sindhî dilinde yapmış olduğu konuşmanın deşifresidir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, t.y.)

²⁷⁰ Ahîret Tefekkürü başlıklı bu risale, vefatından üç gün önce, Karaçi'de Mûsâ Leyn (Moosa Lane) mevkiinde bulunan el-Mescidü'r-Râşidî'de irad ettiği Cuma hutbesinin deşifresidir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, t.y.)

²⁷¹ "Allah'ın desteği güçlü, geriye kalan tüm destekler faydasızdır" başlıklı bu risale, 1968 yılında Karaçi'de yapmış olduğu konuşmanın deşifresidir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, t.y.)

²⁷² Allah'tan Başkasına Adak Adamak başlıklı bu risale, Mekke'de 1975-1978 yılları arasında yapmış olduğu bir konuşmanın deşifresidir. (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-selefiyye, t.y.)

²⁷³ Sünnete İttiba başlıklı bu risale, onun 1977'de "Nizâm-ı Mustafa" hareketi döneminde, Kara Kuvvetleri Komutanı Muhammed Ziyâülhak'ın Zülfikar Ali Butto'yu devirip sıkıyönetim ilan etmesini takip eden süreçte Haydarabad'da, İslâm'ın yönetim prensiplerini Kur'ân ve Sünnet ışığında özetle anlattığı bir konuşmanın deşifresidir. (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-selefiyye, t.y.)

²⁷⁴ Hak ve Batıl: Avâmın Muhkemesinde. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, t.y.)

*Beynehumâ berzahun lâ-yebğiyân,*²⁷⁵ *Hukûku'l- 'ibâd,*²⁷⁶ *İslâm meñ 'avrat kâ makâm,*²⁷⁷ *İslâh-ı Ehl-i Hadîs,*²⁷⁸ *Berâ'et-i Ehl-i Hadîs,*²⁷⁹ *Ehl-i Hadîs kî İmtiyâzî Mesâ'il.*²⁸⁰

- **Hadisle ilgili eserleri:** *es-Semtu'l-ibrîz: Hâşiyetün 'alâ Müsnedi Ömer b. Abdilazîz,*²⁸¹ *es-Sarîhu'l-mümehhed fî vasli Ta'likâti Muvatta'î'l-İmâm Muhammed, el-İcâbe me'a'l-isâbe fî tertîbi ehâdîsi'l-Beyhakî 'alâ mesânîdi's-sahâbe, et-Ta'likâtü'r-Râşidiyye 'alâ Şerhi'l-Erba'in en-Neveviyye, Çâlîs Ehâdîs*²⁸², *Hâşiyetü İntikâzi'l-i'tirâz, İnmâ'ü'z-Zeken fî Tenkîdi İnhâ'ü's-Seken.*

Bedüddîn es-Sindî'nin hadisle ilgili eserleri arasında, araştırmanın temel konusu olan, *İnmâ'ü'z-Zeken fî Tenkîdi İnhâ'ü's-Seken* (Nakzu Kavâ'id fî 'Ulûmi'l-Hadîs) başlıklı eserinin ayrı bir yeri vardır. Bu sebeple ilgili eser müstakil olarak ele alınmalıdır.

2.7.1. Nakzu Kavâ'id fî 'Ulûmi'l-Hadîs (İnmâ'ü'z-Zeken fî Tenkîdi İnhâ'ü's-Seken)

Bedüddin es-Sindî'nin, Zafer Ahmed et-Tânevî'nin Hanefî mezhebinin hadis dayanaklarını açıklamak üzere kaleme aldığı *İ'lâ'ü's-sünen*'e mukaddime olarak yazdığı *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*'ine reddiyedir. es-Sindî bu reddiye, talebesi Fethî Muhammed Cehlemî'nin talebi üzerine yazmıştır.²⁸³ Eserin muhakkiki Salâhuddîn Makbûl Ahmed'e göre, et-Tânevî'nin *İnhâ'ü's-seken*'i ölümcül bir girişim, hatta hadis

²⁷⁵ *Kādiyâniler ve Cendâ'î Ailesi: Aralarındaki Sınır* isimli bu eseri, Râşidî ailesinden birtakım kimselerin Mirza Gulam Ahmed'in nübüvvetini kabul edip ona biat ettiklerine dair asılsız bir anlatıyı reddetmek maksadıyla Sindhî dilinde kaleme almış, eser Abdullah Meymun tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir. (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-Selefiyye, 2005)

²⁷⁶ Bireyler ve toplumların anlaşmazlığa düşmesinin ardında yatan sebebin "hakların çiğnenmesi" olduğunu düşünen es-Sindî'nin bu bağlamda yaptığı bir konuşmanın deşifresidir. (Riyad: el-Mektebetü't-te'âvunî, 1422/2001-2002?)

²⁷⁷ *İslâm'da Kadının Yeri* başlıklı bu eser, yaptığı bir konuşmanın deşifresidir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 2001)

²⁷⁸ *Ehl-i Hadîs'in Islahı* başlıklı bu eser, Ehl-i Hadîs'in de ıslah edilmeye muhtaç yanları olduğundan dem vuran bir konuşmanın deşifresidir. (Karaçi: Cem'iyetü Ehli'l-Hadîs, 1999)

²⁷⁹ *Ehl-i Hadîs'in Beraati* başlıklı bu eser, 1984 yılında, Diyobend ulemasından bir zatın Ehl-i Hadîs aleyhindeki iddialarına cevaben Sindhî dilinde halka açık yaptığı konuşmanın deşifresidir. Ebû Umeyr Hurşid Ahmed tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir. (Bangalor: Dâru't-tev'îye, 2007)

²⁸⁰ *Ehl-i Hadîs'in Mümeyyiz Meseleleri* başlıklı bu eser, es-Sindî'nin 1945 yılında, henüz yirmi yaşındayken Ehl-i Hadîs Konferansında başkan sıfatıyla yaptığı konuşmanın deşifresidir. Ehl-i Hadîs'in taharet ve namaza ilişkin temel meselelerdeki kabullerini ele almıştır. (Haydarâbâd: Mektebetü'd-da'veti's-Selefiyye, 2003)

²⁸¹ es-Sindî'nin, Ömer b. Abdilazîz'in İbnü'l-Bâğandî (ö. 312) tarafından derlenen müsnedine yapmış olduğu tahkik-tahrîc-ta'lik çalışmasıdır. (Pakistan: el-Mektebetü'l-Fârûkiyye, t.y.)

²⁸² es-Sindî'nin; temel ibadetler, ahlâkî kaideler, haramlar-cezalara dair derlediği *Kırk Hadis* çalışmasıdır. (Karaçi: Dâru't-takvâ, 2004)

²⁸³ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 64.

usulünü buharlaştırmak adına tertiplenmiş bir plandı ve bunun tehlikesini en başta Hint alt kıtasındaki hadis âlimleri fark etmiş ancak zararı yalnızca Hanefî muhitte sınırlı olduğu için herhangi bir karşılıklı bulunmamışlardı. Kitap zamanla başka çevrelere de nüfuz edip birçok kimseyi etkileyince kitabın barındırdığı tehlikeye uyanan Fethî Muhammed Cehlemî içindeki abartı ve çarpıtmaları gün yüzüne çıkartacak birini arayıp Bedüddin es-Sindî'yi bulmuş,²⁸⁴ kitabı h. 1384/m. 1964-1965 yılında ta'liklerde bulunması için es-Sindî'ye vermiştir.²⁸⁵

es-Sindî'nin *Kavâ'id* hakkındaki kanaatleri olumsuzdur. *Kavâ'id* için, “Zamane âlimlerinden biri bu eseri yazıp *Î'lâ'ü's-sünen*'e mukaddime olarak koymuştur. Ancak Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz; şurası kesindir ki Allah bir kimsenin [Ehl-i Hadîs nezdinde mütedavel olan] bu usulün karşısına çıkıp da ona münasebetsizce saldırmasını dilememiştir.” der.²⁸⁶

es-Sindî'ye göre et-Tânevî âlimlerin ibarelerini kendi lehine yorumlamış, kezzâb, mechûl ve zayıf kimselerin rivayetlerine dayanmış, hakikati örtüp batılı hak göstermiş ve insanları aldatmıştır. Yapmış olduğu alıntılarını kendine mâl etmiş,²⁸⁷ çakılla altını ayırt edemeyip karıştırmış, taş a çalınmaya layık fikirleri değer verip nakletmiştir. Ona göre Hanefîler ile muhaddislerin rivayet ve dirayet usullerini tefrik etmesi, et-Tânevî'nin düştüğü ilk açmazdır. İkinci açmaz ise bir tarafın usulünü diğer tarafa tercih etmesidir. Kitabı her okuduğunda bu manzarayla karşılaşan es-Sindî, kitaptaki kapalılıkları ve bu kapalılıklarda gizlenen problemleri açığa vurmak maksadıyla reddiye yazmaya koyulmuş, reddiyenin üçte ikisini Haremeyn'de yazmış, kalan kısmın yazımını Pakistan'da tamamlamıştır.²⁸⁸

²⁸⁴ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 48-49.

²⁸⁵ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 64-65.

²⁸⁶ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 63-64.

²⁸⁷ es-Sindî'nin aşırma olarak nitelendirdiği husus, et-Tânevî'nin kendinden nakilde bulunduğu âlimi/kaynağı metin içerisinde zikretmekle yetinip dipnot eklemek suretiyle kaynağa ayrıca bir atıfta bulunmaması olabilir. Aşırma olarak nitelenmesi güç olan bu “kusur”un Ebû Gudde'nin eklediği dipnotlarla giderildiği söylenebilir. Bk. Özdemir, *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâ'id fî Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, 74.

²⁸⁸ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 64-65.

İrşâdülhak, kitabın nerede-ne zaman kaleme alındığının tespit edilemediğini ancak kitabın kendisine 1393 yılında ulaştığını ve buradan hareketle es-Sindî'nin kitabın yazımını Mekke'ye taşınmadan önce tamamladığını söylemiştir. Bk. İrşâdülhak, *Makâlât*, 5/193.

İrşâdülhak bu sözlerinden sonra es-Sindî'nin ilgili kitabı altı ay gibi bir sürede yazdığını da söylemektedir, ancak bu tespit kanaatimizce doğru değildir.

O; Salâh Makbûl Ahmed'in, Fethî Cehlemî hakkındaki “... sonra Bin Baz'ın tavsiyesi üzerine Medine İslâm Üniversitesi'nde okumaya başlamış, 1390 yahut 1391 yılında buradan mezun olmuştur. es-Sindî'yi *Kavâ'id*'e reddiye yazmaya teşvik etmesi de bu **zaman aralığına** tekabül etmektedir.” sözlerinden es-Sindî'nin kitabı yazmaya 1390 yahut 1391'de yılında başladığını anlamış, bu kanaati kitabın kendisine 1393 yılında ulaştığı bilgisiyle birleştirerek es-Sindî'nin kitabın altı ay gibi bir sürede yazdığını düşünmüş olsa gerektir. Ancak es-Sindî'nin kendi beyanına göre, Fethî Cehlemî eseri kendisine 1384 yılında vermiştir ki buradan, Fethî Cehlemî'nin 1984 yılında da üniversitede tahsil gördüğünü anlamak mümkündür.

Arapça olarak kaleme alınan eserin orijinal ismi *İnmâ'ü'z-Zeken fî Tenkîdi İnhâ'ü's-Seken*'dir. Ancak muhakkik Salâh Makbûl Ahmed, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin isimlendirmesini esas alarak ona nispet yapmış,²⁸⁹ eseri es-Sindî'nin izniyle *Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* ismiyle neşretmiştir.²⁹⁰

Eser ilk olarak 2003 yılında Kuveyt'te, Dâru Ğırâs tarafından yayımlanmış, ikinci baskısı ise 2021 yılında, Pakistan-Gucranvala'da, es-Sindî'nin tefsir mukaddimesi ve Fatiha suresi tefsirini de yayımlayan Dâru Ebî Tayyib tarafından yapılmıştır.

es-Sindî reddiyesinde sayfa sayfa ilerlemiş, önce başlık kabilinden sayfa numarasını vermiş, قوله diyerek et-Tânevî'nin -yahut et-Tânevî'nin nakilde bulunduğu bir âlimin-²⁹¹ sözünü nakletmiş, أقول diyerek de ilgili pasajı cevaplandırmıştır.²⁹² et-Tânevî'nin sözlerini paragraflar hâlinde nakletmemiş, cümleyi yahut cümlenin maksadını hâsıl edecek kadar kısmını zikretmekle yetinmiştir.²⁹³

Eserdeki başlıklar, *Kavâ'id*'in Abdülfettâh Ebû Gudde tahkikli baskısına uygun olarak Salâh Makbûl Ahmed tarafından konmuştur. Muhakkik, müellifin nakledip atıfta bulunmadığı kaynaklara dair bilgiyi ilgili dipnotlara yerleştirmiştir. Yine o, es-Sindî'nin bu çalışmasının aynı zamanda Ebû Gudde'nin *Kevseriyyât*'ına²⁹⁴ ve büyük imamlara ilişkin peşin hükümlerine de cevap verilmesi maksadıyla ta'likler eklenerek basılmasını

Medine İslâm Üniversitesi öğrencilerinin lisans programından, dört dönem hazırlık aşamasını takiben sekiz dönemlik lisans derslerini tamamlayarak mezun olduğu bilgisi [bk. İbrahim Saylan, "Medine İslâm Üniversitesi Hadis Fakültesi Müfredatı ve Lisansüstü Tezleri", *HADITH* 9 (Aralık 2022), 62-63.] göz önünde bulundurulursa, Fethî Cehlemî'nin es-Sindî'den istirhamının lisans okuduğu dönemin başlarına tekabül ettiği söylenebilir.

²⁸⁹ Kendisi, Ebû Gudde'nin *İnhâ'ü's-seken* ismini müellifinden izinle *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* olarak değiştirmesine binaen, yazılan reddiyenin reddiye yazılan eserin ismiyle uyumlu olması için eser isminde, yine yazarından izinle, tasarrufta bulunduğunu söylemektedir. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 63 (dp. 1).

²⁹⁰ İrşâdülhak, *Makâlât*, 5/193.

²⁹¹ es-Sindî'nin kendi açıklaması, قوله diyerek naklettiği cümlenin et-Tânevî'ye أقول diyerek başladığı cümlenin ise kendine ait olduğu yönündedir. Muhakkik ise, dakik bir kayıt ekleyerek, es-Sindî'nin قوله diyerek naklettiği cümlelerin yalnızca et-Tânevî'ye ait olmadığını söylemiştir. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 65, (dp. 1).

²⁹² أقول-قال şeklindeki üslup klasik yazımda genellikle şerh edebiyatında kullanılmaktadır. es-Sindî ise bu üslubu tenkid türü eserinde kullanmayı tercih etmiştir.

²⁹³ Salâh Makbûl Ahmed, es-Sindî'nin sayfa numaralandırmalarını *Kavâ'id*'in Riyad-1984 baskısına dayanarak yaptığını ancak kendisinin bu sayfaları *Kavâ'id*'in yeni baskısına göre değiştirdiğini ve es-Sindî'nin eklediği satır rakamlarını da, *Kavâ'id*'in *İnhâ'ü's-seken* adıyla yapılan eski basımına göre konulduğu için, kaldırdığını söylemektedir. Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 65 (dp. 2).

²⁹⁴ Muhakkik bu ibareyle, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin, muhteva itibarıyla hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî'yle (ö. 1952) aynı çizgiyi temsil eden ta'likleri kastediliyor olmalıdır.

gerekli görmüş²⁹⁵ ve bu sebeple es-Sindî'nin değindiği meseleleri açıklayıcı ta'likler eklemiştir.²⁹⁶

es-Sindî'nin bu eserine Dr. Râ'id Abdullah Muhammed el-Molla tarafından *İftirâ'âtü Bedî'iddîn es-Sindî ve'r-red 'aleyhi* başlıklı bir reddiye yazılmıştır.²⁹⁷ Akademik bir üslup takip edilmeyen eser; Râ'id Molla'nın kitabı neden telif ettiğini anlattığı bir mukaddime ile Bedüddîn es-Sindî'nin Cüheyman el-Uteybî'yle olan irtibatını anlattığı ve Ehl-i Re'y – Ehl-i Hadis ekollerine dair bilgiler verdiği başlıkları takiben es-Sindî'nin eleştirilerini tahlile başlamıştır. Bu bağlamda onun eser boyunca tikel eleştirileri de uzun uzadıya tahlil ettiğini söylemek mümkündür. Eserin sonunda oldukça detaylı bir de fihrist mevcuttur.

²⁹⁵ es-Sindî'nin bir diğer talebesi İrşâdülhak da benzeri bir düşüncededir. Eser Ebû Gudde'nin dipnotlarıyla genişletilince bu dipnotların da gözden geçirilmesi gerekir diyerek düşüncesini es-Sindî'ye arz eder, es-Sindî bu talebe vakti olmadığını, zaten temel prensipleri tartıştığını söyleyerek karşılık verir. Bk. İrşâdülhak, *Makâlât*, 5/195.

İrşâdülhak'ın talebinin Salâh Makbûl Ahmed tarafından gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz.

²⁹⁶ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id* (muhakkikin girişi), 52.

²⁹⁷ Râ'id Abdullah Muhammed el-Molla, *İftirâ'âtü Bedî'iddîn es-Sindî ve'r-red 'aleyhi* (Kuveyt: Dâru'z-zıyâ, 2015).

İKİNCİ BÖLÜM: es-SİNDÎ'NİN et-TÂNEVÎ'YE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

1. Bazı Nakiller Bağlamında Yönelttiği Eleştiriler

Bu başlık altında es-Sindî'nin, et-Tânevî'nin nakletmiş olduğu rivayetlere yönelik eleştirileri değerlendirilecektir. Bu bağlamda es-Sindî, et-Tânevî'ye Süreyya hadisi ile İmam Ebû Hanîfe'nin kastedilmediğini, “İnsanlar fıkhıta İmam Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar” sözünün farklı anlaşılabilirliğini ve İmam Ebû Hanîfe'nin de hadis ve muhaddisler aleyhinde sözlerinin bulunduğunu söylemektedir.

1.1. Süreyya hadisi²⁹⁸ bağlamındaki eleştirileri²⁹⁹

es-Sindî'nin et-Tânevî'ye getirdiği nakil bağlamı eleştirilerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “Din³⁰⁰ Süreyya yıldızında dahi olsa Fârisilerden biri gidip onu elde eder”³⁰¹ sözü ile kimin kastedildiğine ilişkindir. es-Sindî, nispeten hacimli olan bu eleştirisine, “Bu hadisin Ebû Hüreyre'den (r.a) nakli şöhret bulmuştur. Müellif et-Tânevî -ve ondan önce gelen büyükleri-³⁰² bu rivayetin mâ-sadakının İmam Ebû Hanîfe olduğunu düşünmektedir ancak bu doğru değildir.” diyerek başlar ve eleştirilerini şu altı başlıkta sıralar:³⁰³

- a) Hadis çoğul lafız ile vârid olmuştur.³⁰⁴ Dolayısıyla İmam'a ilişkin bir hususiyet söz konusu değildir.³⁰⁵

²⁹⁸ Bununla kastedilen “Din Süreyya yıldızında dahi olsa Fârisilerden biri gidip onu elde eder” rivayetidir.

²⁹⁹ Aynı rivayetin farklı noktaları üzerine farklı müellifler tarafından yapılmış bir tartışma ve tahlili için bk. Yüceer, *Eser-Rey İhtilafında Gumârî'nin Kevseri'ye Eleştirileri*, 83-144.

³⁰⁰ Rivayet iman lafızıyla da nakledilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Kolektif (Beyrut: Mü'essesetü'r-risâle, 2001), 15/237; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'ü's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Tefsir”, 373; Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru ihyâ'it-türâsî'l-'Arabî, 1955), “Fezâ'ilü's-sahâbe”, 231; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Mü'essesetü'r-risâle, 2001), 7/360, 10/300.

Rivayetin İslâm lafızıyla nakli için bk. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Târîhu İsbahân* (Beyrut: DKİ, 1990), 1/23.

Rivayetin ilim lafızıyla nakli için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/260.

³⁰¹ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَوْ كَانَ الذِّينُ عِنْدَ النَّبِيِّ، لَذَهَبَ إِلَيْهِ رَجُلٌ"، أَوْ قَالَ: "رَجُلَانِ مِنْ أَبْنَاءِ فَارَسَ حَتَّى يَتَنَاقَلُوهُ." Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Kolektif (Dâru't-te'sîl, 2013), 10/139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/445; Müslim, “Fezâ'ilü's-sahâbe”, 230;

³⁰² es-Sindî'nin bu sözle kastettiği kimselerden biri Ali el-Kârî (v. 1014) olmalıdır. Ali el-Kârî'nin ilgili rivayette kastedilen zümreye İmam Ebû Hanîfe'yi de dahil edişi için bk. Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultan el-Kârî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam (el-Cevâhiru'l-mudîyye içerisinde)*, (Haydarâbad: Dâ'iretü'l-me'ârif en-Nizâmiyye, 1332) 2/453.

³⁰³ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 66-71.

³⁰⁴ Bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, thk. Kolektif (Beyrut: er-Risâletü'l-'âlemiyye, 2013), 14/406 vd; Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, nşr. Kolektif (Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.), 19/235 vd.

³⁰⁵ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 66-67.

Ebû Nuaym'ın naklettiği rivayetlerin biri “Din yıldızda asılı olsa da Fârisîlerden bir topluluk yufka yüreklilikleriyle ona tutunurdu”³⁰⁶ lafzıyla. Buradan, tek bir kimsenin yahut muayyen bir şahsın kastedilmediği kesin olarak anlaşılır.³⁰⁷

b) Bu rivayetteki vasfın İmam Ebû Hanîfe'ye hamledilebilmesi, İmam Ebû Hanîfe'nin Fârisî olmasına bağlıdır. Ancak tarihçiler ve tabakat yazarlarının çoğu onun “Teymî” (yani Arap) olduğunu söylemektedir. “Fârisî olduğu da söylenmiştir” şeklindeki ifadeler ise açıkça temrîz ve taz'îf ifade etmektedir. Zaten onun Fârisî olduğuna ilişkin bilgi de Hatîb'in naklettiği³⁰⁸ merdud bir rivayete mebnidir.³⁰⁹

c) Ebû Nuaym'ın naklettiği rivayetlerin birinde³¹⁰ ilgili hadisin devamı da zikredilmektedir. Buna göre kendilerinden bahsedilen kimseler Fârisî olmanın yanında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine uyan ve Ona çokça salât ü selam getiren kimseler olmalıdır. Buradan hareketle, rivayette kastedilen kimselerin Ashâbü'l-hadîs, onlara uyan kimseler, râviler, hâfızlar ve bu hadislerle amel edenler olduğu açığa çıkmaktadır. Zira rivayette tatad edilen hususların Ehl-i Hadîs'in hasletleri olduğu açıktır. Bu durum diğer rivayetleri açıklarken İmam Ebû Hanîfe'nin kastedilme ihtimalini de iptal eder niteliktedir.³¹¹

İmam Ebû Hanîfe, ilim ehli nezdinde hadis edinme maksadıyla rıhle yapmakla şöhret bulmamıştır. Rivayetin zahirinde ise ilgili zümrenin hadis elde etmek için yolculuklar yaptığı anlaşılmaktadır.³¹²

Rivayette ilgili zümrenin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) çokça salât ü selam getirmekle muttasıf olduğu söylenmektedir ki bu da hadis ehlinin gerek yazarak gerek okuyarak gerek dinleyerek sahip olduğu hasletlerdendir.³¹³

³⁰⁶ Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 1/24.

³⁰⁷ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 68.

³⁰⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm (Târîhu Bağdâd)*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 15/447-448.

³⁰⁹ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 68-69.

³¹⁰ Ebû Nuaym, *Târîhu İsbahân*, 1/21.

³¹¹ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 69 vd.

³¹² Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 71.

³¹³ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 71.

Değerlendirme:

es-Sindî'nin eleştirisini değerlendirmeye, getirdiği itirazlar arasında söylediği “Evet, hadiste işaret edilen zümreye İmam'ı (rh.a) da dahil edip onlardan saysak, hadisin umumu ona da şamildir.”³¹⁴ itiraf cümlesiyle başlamak mümkündür. es-Sindî'nin eleştirileri sistematik bir şekilde tahlil edildiğinde şu tablo ortaya çıkmaktadır.

[a] Hadisin çoğul lafız ile vârid olması ve bu sebeple İmam'a ilişkin bir hususiyetin söz konusu olmadığını söylemesi esasında et-Tânevî'yi ilzam etmemektedir. Nitekim et-Tânevî bahse konu hadisi, İmam Ebû Hanîfe'nin üstünlüğünden bahsederken “Adnanoğullarının efendisinin (s.a.s.) de işaret ettiği gibi, din Süreyya yıldızında dahi olsa onu elde eder” diyerek nakletmiş, ilgili vasfın **yalnızca** İmam Ebû Hanîfe'ye sâdık geleceğine dair herhangi bir imada bulunmamıştır.³¹⁵ Dolayısıyla es-Sindî'nin muayyen bir şahıs kastedilmediğine ilişkin itirazı da et-Tânevî için bağlayıcı değildir. et-Tânevî'nin ilgili vasfı İmam Ebû Hanîfe'ye hamletmesinin doğru olup olmadığı ise aşağıda tartışılacaktır.

[b] es-Sindî'nin İmam Ebû Hanîfe'nin Teymî olduğuna ilişkin atıf yaptığı kaynaklara bakıldığında varılan sonuç, İmam Ebû Hanîfe'nin Teymullah b. Sa'lebe oğullarının mevâlisinden olduğu, yani Arap olmadığıdır.³¹⁶ Kaynaklarda Teymî nisbesini ne sebeple aldığına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte onun Teymî olarak nitelendirilmesi, Arap olması sebebiyle değil dedelerinin Teymoğulları'nın himayesine verilmesi sebebiyle olabilir. Öte yandan, İmam Ebû Hanîfe'nin Fârisî oluşuna ilişkin bilgilerin temriz sığasıyla yahut Hatîb'in merdud bir rivayetinden³¹⁷ nakledilmesi, es-Sindî'nin elini kuvvetlendirecek bir delil olarak görülebilir. Bununla birlikte es-Sindî'nin atıf yaptığı kaynakların tamamını İmam Ebû Hanîfe'nin mevaliden olduğunu, yani Arap olmadığını yazmaktadır. Buradan hareketle onun Arap olmadığının kesin, Fârisî olduğunun ise muhtemel olduğu söylenebilir. el-Kevserî'nin ifadesine göre cumhur, İmam Ebû Hanîfe'nin Fârisî olduğu

³¹⁴ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 69.

³¹⁵ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 18.

³¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 2001), 8/489; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 495; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbad: Dâ'iretü'l-me'ârifü'l-Osmâniyye), 8/449; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât* (Beyrut: DKİ, t.y.), 2/216; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: DKİ, 1998), 1/126; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *el-İber fî haberî men gaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed Sa'id Zağlûl (Beyrut: DKİ, t.y.), 1/164; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Kolektif (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010), 10/347; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref – Mecdî Fethi Seyyid (Tanta: Dâru's-sahâbe li't-türâs, 2009), 3/1332; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Beyrut: Mü'essesetü'r-risâle, 2014), 4/229; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Salâh Abdülmevûd (Kahire: Dâru İbn Receb, 2010), 499; Ebû'l-Felâh Şihâbüddîn Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988), 2/229.

³¹⁷ el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/447-448.

görüştüğüdür ve buna dair rivayetler, es-Sindî'nin söylediğinin aksine, diğer rivayetlere katiyetle üstün gelmektedir.³¹⁸

Bunun yanında, hadiste geçen Fârisî lafzının Acem manasına geldiği de söylenmiştir³¹⁹ Buradan hareketle Fârisîler için söylenen “Din Süreyya yıldızında dahi olsa gidip onu elde etmek” vasfının Arap olmayanlara hamledilmesi de mümkündür. Bu takdirde, Arap olmadıktan sonra ilgili vasfın mâ-sadakına dâhil olması için İmam Ebû Hanîfe'nin nisbesini tayin etmenin pek de bir önemi kalmayacaktır.

[c] es-Sindî'nin bu itirazı, hadisteki “Din Süreyya yıldızında dahi olsa gidip onu elde etmek” vasfıyla Ehl-i Hadîs'in kastedildiğine işaret eden ziyadelerin bulunduğu bir rivayete mebnidir. O, itirazına “Evet, hadiste işaret edilen zümreye İmam'ı (rh.a) da dahil edip onlardan saysak, ki hadisin umumu ona da şamildir, bu mümkündür. Ancak İmam buna razı gelir miydi?” şeklinde bir soruyla başlar ve İmam Ebû Hanîfe'nin bu durumdan razı gelmeyeceğini, rivayette evleviyetle Ehl-i Hadîs'in kastedildiğini söyleyerek ispatlamaya çalışır. Hatta ona göre, ziyadenin bulunduğu rivayetler diğer rivayetleri tefsir etmektedir, bu sebeple de ilgili vasfın ona hamli mümkün değildir. O hâlde es-Sindî'nin aynı rivayete binaen farklı yönlerden getirdiği itirazları değerlendirmek için rivayete bakılmalıdır.

es-Sindî'nin rivayetteki vasfı Ehl-i Hadîs'e hamletmeyi daha öncelikli hâle getiren ziyadelerin bulunduğu rivayet, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- yalnızca Ebû Nuaym tarafından nakledilmektedir ve zayıf olduğu söylenmiştir.³²⁰ Bu takdirde hadisteki vasfı Ehl-i Hadîs'e hamletmeyi öncelikli kılacak delil ortadan kalkacak ve es-Sindî'nin aynı bağlamda farklı lafızlarla getirdiği itirazlar da et-Tânevî için bağlayıcı olmayacaktır. Ziyadenin bulunduğu rivayet kabul edilse bile bu durum yine et-Tânevî'yi ilzam edecek değildir. Zira Ehl-i Hadîs'in bu vasıfları “evleviyetle” hak ediyor oluşu, Ehl-i Hadîs dışındaki kimselerin bu vasıflara sahip olmamasını gerektirmeyecektir. Dolayısıyla ilgili vasfı, öncelikli olmasa da, Ehl-i Hadîs olmayanlara da hamletmek mümkündür.

Bu değerlendirme neticesinde; es-Sindî'nin, et-Tânevî'nin Süreyya hadisiyle İmam Ebû Hanîfe'nin de kastedilme ihtimalinin bulunduğu noktasındaki tespitine yönelik itirazlarının et-Tânevî'nin tespitini yanlışlar nitelikte olmadığını söylemek mümkündür.

³¹⁸ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb* (1990), 39.

³¹⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâ' i't-türâsî'l-Arabî, 1981), 18/143. Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1964), 18/92-93; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî İbnü'l-Mülakkın, *Şevâhidü'l-tavzîh li-şerhi'l-Câmi' i's-sahîh* (Dımaşk: Dâru'n-nevâdir, 2008), 23/393.

³²⁰ Bk. Ebû'l-Kâsım Hâlid b. Muhammed b. Râcih, *Tahrîcü ehâdisi kitâbi Ahbâru Isbahân* (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1422), 1/148-149. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 14/408.

1.2. “İnsanlar fıkıhta İmam Ebû Hanîfe’ye muhtaçtırlar.” Söylemi Bağlamındaki Eleştirileri

Bedüüddin es-Sindî’nin nakil bağlamı bir diğer eleştirisi, et-Tânevî’nin *Kavâ’id*’in girişinde zikrettiği “önde gelen büyük âlimlerin de dediği gibi, insanlar fıkıhta İmam Ebû Hanîfe’ye muhtaçtırlar”³²¹ sözü üzerinedir. Bedüüddin es-Sindî, et-Tânevî’nin bu ifadesini birkaç açıdan eleştirmektedir.³²² Şöyle ki:

1. Bu sözün İmam Şâfiî’den nakli şöhet bulmuştur.³²³
2. Bu rivayeti Ebü’l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî *Câmi’ü’l-mesânîd*’de,³²⁴ meşhur kezzâb râvi İbn Atıyye’nin³²⁵ bulunduğu tarikle nakletmiştir.
3. İbn Adî, İbn Atıyye hakkında “Yalancılar arasında, haya bakımından kendinden daha düşük seviyede birini görmedim” demiştir.³²⁶
4. İmam Şâfiî’den nakli sâbit olan sözler şu şekildedir: “Herkes re’y hususunda Irak ehline muhtaçtır”; “İnsanlar fıkıhta Irak ehline muhtaçtırlar”.³²⁷

Değerlendirme:

Bedüüddin es-Sindî’nin bu eleştirisi, esasında et-Tânevî’nin naklettiği ifadenin manasına değil de lafızlarına yönelik gibidir. Nitekim es-Sindî’nin “İmam Şâfiî’den nakli sâbit olan sözler...” diyerek naklettiği ifadeler mana bakımından et-Tânevî’nin nakline aykırı görünmemektedir. Bununla beraber es-Sindî, kendisine herhangi bir atıfta bulunulmamasına karşın, Hârizmî’yi zikretmekte ve onun ilgili rivâyeti kezzâb olarak tavsif edilmiş olan İbn Atıyye’nin bulunduğu tarikle naklettiğini söylemektedir.

es-Sindî’nin kurduğu örgü takip edildiğinde akla ilk gelen, et-Tânevî’nin kaynak olarak Hârizmî’nin *Câmi’ü’l-mesânîd*’ine dayandığı ancak kaynakta zikredilen senedde yalancı bir

³²¹ et-Tânevî, *Kavâ’id*, 18.

³²² es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ’id*, 66.

³²³ Hârizmî de bu naklin yaygınlığını iştehera ve istefâza kelimeleriyle ifade etmektedir. Ebü’l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Hârizmî, *Câmi’ü’l-mesânîd* (Beyrut: DKİ, t.y.), 1/35.

³²⁴ Hârizmî, *Câmi’ü’l-mesânîd*, 1/35-36.

³²⁵ Asıl ismi Ahmed b. Muhammed es-Salt veya Ahmed b. es-Salt’tır, Ahmed b. Atıyye de denmiştir. Bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 5/338; Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrut: Dâru’l-fîkr, 1988), 3/418; Ebu’l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Sa’îd Ömer b. Ğarâme el-’Umrevî (Beyrut: Dâru’l-fîkr, 1995), 5/373.

Hârizmî ilgili bölümde ismini Ahmed b. es-Salt olarak vermiştir.

³²⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1963), 1/140.

³²⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtîm, *Âdâbü’ş-Şâfi’î ve menâkıbuh* (Beyrut: DKİ, 2003), 161.

râvi bulunduğu için bu nakle itimad edilmeyeceğidir. es-Sindî'nin “İmam Şâfiî'den nakli sâbit olan sözler şu şekildedir...” diyerek lafızları et-Tânevî'nin lafızlarından farklı iki nakilde bulunması da et-Tânevî'nin naklettiğı lafızlarla var olan rivayetlere güvenilmeyeceğini ihsas etmektedir. Bununla birlikte es-Sindî'nin eleştirisinden hareketle yapılan “Tânevî'nin yapmış olduğı nakle senedi sebebiyle itimad edilmeyeceğı ve et-Tânevî'nin naklettiğı lafızlarla var olan rivayetlere güvenilmeyeceğı” şeklindeki tespitler birer ihtimal olmaktan öteye geçmemektedir. Zira es-Sindî bu hususların hiçbirini sarahaten söylememiş, değerlendirmenin başında zikredilen maddeler arasında herhangi bir nedensellik de gözetmemiştir. Bu sebeple herhangi bir ilzamin muhatabı da olmayacaktır.

Bununla birlikte et-Tânevî'nin naklettiğı sözün aynı lafızlarla, yalnızca Hanefî âlimler tarafından ve senedinde kezzâb olarak nitelenmiş İbn Atıyye'nin bulunduğı tarikile nakledilmediğini ifade etmekte fayda vardır. Bahse konu cümleyi İbn Abdilber, Hatîb-i Bağdâdî İbn Asâkir gibi müellifler de, İbn Atıyye'nin bulunmadığı senedlerle, nakletmiştir.³²⁸ Bu takdirde es-Sindî'nin “İnsanlar fıkihta İmam Ebû Hanîfe'ye muhtaçtırlar” sözüne ilişkin itirazları, et-Tânevî'nin rivayetine güvenilmeyip başka lafızlarla vârid olan nakillere güvenilmesi noktasında muhatabını bağlayıcı olmamakta, et-Tânevî'nin naklettiğı rivayet kabule şayan görünmektedir.

1.3. İmam Ebû Hanîfe Eleştirisini Dayandırdığı Bazı Nakiller

Zafer Ahmed et-Tânevî, *Kavâ'id*'in giriş yazısında bazı müteşeddid kimselerin İmam Ebû Hanîfe'ye dil uzatıp ta'n ettiklerini söylemekte,³²⁹ es-Sindî ise bu cümleye, “peki İmam Ebû Hanîfe'nin şu sözlerine ne dersin” diyerek itiraz etmektedir. es-Sindî'nin bu bağlamda; İbn Ebî Hâtim'den naklettiğine göre, İmam Ebû Hanîfe bir hadis nakleder, sonrasında da “bu duyduklarınız gelip geçici, boş sözlerdir”³³⁰ dermiş. Hatîb el-Bağdâdî'den naklettiğine göre ise “size tahdîs ettiklerimin çoğı hatadır”³³¹ dermiş.³³² Buradan hareketle es-Sindî'nin İmam Ebû

³²⁸ Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İntikâ fî fezâ'ili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ* (Beyrut: DKİ, 1350), 136; el-Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 15/474; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, 60/117; Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1995), 5/409.

Senedsiz nakiller için ayrıca bk. en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, 2/220; ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/127.

³²⁹ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 18.

³³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/450.

³³¹ el-Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 15/555.

³³² es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 71.

Hanîfe'nin de muhaddislere ta'n ettiği ve muhaddisler hakkında böyle konuşan bir kimsenin ta'n edilmesinde herhangi bir problem görmediği anlaşılmaktadır.

Değerlendirme:

es-Sindî'nin yaptığı bu nakiller et-Tânevî'ye getirdiği bir itiraz yahut eleştiri gibi görünmemektedir. Bununla beraber es-Sindî'nin yaptığı nakiller şöyle değerlendirilebilir:

Hatîb el-Bağdâdî benzer lafızla, İmam Ebû Hanîfe'ye atfen iki rivayet nakletmiştir. Bunlardan birincisi, “Atâ'dan daha faziletli bir kimse görmedim, size ondan tahdîs ettiklerimin ise çoğu hatadır.” şeklindeki rivayettir.³³³ İkincisi ise, es-Sindî'nin naklettiği, size ondan tahdîs ettiklerimin çoğu hatadır, rivayetidir. Muhammed Zâhid el-Kevserî (v. 1952), birinci rivayetin senedinde bulunan Abdullah b. Muhammed el-Begavî'nin zayıf olduğuna ilişkin bir nakilde bulunur. İkinci rivayete ilişkin olarak da senedinde Da'lec b. Ahmed'in bulunduğunu ve Ebû'l-Huseyn el-Attâr, Ali b. Hüseyin er-Rusâfî gibi isimlerin Da'lec'in rivayetlerine ilavelerde bulunduğunu söylemektedir. Yine bu rivayetin senedinde, el-Kevserî'nin kendisini “tüccar Da'lec'in rızkını temin ettiği ravilerden, İmam Ebû Hanîfe düşmanı, mechûl hatta kezzâb râvilerden İmam aleyhinde nakillerde bulunan bir kimse” olarak tanıttığı³³⁴ Ahmed b. Ali el-Ebbâr bulunmaktadır. el-Kevserî sonuç olarak İmam Ebû Hanîfe'den yapılan nakilde geçen “أحدثكم/size tahdîs ettiğim” kelimesinin aslında “حدثكم/size tahdîs ettiği” şeklinde olduğunu ancak İbnü'l-Mukri''den sonraki bir râvinin hemze ilave etmiş olabileceğini ve İmam Ebû Hanîfe'nin bu sözle râvilerin hatasına değindiğini söylemektedir. Bu görüşüne ilave bir delil olarak da, hatalı nakledildiğini düşündüğü o sözü duyan bir kimsenin sözün sahibine mülazemette devam etmesinin düşünölemeyeceğini ancak İbnü'l-Mukri''in İmam'dan çokça nakilde bulunduğunu söyler.³³⁵

Kevserî'nin bu son cümlesi, aynı şekilde İbn Ebî Hâtim'den nakledilen söz için de söz konusu edilebilir. Nitekim İbn Ebî Hâtim'deki naklin râvisi de Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yezîd el-Mukri''dir. Rivayeti ondan nakleden kimse ise, İmam Ebû Hanîfe'yi “hadisi de re'yi de güvenilir değildir (لا يفتح)^{336,337}” diyerek cerh eden Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb el-Cüzcânî'dir. Ebû Hanîfe hakkındaki kanaati böyle olan kimsenin İmam Ebû Hanîfe'ye uzun

³³³ el-Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 15/554-555.

³³⁴ el-Kevserî, *Te'nib*, 40.

³³⁵ el-Kevserî, *Te'nib*, 235.

³³⁶ Cüzcânî'nin bu ifadesinin “güvenilir değildir” şeklinde tercümesi için bk. Nevzat Aydın, “Ebû İshâk el-Cüzcânî'nin “Ahvâlu'r-Ricâl” Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (Haziran 2022), 165.

³³⁷ Ebû İshâk İbrâhim b. Ya'kûb el-Cüzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, Abdül'alim Abdül'azîm el-Bestevî (Faysalâbad: Hadis Akademi, t.y.), 117.

zaman talebelik etmiş bir kimseden böyle bir nakilde bulunması da dikkat çekici ve tetkike muhtaçtır.

İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Bilgisinin Az Olduğu Rivayeti üzerine

es-Sindî, et-Tânevî'yi İmam Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin az olduğu noktasında da eleştirmektedir. et-Tânevî, müteşeddîd kimselerin İmam Ebû Hanîfe'ye, mezhebinin Kitab ve Sahih Sünnet'ten herhangi bir delili bulunmadığına ilişkin iftiralar ile dil uzatıp ta'n ettiklerini söylemiş,³³⁸ es-Sindî de bu söze, müteşeddîd kimselere katıldığını ihsas eder şekilde, "Elinizde İmam Ebû Hanîfe'nin tasnif ettiği bir kitap varsa getirin de işin aslını öğrenelim" diyerek itiraz etmiş ve bu düşüncesini iki nakille takviye etmeye çalışmıştır:³³⁹

- a- Leknevî'nin de *en-Nâfi 'ü'l-kebîr*'de kabul ettiği üzere, Hanefî mezhebinin diğer mezheplere oranla kıyasa daha sık başvurmasının sebebi, İmam Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin az olmasıdır.³⁴⁰
- b- İbn Hıbbân *el-Mecrûhîn*'de şöyle demiştir: İmam Ebû Hanîfe yüz otuz müsned hadis rivayet etmiştir, bundan başka hadisi de yoktur. Rivayet ettiklerinin de yüz yirmisinde hata etmiştir.³⁴¹

Değerlendirme:

es-Sindî'nin "İmam Ebû Hanîfe'nin tasnif ettiği bir kitap varsa getirin" sözü üç anlama gelebilir:

- a) İmam Ebû Hanîfe'nin tasnif ettiği kitap yoktur.
- b) İmam Ebû Hanîfe'nin tasnif ettiği kitap vardır ancak hadisle ilgisi yoktur.
- c) İmam Ebû Hanîfe'nin tasnif ettiği kitap vardır, hadisle ilgisi de vardır ancak eserde yer alan rivayetler dikkate alınacak düzeyde değildir.

[a] maddesinde geçen "İmam Ebû Hanîfe'nin tasnif ettiği" ifadesi iki manaya gelebilir:

[i] İmam Ebû Hanîfe'nin bizzat telif ettiği eserler. [ii] İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerine imlâ ettiği eserler.

³³⁸ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 18.

³³⁹ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 71.

³⁴⁰ Bk. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *en-Nâfi 'ü'l-kebîr li-men yutâlî 'u'l-Câmi 'ü's-sagîr* (Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-'ulûmî'l-İslâmiyye, 1990. *el-Câmi 'ü's-sagîr* ile birlikte), 45.

³⁴¹ İbn Hıbbân el-Büstî, *el-Mecrûhîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Riyad: Dâru's-sumey'i, 1420), 2/406.

es-Sindî, kastının [i] ihtimalini olduğu varsayıldığında bu tespitinde haklı görülebilir zira İmam Ebû Hanîfe'nin bizzat bir eser telif ettiği bilinmemektedir. Şayet es-Sindî [ii] ihtimalini kastetmişse bu itirazına bir yanıt olarak İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerine imlâ ettiği beş eser³⁴² zikredilebilir. Bu eserler muhteva itibarıyla kelâmî olsa da -söz gelimi- *el-Âlim ve'l-müte'allim*'in bir pasajında³⁴³ İmam Ebû Hanîfe'nin hadisin kabulüne yönelik şartlarının bir yansıması görülebilmektedir.

Bu durum es-Sindî'nin itirazındaki [b] ihtimaline de yanıt olarak değerlendirilebilir. İmam Ebû Hanîfe'nin bizzat telif ettiği yahut talebelerine imlâ ettiği iki tür eserden de -eserin konusu bizzat hadis ile ilgili olmasa da- hadis veya hadis usûlüne yönelik bir çıkarımda bulunulması muhtemeldir.³⁴⁴

[c] ihtimali ise İmam Ebû Hanîfe için söz konusu değildir. Ancak “menâkıb” türü eserler bu ihtimal için bir fikir verebilir. Şöyle ki: Bir imam hakkında vârid olan nakiller, her ne kadar kendisi telif yahut imlâ etmemişse de, onun eserleri gibidir. Zira sadedinde bulunduğumuz meselede bir eserin varlığı, eser sahibinin görüşlerine, başka bir deyişle “ilmî müktesebatına” muttali olmak için gerekli görülmektedir. İmam Ebû Hanîfe'nin görüşleri ve ilmî müktesebatına onun telif yahut imlâ ettiği eserler ile muttali olunabileceği gibi İmam'a dair menâkıb eserleri ile de muttali olunabilir. Nitekim es-Sindî de, İmam Şâfiî'nin bir görüşünü İbn Ebî Hâtim'in *Adâbü's-Şâfiî* adlı eserinden naklederek, bunu teslim etmektedir.³⁴⁵ Bunun yanında İmam Ebû Hanîfe hakkında yazılmış menâkıb eserlerinde İmam Ebû Hanîfe'nin hadis müktesebatına ve hadis usûlüne dair kabullerine muttali olmayı mümkün kılacak pasajlar da mevcuttur.³⁴⁶

³⁴² Bu beş eser; *el-Fıkhu'l-ekber*, *el-Fıkhu'l-ebser*, *el-Vasiyye* (İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerine yapmış olduğu umumi vasiyet), *el-Âlim ve'l-müte'allim* ve *Risâle ilâ Osmân el-Bettî* dir.

³⁴³ “İçki içen kimsenin namazı kırk gece yahut gün kabul edilmez, diyenlere gelince... Onların bu söylediklerinin açıklamasını bilmiyorum; bununla birlikte “bilmediğimiz, hakikate muhalif” bir sûrette açıklamadıkları müddetçe onları tekzib etmem. [Ancak] “Mü'min zina ettiğinde iman, gömleğin başından çıkarıldığı gibi çıkarılır; sonra tevbe ettiğinde imanı ona iade edilir.” sözünü peygamberden rivayet eden, peygamberden bâtil söz aktaranı yalanlarım. Burada töhmet, aktarana râcidir. Duyduğumuz duymadığımız, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) söylediği her şey baş göz üstünedir. Muhakkak ona iman etmişizdir; Peygamber Efendimiz'in dediği gibi olduğuna şahitlik ederiz. Allah'ın peygamberi, Allah'ın kitabına muhalefet etmez; onların bu rivayet ettikleri ise Kur'an'ın hilâfıdır!” Kemâlüddîn Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe (Selef Akîdesi)*, çev. Mustafa Yasir Demirkol (İstanbul: Rihle Kitap, Eylül-2023), 221 vd.

³⁴⁴ O, talebelerine imlâ ettiği *Risâle ilâ Osmân el-Bettî* de şöyle demiştir: *Bil ki size öğretilen ve sizin de insanlara öğrettiğiniz en faziletli şey, sünnettir. Sana gerekli olan şey, kendilerinden öğrenilmesi ve [kendilerine] öğretilmesi gereken “sünnet ehli” kimseleri bilmendir.*” Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münîfe*, 67.

³⁴⁵ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 104.

³⁴⁶ Zehebî, İmam Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'e dair nakilleri topladığı *Menâkıb*'da İmam Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “*Rasûlullah'tan (s.a.v.) gelen baş göz üstüne, sahâbeden nakledilenleri seçeriz, başka kimselerden gelen nakiller içinse onlar da adamdır biz de adamız*”; “... iş İbrahim, Şa'bî, Hasan-ı Basrî ve Atâ gibilere gelince, ben de onlar gibi ictihad ederim.” Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî – Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Lecnetü lhyâ'i'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, 1408), 32-34.

“Eserde yer alan rivayetler dikkate alınacak düzeyde değildir” ihtimali ise başka bir tetkike muhtaçtır.

es-Sindî’nin İmam Ebû Hanîfe’nin hadis bilgisinin az olduğu bilgisini desteklediği iki nakil de bu bağlamda ayrıca değerlendirilmelidir:

[a] el-Leknevî *en-Nâfi ‘ü’l-kebîr*’de Abdülvehhab eş-Şa‘rânî’nin *el-Mîzân*’ından, ana fikri “Şer‘î deliller İmam Ebû Hanîfe’nin devrinde, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn ile birlikte çeşitli bölgelerde dağınık bulunuyordu. Bu sebeple onun mezhebinde kıyasa, diğer mezheplere nazaran “zarûreten” daha sık başvurmuştur. Şayet rıhleler yapıp hadisler tedvin edilene kadar yaşasaydı, muhakkak kıyas yaptığı konulardaki hadisleri alıp yaptığı kıyasları terk ederdi, böylece kıyas onun mezhebinde de diğer mezheplerde olduğu gibi az olurdu.” olan bir paragrafı nakletmiş ve bu nakli teyit eder nitelikte açıklamalar yapmıştır.³⁴⁷

Değerlendirme:

eş-Şa‘rânî ve ona muvafakat eden el-Leknevî’nin “birtakım hadisler İmam’a ulaşsaydı ilgili konudaki kıyası terk edip hadisle amel ederdi” şeklindeki cümlesini, haber-i vâhidin Hanefîlerde de diğer mezheplerde olduğu gibi zannî kıyasa tercih edildiği³⁴⁸ bilgisiyle, İmam Ebû Hanîfe’nin kıyasa mebni hükümlerine bağlı olduğunu göz önünde bulundurarak okumak gerekmektedir. Aynı şekilde bir hadisle amelin gerekli (vâcib) görülmesi için hadisin “aidiyetinin” sahih olmasının yeterli olmadığı da bu noktada hatırlatılabilir. Nitekim İmam Ebû Hanîfe’nin bilgisi dahilinde olan “nakli sâbit” hadislerin tamamıyla amel etmediği bilinmektedir.³⁴⁹ Şayet onun icthad metodu da, Ahmed b. Hanbel’inki gibi, naklen sâbit hadisi doğrudan amele konu edinmek şeklinde olsaydı,³⁵⁰ evvelce duymadığı bir hadisi duyduğunda vermiş olduğu hükmün hilafına icthadda bulunması mümkün ve hatta gerekli olurdu.

³⁴⁷ Bk. el-Leknevî, *en-Nâfi ‘ü’l-kebîr*, 45. es-Sindî de Salâh Makbûl Ahmed de el-Leknevî’nin ilgili beyanının nerede geçtiğine ilişkin herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Atıfta bulunduğu pasajı biz bu şekilde tespit ettik

³⁴⁸ Bk. İbrahim İhsan Bayraktar, *Ebu’l-Huseyn el-Kudûrî’nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, 317.

³⁴⁹ İmam Ebû Hanîfe, İmam Evzâ‘î ile arasında cereyan eden raf‘ü’l-yedeyn’e ilişkin münazarada Evzâ‘î’nin naklettiği rivayetin aidiyetini reddetmemiş, râvileri fıkıh bilgileri açısından değerlendirip amele konu ettiği rivayeti bu bilgi durumuna göre seçtiğini belirtmiştir. Bk. Mekkî, *Menâkıbü’l-İmâmi ‘l-A‘zam Ebî Hanîfe*, 1/113. Ebû Yûsuf’un “Evzâ‘î’nin kendisiyle hükmettiği rivayet bize de ulaştı, ne var ki Rasûlullah’ın (s.a.v.) hadislerinin mana ve tefsir vecihleri vardır ki bunları ancak Allah Teâlâ’nın kendisine yardım ettiği kimse bilebilir.” sözü de nakli sâbit her hadisle amel edilmediğine bir örnektir. Bk. Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İbrâhim el-Ensârî, *er-Red ‘alâ Siyeri’l-Evzâ‘î*, nşr. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî (Haydarâbad: Lecnetü İhyâ‘i’l-Me‘ârifî en-Nu‘mâniyye, t.y.), 14.

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel’den nakledilen fikhî muhtevalı rivayetlerde onun kimi zaman çelişen (caizdir-caiz değildir) hükümler vermesi ilgili konuda farklı bir rivayete muttali olması sebebiyle olabilir.

Bunun yanında İbn Teymiyye'nin şu tespiti, İmam Ebû Hanîfe'nin hadislerin tedvininden önce yaşamış olmasının sonrakilere nispetle daha az hadis bildiği şeklinde yorumlamak zorunda olmadığımızı ifade etmektedir:

“...Aksine, hadisler divanlarda/kitaplarda toplanmadan evvel yaşamış kimseler, sünneti müteahhir âlimlerden daha iyi bilirler.³⁵¹ Zira onlara ulaşan sahih rivayetlerin çoğu, bize ancak mechûl râvi yahut munkatı isnadlarla ulaşmış yahut da tamamıyla ulaşmamıştır. Evvelki imamların kitapları, içinde kitaptakilerin kat kat fazlasını barındırdıkları sadırlarıydı. Durumu bilenler bu konuda şüphe etmezler.”³⁵²

[b] İbn Hıbbân *el-Mecrûhîn*'de İmam Ebû Hanîfe'den şöyle bahsetmektedir:

“Hadis onun işi değildi. Yüz otuz müsned hadis rivayet etmiştir, bundan başka hadisi de yoktur. Rivayet ettiklerinin de yüz yirmisinde, bilmemesi sebebiyle, isnadda râvi isim veya neseplerinin yerini değiştirmek (kalb)³⁵³ yahut metni değiştirmek (tağyîr) suretiyle, hata etmiştir. Hatası doğrusunu geçiyor olunca, kendisinden yapılan nakil ile ihticacda bulunulması hususunda terkedilmeyi hak etmiştir.”³⁵⁴

Bu takdirde;

[b.1] İmam Ebû Hanîfe'nin müsned rivayetlerinin yekûnu yüz otuzu bulmaktadır.

[b.2] Bu yüz otuz rivayetin yüz yirmisi de, senedde yaptığı kalbler yahut metinde yaptığı değişiklikler sebebiyle hatalıdır.

Değerlendirme:

[b.1] İmam Ebû Hanîfe'nin hadis mesleğinde zayıf olduğuna ilişkin nakiller yaygındır.³⁵⁵ el-Kevserî'nin, Hatîb'in bu konudaki nakilleri bağlamında söyledikleri, İbn

³⁵¹ Bu cümle, bağlam sebebiyle “Aksine, hadisler kitaplarda toplanmadan evvel yaşamış kimseler, müteahhir âlimlerden daha çok hadis bilirler” şeklinde tercüme edilebilirse de İbn Teymiyye'nin kullandığı lafız hadis değil sünnettir. İki kavramın birbiri yerine kullanıldığı vâki ise de İbn Teymiyye'nin burada hadis ile sünnet kavramlarını tefrik edip “sünnet kavramını hadisten umumi olduğu için tercih ettiği ihtimaline binaen” lafzî tercümeyi tercih ettik.

³⁵² Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Raf'ü'l-melâm 'ani'l-e'immeti'l-a'lâm*, thk. Abdurrahman Ahmed el-Cümeizî (Suudi Arabistan: Dâru'l-âsime, 2013), 102-103.

İbn Teymiyye bu cümleyi, imamların hadislerin hepsine ulaşamadığını anlatan şu paragrafı takiben söylemesi de dikkat çekicidir: “Sakin ha bir kimse çıkıp da ‘hadisler toplandı, kitaplara konuldu; hâl böyleyken hadislerin bir müçtehede gizli kalması pek de mümkün değildir’ demesin, çünkü hadislerin kitaplarda toplanması imamlardan sonradır. Bununla beraber Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin belirli bir kitaba hasredilmesi mümkün değildir...”

³⁵³ “Hadisin sened ve metnindeki kelime veya cümlelerin yerlerini değiştirmek, bir raviyi aynı dönemdeki başka bir ravi ile yahut hadislerin sened ve metinlerini birbirleri ile değiştirmek.” Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 145.

³⁵⁴ İbn Hıbbân, *Mecrûhîn*, 2/406.

³⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/489, 9/324; Hâlid er-Rabât – Seyyid İzzet Ubeyd, *el-Câmi' li-'ulûmi'l-İmâm Ahmed* (Mısır: Dâru'l-felâh, 2009), 19/280; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, thk. Mahmud Salih ed-Dibâsî (Riyâd: en-Nâşiru'l-mütemeyyiz, 2019), 9/471; Müslim, *el-Esmâ ve'l-künâ*, thk.

Hıbbân'ın iddiası için de aynıyla geçerlidir. el-Kevserî'nin “İmam Ebû Hanîfe ne hadiste yetim³⁵⁶ ne de yüz binlerce rivayette bulunmuş bir kimse idi. Yanında, yarısını hocası Hammâd b. Ebî Süleyman'dan diğer yarısını da çeşitli hocalardan edindiği dört bin kadar hadisin bulunduğu sandıklar vardı. Hariçten bir rivayet gerektiğinde çeşitli ilimlerde derinleşmiş ashabının³⁵⁷ rivayetlerine müracaat ederdi. Onun ashâbı, başkanlık ettiği, çeşitli meselelerin ele alınıp sonuçların divanlara kaydedildiği fıkıh topluluğunun direkleri idi.”³⁵⁸ sözü ile Yahya b. Maîn'in Vekî' b. el-Cerrâh'ı tebci ettiği bir bağlamda söylediği “Ebû Hanîfe'nin görüşleriyle fetva verirdi. Onun hadislerinin tamamını ezberlemiş, ondan çok hadis dinlemiştir.”³⁵⁹ sözü de İmam Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin az olmadığı noktasında bir delil sayılabilir.

Buna ilave, daha katî, bir delil de şudur: Rasûlullah'tan İmam Ebû Hanîfe aracılığıyla nakledilen merfû, mevkûf, maktu rivayetlerin toplamı -mükerrerleri çıkartıldığında- 10588'i bulmaktadır.³⁶⁰

Bu noktada “İbn Hıbbân'ın dediğine göre, İmam Ebû Hanîfe'nin tüm rivayetlerinin değil müsned olanlarının sayısı azdır” şeklinde bir işkâl söz konusu edilebilir. Ne var ki İmam Ebû Hanîfe'nin rivayetlerinin kabule şayan görülmesi için müsned olmasının gerekliliği, bir âlimin kendi devrinde söz konusu olmayan³⁶¹ bir şartla kayıtlanması anlamına gelmektedir. Bu takdirde bu ilzam da bağlayıcı olmayacaktır.

Abdürrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî (Medine: 'İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî, 1984), 1/276; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, 8/450; Ebû Ahmed İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'âfâ'i'r-ricâl*, thk. Kolektif (Beyrut: DKİ, 1997), 8/235; el-Hatîb, *Târihu Bağdâd*, 15/574. Ayrıca bk. Kolektif, *el-Câmi' fî'l-cerh ve'ta'dîl* (Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb, 1992), 3/209-219.

³⁵⁶ el-Kevserî, yetim ifadesiyle, bir hadisin çok vecihle bilinmemesi durumunun kastedilebileceğini söyler. Bk. el-Kevserî, *Te'nîb*, 296.

³⁵⁷ Vekî' b. el-Cerrâh, yanında “Ebû Hanîfe hata etti” diyen kimseye şöyle cevap vermiştir: “Ebû Hanîfe, yanında; kıyasta Ebû Yûsuf ve Züfer, hadis hıfzında Yahyâ b. Ebî Zâide, Hafs b. Ğıyâs, Hıbbân ve Mendel, Arap dilinde Kâsım b. Ma'n, zühdde Dâvûd et-Tâ'î ve Fudayl b. 'İyâz varken nasıl hata edebilir ki? Meclis arkadaşları bu kimseler olan kişi hata etmez, bu kimseler onun hata etmesine müsaade etmezler” Ebû Abdillâh Huseyn b. Alî es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih* (Beyrut: 'Âlemü'l-kütüb, 1985), 158-159.

³⁵⁸ el-Kevserî, *Te'nîb*, 296.

İmam bir meseleyi hükme bağlarken, toplulukta bulunanlara “bu konuda bir nakil/rivayet bilen var mı?” diye sorar, varsa kendinde olan eseri arz eder, sonrasında da meseleyi toplulukla beraber müzakere ederdi.” el-Kevserî, *Te'nîb*, 297.

³⁵⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber en-Nemerî. *Câmi'u beyâni'l-İlm ve fazlih*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994), 2/1082.

³⁶⁰ Latîfurrahmân el-Behrâ'î, *el-Mevsû'atü'l-hadîsiyye li-merviyyâti'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Beyrut: DKİ, 2021), 1/9.

Kevserî'nin tespiti de, müsnedlerde İmam'dan rivayet edilen ahkâm hadislerinin -metnin tekrar edilmemesi ve aynı hadisin farklı tarikleri zikredilmemesine rağmen- çok fazla olduğu ve İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in sahip olduğu rivayetlerden aşağı kalmadığı yönündedir. Bk. el-Kevserî, *Te'nîb*, 296.

³⁶¹ Ebû Dâvûd bu durumu şöyle anlatır: “Mürsel [yani umumi manada munkatı] rivayetlere gelince... Süfyân-ı Sevrî, İmam Mâlik, Evzâ'î gibi ulemâ evvelce bu rivayetlerle ihticacda bulunurdu. Şâfiî gelip mürsel rivayetler hakkında/aleyhinde konuştu, Ahmed b. Hanbel ve diğer âlimler de bu hususta kendisine tâbi oldu.” Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Risâle ilâ Ehli Mekke* (Abdülfeţhâ Ebû Gudde, *Selâsü resâ'il fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* (Halep: Mektebü'l-matbû'âtü'l-İslâmiyye, 2005) içinde), 32.

[b.2] İbn Hıbbân bu konuda herhangi bir örnek zikretmediği için iddiası değerlendirilememektedir.

2. Hadis Usûlü Açısından Yönelttiği Eleştiriler

Bu başlık altında es-Sindî'nin, et-Tânevî'nin hadis usulüne yönelik tespitlerine getirdiği eleştiriler değerlendirilecektir. Bu bağlamda es-Sindî; et-Tânevî'nin “Muhaddislerin nadiren metin tenkidi yaptığı”, “müttefekun aleyh bir rivayetin diğerlerine tercih edilmesinin tahakküm olduğu”, “cerh-ta'dîl ameliyesinin ictihâdî ve göreceli olduğu”, “haber-i vâhidin kat'iyet ifade etmeyeceği” şeklindeki görüşlerine eleştirilerde bulunmuştur.

2.1. “Muhaddisler nadiren metin tenkidi yapmıştır” görüşünü eleştirisi

es-Sindî'nin et-Tânevî'ye yönelttiği hadis usulü temelli eleştirilerin ilki, onun “Bil ki hadis bizzat metni, muhaddislerce nadiren bahse konu edilir”³⁶² sözü üzerinedir. es-Sindî, et-Tânevî'nin bu cümlesini muhaddislerin pek çok haber için mevzû ve münker hükmünü senede bakmaksızın verdiklerini söyleyerek yanıtlar. Buna, muhaddislerin çoğunlukla râvileri tek kaldıkları münker rivayetler sebebiyle cerh ettikleri bilgisini ilave eder.³⁶³

Değerlendirme:

es-Sindî'nin, eser boyunca tenkit yahut tetimme kabilinden “bir şekilde” ilavede bulunabileceğini düşündüğü her cümleye ilavede bulunduğu bilgisinden hareketle, paragrafın başındaki sözü hariç et-Tânevî'ye katıldığını söylemek mümkündür. Peki et-Tânevî yukarıdaki sözünün devamında ne söylemiştir?

Tânevî ilgili cümleyle giriş yaptığı paragrafın devamında, muhaddislerin asıl uğraşlarının râvilerin adalet-zabt durumları, râvi sayıları ve senedin ittisal-inkıta-irsal-ızdırab bakımından hâlleri üzerine yoğunlaştığından bahsetmektedir. Bu takdirde onun cümlesinin, nadiren kaydından da anlaşılacağı üzere, bir mukayeseye mebni olduğu ve metin tenkidi ameliyesinin ne ile kıyaslandığı bilgisi de ortaya çıkar. Muhaddislerin büyük oranda, bir haberin aidiyetine ilişkin olan râvinin ve senedin durumlarını bahse konu ettikleri bir vâkıdır. es-Sindî'nin bu hususta herhangi bir itiraz getirmemesinde de et-Tânevî'nin mukayesesini kabul ettiğine işaret vardır. Bu bilgilerden hareketle es-Sindî'nin “muhaddisler pek çok haber için mevzû ve münker hükmünü senede bakmaksızın verirler” cümlesinin et-Tânevî'yi bağlayıcı

³⁶² et-Tânevî, *Kavâ'id*, 31.

³⁶³ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 77-79.

olmadığını söylemek de mümkündür. Zira haklarında mevzu ve münker hükmü verilen haberlerin bu hükme, senedlerinden bağımsız bir şekilde, metinleri sebebiyle mazhar oldukları teslim edilse dahi bu durum, ilgili hükümlerin rivayet hakkında verilen diğer hükümlere nazaran az olduğu bilgisini değiştirmemektedir.

Öte yandan münker hadis, “zayıf bir râvinin makbul bir râviye (daha aşağı seviyedeki râvinin rivayetini reddetmeyi gerektirecek şekilde) muhalif olarak yaptığı rivayettir”³⁶⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Tarifte râviler arası bir mukayeseden bahsedildiği için hadis hakkında râviden, dolayısıyla senedden bağımsız bir hüküm verilmesi mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda es-Sindî’nin “muhaddisler çoğunlukla, râvileri tek kaldıkları münker rivayetler sebebiyle cerh etmişlerdir” şeklindeki ifadesi de muhaddislerin hadisin metniyle olan mesailerine delil teşkil etmemektedir. Bununla beraber metinde bulunan bir rekâketin muhaddisi senedi daha dikkatli tenkit etmeye sevk edebileceği de göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimaldir.

Muhaddislerin mevzu hadislerin uydurulmuş olduğunu senede bakmaksızın bilmeleri hususunun, es-Sindî’nin de ilgili paragrafta atıf yaptığı İbnü’l-Kayyim’in de değindiği üzere, sahih sünnetlere derinlemesine vâkıf, sünnetler etine ve kanına işlemiş, bu konuda meleke sahibi olmuş; sünnet ve eserleri, Hz. Peygamber’e ilişkin pek çok hususu bilme konusunda ihtisas sahibi kimseler için söz konusu olduğunun da ayrıca hatırdâ tutulması gerekir.³⁶⁵

es-Sindî’nin ileriki sayfalarda dile getirdiği bir itirazın da konu birliği sebebiyle burada değerlendirilmesi gerekmektedir:

es-Sindî; et-Tânevî’nin mevzu hadis maddesinde, hadisin uydurma olduğunu bilme yolları arasında saydığı “metnin lafız yahut manasında rekâket bulunması; metnin Kur’ân’dan, mütevâtir sünnetten yahut hakkında katî icma bulunan bir hükme veya sarîh akla muhalif olması”³⁶⁶ maddeleri için, et-Tânevî’nin “hadisin bizzat metni, muhaddislerce, nadiren bahse konu edilir” cümlesini reddeder nitelikte olduğunu söylemiştir.

Yukarıda da geçtiği üzere, et-Tânevî “muhaddisler hadisin metnini hiçbir zaman bahse konu etmezler” demediği için et-Tânevî’nin iki ibaresi arasında tenakuz yoktur.

³⁶⁴ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 42. Parantez içi metinde de yer almaktadır.

Bu tarifi, es-Sindî’nin de bu konuda herhangi bir itirazına rastlamadığımız ve buradan hareketle tarifi taraflar arasında müsellemler kabul edilebileceği için et-Tânevî’den aldık. Ancak münker hadisin daha dakik tarifi, “zayıf bir râvinin kendinden daha makbul/tercihe şayan bir râviye muhalif olarak yaptığı rivayettir” şeklinde olmalıdır.

İbnü’l-Hanbelî de benzer bir tarifi, daha makbul/tercihe şayan yerine daha az zayıf ibaresiyle yapmıştır. Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm İbnü’l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1408), 63.

³⁶⁵ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1970), 44.

³⁶⁶ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 42-43.

2.2. Müttefekun aleyh rivayetlerin tercihinine yönelik eleştirileri

es-Sindî'nin et-Tânevî'ye yönelttiği hadis usulü temelli eleştirilerin bir diğeri şöyledir: et-Tânevî, kısımlarıyla birlikte sahih-hasen hadisi tarif edip bunların mertebelerine değindikten sonra esahhu'l-esânîd bahsini ele almış ve bu bağlamda Buhârî ve Müslim'in ittifakla tahrîc ettikleri bir rivayetin ikisinden birinin tahrîc ettiği rivayete, Buhârî'nin tahrîc ettiği rivayetin de Müslim'in tahrîc ettiği rivayete takdim edileceğini söylemiştir. Bu ifadeleri takiben parantez içerisinde; bu takdimin muhaddisler nezdinde kabul edildiği, fukahâ nezdinde ise bir rivayetin diğerine takdimi için rivayetin kim tarafından tahrîc edildiğine değil sıhhat şartlarını taşımasına bakıldığını söylenmektedir.³⁶⁷

es-Sindî'nin bu bağlamdaki itirazı, ilgili kabulün fukahânın tamamına teşmil edilemeyeceği noktasındadır. Ona göre bu kabul müteahhir Hanefilerden İbnü'l-Hümâm'a³⁶⁸ aittir.³⁶⁹

Değerlendirme:

es-Sindî'nin ilgili kabulün İbnü'l-Hümâm'a ait olduğuna ilişkin tespiti, "İbnü'l-Hümâm bu kabulü dile getiren ilk isimdir" şeklinde okunduğu takdirde isabetli olmalıdır.³⁷⁰ Ancak es-Sindî bu tespiti "ihdas etti" fiiliyle vermektedir, bu sebeple söylediğimiz ihtimalin onun nezdinde müsellemler olduğunu söylemek pek de mümkün görünmemektedir.

Buhârî ve Müslim'de yer alan rivayetlerin diğer rivayetlerden önce tercih edileceğine ilişkin kabulün, vefat tarihi nispeten geç sayılabilecek İbnü's-Salâh (v. 643) ile yerleştiği, böyle bir kabulün ondan önce yaygınlık kazanmadığı söylenebilir. Bu takdirde fukahâ için söylenen kabulün İbnü's-Salâh öncesinde muhaddisler için de söz konusu olması muhtemeldir.

³⁶⁷ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 35-36.

³⁶⁸ Ona göre Sahîhayn'da yer alan bir rivayetin en sahih olması, bu tür rivayetleri sıhhat noktasında Buhârî'de, Müslim'de yer alan rivayetlerin ve sonra da ikisinin şartına uygun rivayetleri takip etmesi taklit edilmesi caiz olmayan bir tahakkümdür. Zira bir rivayetin esahh oluşu, Şeyhayn'ın râvide aradığı şartları sağlamasına bağlıdır. Şeyhayn tarafından tahrîc edilmediği hâlde râvisi o iki müellifin şartlarını sağlayan rivayete mukayese edildiğinde *Sahîhayn*'da bulunan rivayetin esahh olduğunu söylemek de aynı şekilde tahakkümdür. Bunun yanında Şeyhayn'ın yahut ikisinden birinin belirli bir râvi hakkında "ilgili şartları sağlamaktadır" şeklinde verdikleri hüküm de vakıya mutabakatı itibarıyla kati değildir, vakıanın bu durumun hilafına olması mümkündür. Bk. Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* (Mısır: Mustafa Bâbî el-Halebî, 1970), 1/445.

³⁶⁹ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 80.

³⁷⁰ es-Sindî'nin ilzamına hâlel getirmese de ilgili kabulün İbnü'l-Hümâm'dan sonra başta talebeleri İbn Emîri Hâc ve İbn Kutluboğa olmak üzere -ki bu üç isim de İbn Hacer'in talebeleridir- Emîr es-San'ânî, Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Ahmed Muhammed Şâkir tarafından da dile getirildiğini belirtmek faydadan hali değildir. Bk. İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, 57-58 (dp. 1).

Bunun yanında İbnü'l-Hümâm'ın tespiti, hadisi tashih ve taz'îf ameliyesinin ictihâdî oluşu kabulüne bağlıdır ve et-Tânevî'nin ilgili bağlamda yaptığı nakillerden de anlaşılacağı üzere bu ictihâdîlik hadis ulemasınca da kabul edilmiştir.³⁷¹ Irâkî'nin, iki hadisten birini tercih noktasında rivayetin Buhârî ve Müslim tarafından tahrîc edilmiş olmasını 110 tercih maddesi arasında 102. sırada sayması³⁷² da bu bağlamda kayda değerdir.

Bu noktada, fırsat buldukça taklidi ve mukallidleri zemmeden³⁷³ es-Sindî'nin hadis tashih ve taz'îfi hususunda “bir ölçüde” taklit yanlısı olduğu sonucuna da varılabilir.

2.3. Cerh ve ta'dîlin göreceliği konusundaki eleştirileri

es-Sindî'nin özelde Hanefî usulü genelde hadis usulüne getirdiği eleştirilerin en hacimlilerinden biri, hadisi tashîh-taz'îf, râviyi tevsîk-taz'îf ameliyesinin ictihâdî olduğu kabulüne ilişkindir. es-Sindî'nin bu başlık altında yer alan küllî eleştirileri şu şekildedir:

Usul kaideleri her şey üzerinde hükmedicidir;³⁷⁴ usulü hâkim kılmak ihtilafları çözer;³⁷⁵ müctehidin sözü ancak delil ile iptal edilir;³⁷⁶ hakkında muâriz delil bulunmayan hususlar yakîn kapsamındadır.³⁷⁷ Muteber hadis sıhhat ve ricâl tevsik şartlarında ihtilaf yoktur; ihtilaf cerh-ta'dîldedir. Bununla birlikte kaideler katîdir, âlimler de bunlara bağlıdır.³⁷⁸ Bir kimse tarafından makbul görülmüş yahut cerh edilmiş râvi hakkında hükmü inceleyerek kesin kanaate varılabilir;³⁷⁹ “İki münekkid âlim sika bir râviyi taz'îf etme üzerine birleşmediği gibi zayıf bir râviyi tevsik etmek üzere de birleşmemişlerdir”.³⁸⁰

³⁷¹ Bk. et-Tânevî, *Kavâ'id*, 49 vd.

³⁷² Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Huseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve 'l-izâh*, thk. Kurbân Dibirdâd ed-Dâğıstânî (Beyrut: Dâru'l-feyhâ, 2023), 525.

³⁷³ Sözelimi, et-Tânevî'nin “hadisi insanları saptırma, bir menfaat bekleme yahut taassup sebebiyle uydurmuş olsun...” şeklindeki cümlesine “mukallidler gibi...” demiş; hadisin sahih ve hasen olma durumunun ancak muhaddislerin görüşünü taklit etmek ile bilineceğine ilişkin sözü de “Maazallah, bu taklit değildir!” diyerek şiddetle reddetmiştir. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 88-99. es-Sindî'nin taklidi zemmeden başka ifadeleri için ayrıca bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 131-132, 171.

³⁷⁴ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 92.

³⁷⁵ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 93.

³⁷⁶ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 96.

³⁷⁷ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 96.

³⁷⁸ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 97.

³⁷⁹ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 98.

³⁸⁰ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 94, 98.

Değerlendirme:

Yukarıda farklı bir başlıkta da işaret edildiği üzere, imkân bulduğunda taklidi reddetme tarafını seçen es-Sindî'nin hadisleri tashîh-taz'îf ameliyesini ictihad sahasının dışında tutma gayreti dikkate şayandır. es-Sindî'nin bütün bu gayreti, muhaliflerini ilzam etme noktasında bir müşterek nokta yakalayabilmesi için olmalıdır. Bununla birlikte o, hadisi tashîh-taz'îf ameliyesinin ictihâdî olmadığını savunurken ne kadar tutarlı, maksadını ifade etmede ne derece başarılıdır? Bu başlık altında bu soruya cevap aranacaktır.

es-Sindî'nin “Usul kaideleri her şey üzerinde hükmedicidir” sözü, et-Tânevî'nin “Hadislerin tashîh ve taz'îfi ictihâdî bir ameliyedir, **herkesin bir yönü vardır**”³⁸¹ sözüne cevaptır. Yukarıda bu konudaki görüşleri bir arada nakledilen es-Sindî'nin, kapsamı dar da olsa, birtakım kabulleri olduğundan bahsetmek mümkündür. Buna göre es-Sindî, cerh-ta'dîl kitaplarında verilen ravilere ilişkin bilgileri, râvinin taşınması gereken adâlet-zabt şartlarını, hadisin taşınması gereken sıhhat şartlarını ve dolayısıyla -ana hatlarıyla- hadis usûlünü kabul etmekte; öte yandan bunlara bağlı olan tashîh-taz'îf ve tevsîk-taz'îf ameliyesinin ictihâdî olmadığını söylemektedir.

es-Sindî'nin ilgili ameliyenin ictihâdî olmadığını, başka bir deyişle zannî değil katî olduğunu söyleyebilmesi için neticeyi veren öncüllerin de ictihâdî/zannî olmaması gerekmektedir. Ne var ki cerh-ta'dîl kitaplarındaki bilgiler ve buna bağlı olan hadisin “aidiyetinin sıhhati”ne ilişkin durumlar ictihâdîdir. Şöyle ki, cerh-ta'dîl eserlerinde bulunan bilgilerin kaynağı râviyi doğrudan müşahade etmek olabildiği gibi, eserlerde yer alan bilgiler dolaylı bir müşahadenin ürünü de olabilir. Bu takdirde müşahade ile elde edilen bilgiler -kişisel ilişkiler, mezhep farklılığı ve benzeri haricî etkenlerden bağımsız bir şekilde- katiyet ifade eder. Dolaylı bilgiler ise araya giren vasıtaya göre zannî olabilmektedir.

Râvi hakkında verilen hükmün ictihâdîliği, es-Sindî'nin de teslim ettiği³⁸² “cerhin müfesser olması” şartından da lâzım gelmektedir. Zira cerhin müfesser oluşu, ilgili hükmü bir başka münekkidin tetkik etmesini mümkün kılmak içindir ve yapılan tetkikin kendisi de ictihaddan başka bir şey değildir. Râviyi cerh sebeplerinin, mesela bid'atı'r-râvî maddesinin, ictihada açık olmadığına dair muhtemel bir itiraz da, râvinin bid'atçı olduğuna hükmetmenin yine ictihada mütevakkıf olduğu cevabıyla giderilir.³⁸³ Esasında mesele, cerh-ta'dîl ve tashîh-

³⁸¹ Koyu yazılan cümle, “Herkesin yüzünü kendine döndürücü olduğu bir yönü vardır.” mealindeki el-Bakara, 2/148 ayetine atıfıdır.

³⁸² Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 98-99.

³⁸³ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî'nin, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkikiyle neşredilen *er-Ref' ve't-tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2004) adlı eserinde, bu hususta ve tashîh-taz'îf ameliyesinin ictihâdîliğine ilişkin nakiller mevcuttur.

taz'îf hükümleri özelinde hadis usûlüne ilişkin hükümlerin aslının kat'î yahut zannî olup olmadığına dönmektedir. Hadis usûlü ise nakil temelli bir ilim olmasına binaen, aklın mümkün gördüğü temellere dayansa da aklın katiyetine hükmettiği temellere “büyük ölçüde” dayanmamaktadır.

Buraya kadar serdedilen ihtimallerin yanında, et-Tânevî'nin ilgili başlık altında zikrettiği örneklerin tamamı, koymuş olduğu “*Hadis ricâlinin tevsik ve taz'îfi, hadislerin tashîh ve tahsîni ictihâdî bir ameliyedir*” başlığını teyid eder niteliktedir. Hâl böyleyken es-Sindî'nin iki defa “delil” olarak naklettiği “*İki münekkid âlim sika bir râviyi taz'îf etme üzerine birleşmediği gibi zayıf bir râviyi tevsik etmek üzere de birleşmemişlerdir*”³⁸⁴ sözü vakıa karşısında pek de kuvvetli bir “delil” olmayacaktır. Zira et-Tânevî'nin naklettiği örneklerin çokluğu³⁸⁵ ve es-Sindî'nin de bu örneklere tutarlı bir açıklama yahut eleştiri getirememesinden, vakıanın et-Tânevî'nin nakillerle çizdiği şekilde olduğuna dair kuvvetli bir zan hasıl olmaktadır. Bu takdirde Zehebî yahut bir başka âlimin sözünü, vakıaya muhalif bir surette, sanki cerh-ta'dîle ilişkin hiçbir ihtilaf yokmuş gibi anlamak yerine tevil etmek, mesela “Birisinin sahih dediğine bir diğeri uydurma demez” şeklinde anlamak evlâdır.

Bunlara ek olarak, es-Sindî'nin, sahih oluşunda ihtilaf edilen rivayetlere ilişkin bağlamda ihtilafı inkâr yerine ihtilafa medar rivayetlerin mâ-sadakını inkâra gitmesinde onun da tashîh-taz'îf ameliyesinin ictihâdîliğini kabul ettiğine işaret vardır.³⁸⁶

2.4. Haber-i vâhidin bilgi değeri hakkındaki eleştirileri

es-Sindî'nin et-Tânevî'ye yönelttiği hadis usulü temelli eleştirilerin bir diğeri de haber-i vâhidin bilgi değerine yöneliktir.

es-Sindî bu bağlamdaki eleştirisine, bir hadisin “aidiyeti” hakkında verilen sahih hükmünün katiyet ifade edip etmediğini tartışarak başlamış ve et-Tânevî'nin Süyûtî'den naklettiği “Haber-i vâhid katiyet ifade eder diyenlerin hilâfına; sıhhat şartlarını taşıyan bir hadis, isnadının zahiri itibarıyla makbuldür. Ancak bu durum, sika bir râvinin de unutma veya başka bir hata ila malul olabilmesine binaen, nefsü'l-emre ilişkin kati bir hüküm bildirmez.”³⁸⁷ sözüne

³⁸⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mükiza*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebû'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1412), 84.

³⁸⁵ Bk. et-Tânevî, *Kavâ'id*, 49-55.

³⁸⁶ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 129.

³⁸⁷ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 56.

“Haber bir kimse nezdinde sahih hükmü alırsa o kimse için katiyet ifade eder, böylece o kimse için râvilerin hata etmesi yahut zayıflığı ihtimali söz konusu olmaz”³⁸⁸ diyerek cevap vermiştir.

Tânevî'nin aynı bağlamda naklettiği “Bu hadis sahih değildir, sözü; isnadı sıhhat şartlarını taşımamaktadır manasına gelir. Yalancının doğru söylemesi ve çokça hata eden kimsenin doğruya isabet etmesi ihtimaline binaen, nefsü'l-emrde Hz. Peygamber'e isnad edilmiş bir yalan değildir.” sözü için de “Zayıf rivayet bu sebeple merdud sayılmış ve kendisiyle amel edilmesi caiz görülmemiştir. Buradan da anlaşılır ki bir haber kendisini zayıf kılacak sebeplerden sâlim olursa katiyet ifade eder.” demiştir.³⁸⁹

Değerlendirme:

es-Sindî'nin eleştirisi şu iki maddede incelenebilir: **[a]** Nefsü'l-emre mutabakat ile kastedilen nedir? **[b]** “Haber-i vâhid katiyet ifade eder” ne demektir?

[a] Nefsü'l-emr ve vakıaya mutabık (vâki') kavramları; Allah'ın ilmi, levh-i mahfûz, mebâdi'-i 'âliye,³⁹⁰ yahut aklın zarûreten veya delil sebebiyle vardığı hüküm manalarına gelmektedir. Seyyid Şerif el-Cürcânî bu kavramı “bizzat, varlığı herhangi bir kimsenin varsayımı ve düşüncesinden bağımsız var olan şey” şeklinde tanımlamış ve güneşin doğumu ile gündüzün varlığını örnek vermiştir.³⁹¹ Bu tanımdan, varlığı ictihâdî olan bir hükmün nefsü'l-emre ilişkin bir katiyet ifade etmesinin mümkün olmadığı da ortaya çıkar.

Esasında es-Sindî'nin “Haber **bir kimse nezdinde** sahih hükmü alırsa o kimse için katiyet ifade eder” cümlesinden, kastının nefsü'l-emr'e mutabakat olmadığı, dolayısıyla et-Tânevî'ye getirdiği “eleştiri”nin de “bağlayıcı” bir eleştiri olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, yukarıda açıklanan “hadisin tashîh-taz'îfinin ictihâdîliği” konusunun bir uzantısı olarak görülebileceği için kısa bir izah yapmayı tercih ettik. Onun ilgili cümlenin devamında zikrettiği “o kimse için râvilerin hata etmesi yahut zayıflığı ihtimali söz konusu olmaz” hükmü de nefsü'l-emre ilişkin değildir.

[b] maddesi değerlendirilirken şu iki husus göz önünde bulundurulmalıdır: **[i]** Haberin sahibine aidiyetinin katî oluşu, **[ii]** haberin katî surette ameli gerektirmesi.

³⁸⁸ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 101.

³⁸⁹ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 101-102.

³⁹⁰ Yüce ilkeler anlamındadır, akıllar ve nefisler kastedilir. Bk. Muhammed b. Ali et-Tânevî, *Keşşâfû istulâhâtî'l-fünûn ve'l-ülûm*, thk. Ali Dahrûc (Lübnan: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996), 2/1427.

³⁹¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî (Kahire: Dâru'l-fazîle, t.y.), s. 205. Ayrıca bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Minhâc; Medine: Dâru'l-Yüsr, 2016), 2/194-195.

[i] Hadis usûlcüleri, haber-i vâhidin kendisine ilişkin karineler bulunmadığı (muhtef bi'l-karâ'in olmadığı) sürece sahibine aidiyeti hususunda -mütevâtirin hilâfına- katiyet ifade etmeyeceği görüşündedir.³⁹² Bu takdirde es-Sindî'nin ibaresinden çıkabilecek “kendisini zayıf kılacak sebeplerden sâlim olan haberin sahibine aidiyeti katîdir” hükmü hadis usûlcüleri nezdinde kabul görmemektedir. es-Sindî'nin mütevâtir haberi kastetme ihtimali ise “kendisini zayıf kılacak sebeplerden sâlim olan” kaydıyla düşmektedir zira mütevâtir haber aslı itibariye isnadın konusu değildir,³⁹³ sadedinde bulunduğumuz konuda ise haberi zayıf kılacak sebepler aidiyete, dolayısıyla senede ilişkin olmalıdır.

[ii] Aidiyeti hakkında “sahih” hükmü verilen bir haberin “bağlayıcı surette” ameli gerektirmesi, girişte de bahsedildiği üzere, ancak delâletinin ve muhtevasının amel etmeyi gerekli kılacak surette olmasıyla mümkündür. Dört mezhep prensipte her ne kadar “haber-i vâhid ile amel etmek gereklidir” görüşünde ise de³⁹⁴ aidiyet şartını katî surette karşılamış “mensûh” bir rivayet yahut aidiyet şartını katî surette karşılamış “nedb yahut ibaha” ifade eden bir rivayet ile amel etmenin bağlayıcılığından bahsedilememesi, bu bağlamda verilebilecek, dört mezhebi de kapsayan³⁹⁵ örneklerdir. Bununla birlikte, Zâhirî olduğu ifade edilen³⁹⁶ es-Sindî'nin delâlet bahislerine ilişkin farklı kabulleri olabilir,³⁹⁷ bu başka bir bahistir.

2.5. Zayıf ve uydurma hadisin hükmü üzerine eleştirileri

es-Sindî'nin hadis usulüne ve dolaylı yoldan Hanefilere yönelik eleştirilerinden biri, zayıf hadisin -ligayrihî yahut lizâtihi oluşu fark etmeksizin- sahih hadis mertebesine yükselemeyeceği yönündedir. et-Tânevî, “Tashih ve tahsine ilişkin mühim kural ve esaslara dair” başlığı altında, müctehidin bir hadisi delil olarak kullanması o hadisi tashîh ettiği manasına gelir, dediği bağlamın devamında İbnü'l-Hümâm'ın “Zayıf bir hadis, sıhhatine delâlet

³⁹² Bk. İbn Hacer, *Nüzhe*, 95.

³⁹³ İbn Hacer, *Nüzhe*, 80.

³⁹⁴ “Hadis sahih ise mezhebim odur” sözü hakkında detaylı bir inceleme için bk. Muhammed Avvâme, *Eserü'l-hadîsi'ş-şerîf*, 65-87. Ayrıca bk. et-Türkmânî, *Medhal*, 111-112; Yavuz Köktaş, *Hadîs Usûlü Yazıları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 51-62.

³⁹⁵ Girişte de zikredildiği üzere Hanefî mezhebinde bir haberin bağlayıcı surette amele konu edilmesi için 13 şart taşınması gerekir.

³⁹⁶ Alriyadh, “İbn Hazm el-Endelüsî fi Mekke”; Nâsir el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheymân*, 34.

³⁹⁷ Nitekim o, bir haber sahih/sâbit olduğunda delâleti katî olur, demektedir. Bu sözün zahirinden onun, bir Zâhirî gibi, delâlet ihtimallerini göz ardı ettiği sonucuna varılabilir. Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 137.

Onun “kıyasın kendisi bir asıl değildir” sözü de bu kanyı teyit etmektedir. Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 134. Ayrıca bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 126.

eden karineler ile desteklenirse sahih olur”³⁹⁸ sözünü nakletmekte ve bu meseleyi köpeğin yaladığı kabın kaç kere yıkanacağına ilişkin rivayet ile- örneklendirmektedir.³⁹⁹ es-Sindî’nin itirazı ise böyle bir rivayetin hasen olduğu⁴⁰⁰ ve sahih olarak isimlendirilmeyeceği yönündedir.⁴⁰¹

Değerlendirme:

Hakkında tevakkuf edilen bir rivayetin onu tercihe şayan kılacak bir karine ile desteklendiği takdirde hasen ligayrihî mertebesine ulaşabileceği görüşünün muhaddislerin genelince kabul edildiğini söylemek mümkündür.⁴⁰² Aynı şekilde karineler ile desteklenmiş bir rivayetin böyle bir desteğe sahip olmayan rivayetten daha tercihe şayan olduğuna ilişkin kabul de burada zikredilebilir.⁴⁰³ Muhtef bi’l-karâ’in olarak nitelenen bu tür bir rivayetin bahse konu üstünlüğü elde edeceği karinelerden birisi, telakkî bi’l-kabûle sahip olmasıdır.⁴⁰⁴ Bir rivayetin ümmet tarafından hüsn-i kabûl ile karşılanıp muhtevasıyla amel edilegelmesi anlamında kullanılan telakkî bi’l-kabûl kavramı, hadisin sübutunu takviye edici isnad dışı unsurlardandır.⁴⁰⁵ Telakkî bi’l-kabûle mazhar olmuş bir rivayetin Hanefilerce meşhur olarak değerlendirildiği ve bilgi değerinin de meşhur ile aynı olduğu söylenebilir.⁴⁰⁶

Tânevî’nin naklettiği görüş telakkî bi’l-kabûl bağlamında ele alınabilir, zira bu kavram, rivayeti takviye yollarından olan amel-i mütevâres, müctehidin istidlalde bulunması⁴⁰⁷ ve icmâ’a muvafakat ile takviyeye şamildir.⁴⁰⁸ et-Tânevî de zayıf hadisin sahih hükmüne ulaşabileceği görüşünü müctehidin istidlalde bulunması, ile örneklemiştir.

³⁹⁸ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 2/124.

³⁹⁹ et-Tânevî, *Kavâ’id*, 59.

⁴⁰⁰ es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ’id*, 125.

⁴⁰¹ es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ’id*, 104.

Sindî ilgili bağlamda hadiste bulunan za’fin şiddetli olmaması gerektiğini de söylemektedir ancak bu husus tartışma konusu olmadığı için burada bahse konu etmedik.

⁴⁰² Bk. İbn Hacer, *Nüzhe*, 113.

⁴⁰³ Bk. İbn Hacer, *Nüzhe*, 97 vd.

⁴⁰⁴ Rivayetin telakkî bi’l-kabûle sahip olması, Sahîhayn’da yer alıp tevatür derecesine ulaşmayan rivayetler başlığı altında, bu iki kitabın üstünlüğünün yanında telakkî bi’l-kabûle de sahip olması nedeninden hareketle zikredilmiştir.

Diğer iki karine, Buhârî ve Müslim’in hadis alanındaki mertebelerinin üstünlüğü ve sahih rivayetleri sahih olmayanlardan ayırt edebilme noktasında kendilerinde bulunup diğer musanniflerde bulunmayan maharetleridir. Ayrıca bk. Ebü’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultan el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker* (Beyrut: Dâru’l-erkam, 1994), 218-219.

⁴⁰⁵ İbrahim İhsan Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi’l-Kabûl’ün Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 53.

⁴⁰⁶ Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi’l-Kabûl’ün Etkisi*, 168 vd.

⁴⁰⁷ Bir rivayetin, müctehidin kendisiyle istidlalde bulunması suretiyle takviye edilmesine ilişkin açıklama ve nakiller için bk. Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi’l-Kabûl’ün Etkisi*, 51-53.

⁴⁰⁸ Bk. Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi’l-Kabûl’ün Etkisi*, 53.

Bu takdirde geriye zayıf bir rivayetin telakkî bi'l-kabûl ile sahih mertebesine yükselmesinin imkânından bahsetmek kalmaktadır. Zerkeşî ve Sehâvî'ye göre zayıf bir rivayet ümmetin kabulüne mazhar olduğu takdirde “sahih olan kavle göre” kendisiyle amel edilir; hatta bu rivayet, sıhhati/sübutu kesin olan bir nassı neshedebilme noktasında mütevâtir “hükümünde” kabul edilir.⁴⁰⁹ Ayrıca bir rivayetin telakkî bi'l-kabûle mazhar olması, sahih olması sebebiyle insanları rivayetin senedini araştırmaktan da müstağni kılar.⁴¹⁰ Telakkî bi'l-kabûle mazhar olmuş rivayetin sıhhatine hükmedilmesi, onu hüsn-i kabul ile karşılayan imamların o hadisin bize ulaşmamış sahih senedlerine vâkıf olmaları,⁴¹¹ o hadisi aynı konudaki diğer hadislerle (ehâdisü'l-bâb) muvafık görmeleri sebebiyle veya başka bir sebeptir.⁴¹²

Hâl böyleyken es-Sindî'nin, et-Tânevî'nin İbnü'l-Hümâm'dan naklettiği “Zayıf bir hadis, sıhhatine delâlet eden karineler ile desteklenirse sahih olur” sözüne “sahih olarak isimlendirilmez” şeklindeki itirazı bağlayıcı olmamaktadır. Bu noktada et-Tânevî, Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen köpeğin yaladığı kabın üç kere yıkanmasına dair rivayeti örnek göstermiştir. Zira rivayet, es-Sindî'nin söylediği üzere sahih olmasa bile, “râvisinin/müctehidin

⁴⁰⁹ Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti 'bni's-Salâh*, thk. Zeynülâbidîn b. Muhammed (Riyad: Mektebetü Advâ'i's-Selef, 1998), 1/109, 390; Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadis* (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426/2005), 2/153. Ayrıca bk. Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi'l-Kabûl'ün Etikisi*, 173.

Sehâvî, telakkî bi'l-kabûl'den bahsettiği bağlamın biraz öncesinde (2/149-150) “senedi zayıf bir rivayet gördüğünde, bu sened zayıftır, de; rivayeti -kayıtsız bir şekilde- taz'îf etme” demekte ve rivayeti taz'îf etmemesinin gerekçelerinden biri olarak rivayetin neden zayıf olduğunu bir imamın açıklama ihtimalinden bahsetmektedir. Süyûtî de benzer bir ifadede bulunur. Bk. Süyûtî, *Tedrib*, 3/512 vd.

Tânevî, Süyûtî'nin bu sözünü naklettikten sonra “rivayetin durumu müctehid nezdinde rivayetin kıyasa veya sahâbe ve tâbiünün görüşüne muvafık olması yahut nassların delaleti ve başka hususlarla açığa çıkar” demiş; es-Sindî de “Bu muhaddislere ait bir kural değildir, Süyûtî de bunu değil râvi ve senedin durumunu kastetmiştir.” diyerek cevaplamıştır. Bk. et-Tânevî, *Kavâ'id*, 95; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 126.

Bu tavrın muhaddislere ait bir kural olmayışı ve Süyûtî'nin bunu kastetmemesi teslim edilse de sadedinde bulunduğumuz telakkî bi'l-kabûl meselesi göz önünde bulundurulduğunda bir rivayetin kıyasla da takviye edilmesi, yani rivayetin kıyasa muvafık olmasından hareketle bir aslının varlığına ilişkin zannın kuvvetlenmesi mümkündür. Nitekim İbnü'l-Kayyim de bir hadisin kıyasa muvafık düşmesiyle takviye edilebileceğinden bahseder. Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-me'âd*, thk. Şuayb – Abdülkadir el-Arnaut (Beyrut: Mü'essesetü'r-risâle, 1996), 1/37.

Tânevî'nin “bir rivayetin zayıf olduğu teslim edilse dahi fukahânın kıyasına muvafık oluşu onu kabule şayan kılan bir karinedir” sözü de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bk. et-Tânevî, *Kavâ'id*, 134.

⁴¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996), 1/472-473. İbnü'l-Kayyim de bu görüşü kabul etmektedir. Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423/2002), 2/351-352. İmam Mâlik “hadisin Medine'de şöhrat bulması onu sahih bir senede ihtiyaç duymaktan müstağni kılar.” sözü için bk. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Dâru's-selâm, 2007), 232. Bu minvalde başka nakiller için ayrıca bk. Süyûtî, *Tedrib*, 2/154 vd.

⁴¹¹ Bu noktada İbn Teymiyye'nin “hadisler divanlarda/kitaplarda toplanmadan evvel yaşamış kimseler, sünneti müteahhir âlimlerden daha iyi bilirler. Zira onlara ulaşan sahih rivayetlerin çoğu, bize ancak mechûl râvi yahut munkatı isnadlarla ulaşmış yahut da tamamıyla ulaşmamıştır.” tespitini (İbn Teymiyye, *Raf'ü'l-melâm*, 102-103) göz önünde bulundurmakta fayda vardır.

⁴¹² Muhammed Avvâme, *Dirâsâtü'l-Kâşif* (Medine: Dâru'l-yûsûr, 2009), 102.

rivayetin muhtevasinca amel etmesi” sebebiyle kuvvet kazanmış, başka bir deyişle sahih mertebesine çıkmış- ve tercihe şayan görülmüş olmalıdır.

Muhaddislerin amel bakımından sahih ile hasen hadis arasında bir fark gözetmedikleri,⁴¹³ dolayısıyla rivayetin sahih değil hasen derecesine yükseldiği takdirde de ma‘mûlün bih olmaya elverişli olacağı da bu noktada belirtilmelidir.

Zayıf hadisin sahih hadis mertebesine yükselip yükselemeyeceğine ilişkin tartışmanın yanında, zayıf hadisin ahkâm konusunda amele konu edilip edilmeyeceği husus da bu noktada önem arz etmektedir.

Zayıf hadisin ahkâma ilişkin hususlarda amele konu edilmesi

Tânevî, fezâ’il-i a‘mâle ilişkin hususlarda zayıf hadisle amel edileceği başlığı altında Süyûtî’den de bir nakilde bulunmuştur. Buna göre Süyûtî, rivayette bir ihtiyat söz konusu ise ahkâma ilişkin hususlarda da zayıf hadisle amel edileceğini söylemektedir.⁴¹⁴ es-Sindî ise bu görüş için “Selefte örneğini göremediğimiz gibi pek de tutarlı bir görüş değil” demek ve ihtiyatın sapasağlam olan dini bu gibi zayıf rivayetlerden korumak olduğunu ifade etmektedir.⁴¹⁵

Değerlendirme:

es-Sindî’nin itirazını değerlendirmeden önce Süyûtî’nin kastının doğru anlaşılması gerekmektedir. Süyûtî’nin ihtiyat ile kastettiği, Nevevî’nin değindiği üzere,⁴¹⁶ alışveriş ve nikâh

⁴¹³ Bu noktayı es-Sindî de kabul etmektedir. Nitekim o, zayıf senedlerin bir araya gelmesiyle hasen ligayrihî mertebesine yükselen tevsi‘a hadisi bağlamında İbn Teymiyye’nin “bu hususta herhangi bir rivayet yoktur.” sözünü dolaylı nakleden et-Tânevî’ye “yani sahih rivayet yoktur, böylece itiraz kalkar” demekle yetinmiştir. Eğer hasen mertebesindeki bir rivayetin amele elverişli olmadığını düşünse bu hususa da muhakkak değinirdi. Zira ma‘rız-i hâcette sükût ikrardandır.

Öte yandan mesele es-Sindî’nin ifade ettiği üzere, İbn Teymiyye hakkındaki mutlak ifadeyi “sahih rivayet” olarak kayıtlamakla çözüme kavuşmayacaktır. Zira İbn Teymiyye ilgili rivayet hakkında açıkça “mevzû ve mekzûb” demektedir. Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû‘ü l-fetâvâ*, 25/300.

Ayrıca bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *es-Savâ’iku l-mürsele ‘alâ ehli’r-rafz ve’z-zalâl ve’z-zındıka*, thk. Abdurrahman b. Abdillâh et-Türkî – Kâmil Muhammed el-Hirât (Lübnan: Mü’essesetü’r-risâle, 1997); Abdülhak b. Seyfiddin ed-Dihlevî, *Mâ sebete mine’s-sünne fî eyyâmi’s-sene*, thk. Esedullah b. Şîrzemîn (Lübnan: DKİ, 2018), 40.

Tevsi‘a hadisi için bk. Ebû l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu‘cemü l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y), 10/77; Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn el-Beyhakî, *Şu‘abü l-îmân* (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 2003), 5/332-333.

Tevsi‘a hadisinin metni şu şekildedir: من وسع على عياله يوم عاشوراء لم يزل في سعة سائر سنته / “Kim Aşure güne ailesine bol bol ikramda bulunursa senenin geri kalanında da bir bolluk içinde olur.”

⁴¹⁴ Süyûtî, *Tedrib*, 3/532.

⁴¹⁵ es-Sindî, *Nakzu l-Kavâ‘id*, 125.

⁴¹⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Ezkâr* (Beyrut: Dâru’l-minhâc, 2005), 36. Süyûtî’nin sözünü Nevevî’nin sözleriyle ilişkilendiren Muhammed Avvâme’dır.

bahislerine ilişkin bazı meselelerin kerahetine -ki bunlardan kaçınmak müstehaptır- hükmeden rivayetler ile ihtiyatı esas alarak/ihtiyata binaen amel etmektir.

es-Sindî'nin bu görüşünde iki kabulün varlığından bahsedebiliriz: **[a]** Selefte örneği bulunmayan bir görüştür, bu sebeple temkinli yaklaşmaktadır. **[b]** Görüşün kendisi de tutarlı değildir.

[a] es-Sindî'nin “zayıf hadisle amelin cevazı için belirli şartları sağlaması gerekir” görüşünde olduğu bilinmektedir.⁴¹⁷ Ne var ki tespit edebildiğimiz kadarıyla bu üç şartı bir arada Nevevî'den önce zikreden olmamıştır. Buradan hareketle es-Sindî'nin, Nevevî'yi -bir yönden de olsa- delil kabul ettiği söylenebilir. İhtiyata binaen amel etmenin cevazı da yine Nevevî tarafından dillendirilmiştir.⁴¹⁸ Bu takdirde ilgili üç şartı kabul edip ihtiyata binaen amel etme şikkini kabul etmemesinin başka bir gerekçesi⁴¹⁹ olmalıdır.

[b] Bir kimsenin za'fı şiddetli olmayan, umûmî bir asla münderiç bulunan fezâ'il-terğîb-terhîbe ilişkin bir rivayetle, Rasûlullah'a (s.a.s.) aidiyetinin sâbit olduğuna inanmaksızın -böyle bir rivayet zayıf hadisle amelin cevazı için gerekli üç şartı sağlamaktadır- amel edebildiği hâlde aynı şartları taşıyan, ahkâma ilişkin ancak vücub ifade etmeyen bir rivayetle “...kim de şüphelilerden sakınırsa dinini ve ırzını korumuş olur”⁴²⁰ hadisi mücebince amel etmesinin önündeki engel nedir? Sözelimi “falanca satış batıldır” lafzıyla gelen zayıf bir rivayet, ahkâma ilişkin olmasına karşın dolaylı yoldan⁴²¹ “terhîb” muhtevalı değil midir? es-Sindî'nin tutarsızlık iddiasının bağlayıcı olması için bu iki sorunun geçersiz kılınması gerekmektedir.⁴²²

es-Sindî'nin “akaid, helâl ve harama ilişkin zayıf rivayet ile amel caiz değildir” hükmünde zikredilen “helâl-haram” ibaresini, zâhirine itibarla, teklîfi beş hükme delalet edecek şekilde anlamış olması da muhtemeldir. Bu takdirde muhtevası “vücûb, hürmet, sünnet, kerahet ve ibaha” ifade eden her rivayet bu kapsama dâhil edilecektir. Ne var ki burada “helâl-haram” ibaresi ile yalnızca vücûb ve hürmet kastedilmektedir. Diğer teklîfi hükümlerden sünnet ve mekruh ise kavî ve fiilî fezâ'il başlığı altında değerlendirilebilir. Zaten ihtiyat ile amel etmek de fezâ'il kabilindendir.⁴²³

Ayrıca onun, dini zayıf rivayetlerden korumaktan bahsetmesi, onları uydurmaya yakın gördüğünü ihsas etmektedir. Zira dinin korunması gereken rivayetler, Rasûlullah'a (s.a.s.)

⁴¹⁷ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 82-84,125.

⁴¹⁸ Nevevî, *el-Ezkâr*, 36.

⁴¹⁹ Bahse konu üç şartın Nevevî'den sonra İbn Hacer ve talebesi Sehâvî tarafından da kabul edilmiş olması [bk. Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *el-Kavlü'l-bedî' fî's-salâti 'ale'l-Habîbi's-Şefî'*, nşr. Muhammed Avvâme (Medine: Mü'essesetü'r-reyyân, 2002), 472-473.] muhtemel bir gerekçedir.

⁴²⁰ Müslim, “Müsâkât”, 107.

⁴²¹ Rivayet “falanca satışı yapan cehennemliktir” gibi bir lafızla vârid olsa doğrudan terhîb muhtevalı sayılabilir.

⁴²² Bu soruların iptali yeter değil gerek şarttır.

⁴²³ Muhammed Avvâme, *Hukmü'l-'amel bi'l-hadîsi'z-za'if* (Medine: Dâru'l-yüsr, 2017), 77.

nispeti mümkün olmayan mevzû rivayetlerdir. Zayıf rivayetler ise bir ölçüde Rasûlullah'a nispet edilebilir, -yukarıda ifade edildiği üzere- şiddetli zayıf da olsa sahih mertebesine çıkma imkanına sahiptir⁴²⁴ ve -düşük de olsa- Onun söylemiş olma ihtimaline binaen kıymeti haizdir. Mevzû için böyle bir durum söz konusu değildir.⁴²⁵

Muhammed Avvâme'nin ilgili bağlamda zikrettiği, sadedinde bulunduğumuz bu konu ile evvelki konuya ilişkin şu sözler de kıymeti haizdir:

*“Bir meselenin sünnet ve mekruh hükmüne sahip olduğunu ifade edip bu konuda delil olarak zayıf, hatta çok zayıf, bir hadis getiren fukahâyâ yöneltilen tenkitler bu tür bir gafletin eseridir. Fakihlerini muradını ve metodunu anlamayan kimseler onları ilgili hükümler farz/vâcib ve haram mesabesindeymiş de bu hususta getirdikleri deliller zayıfmış gibi sığaya çekmektedirler ki bu caiz değildir.”*⁴²⁶

Umumî bir asla dâhil edilebilen uydurma rivayetin durumu

et-Tânevî, İbn Âbidîn'den nakilde bulunup; mevzu rivayetle, fezâ' ile ilişkin de olsa hiçbir şekilde amel edilmeyeceğinden bahsettikten sonra Tahtâvî'nin sözünü nakleder. Buna göre Tahtâvî, mevzu rivayetle amel edilmesinin caiz olmayışının ilgili rivayetin şer'î kaidelere aykırı bulunması sebebiyle olduğunu, umumî bir asla dâhil edilebildiği takdirde ise -rivayetin hadis kabul edilmesi sebebiyle değil, bir asla dâhil olması sebebiyle- amel edilmesine ilişkin bir engel bulunmadığını söylemektedir.⁴²⁷

Tânevî, Tahtâvî'den bu nakli yaptıktan sonra “te'emmell” kaydı koymuş, bu durumu dipnotta şöyle açıklamıştır:

“Bu takdirde yalnızca o umumî asla binaen amel edilir, mevzû rivayete binaen değil. Yapılması gereken ilgili rivayeti o asla dâhil edip mevzû rivayeti aradan çıkarmaktır.”

Kavâ'id'i tahkik eden Abdülfettâh Ebû Gudde, yukarıdaki dipnotun devamında “uydurma rivayeti mutlak surette umumî yahut hususî bir asla dâhil etmek caiz olmadığı gibi Allâme Tahtâvî'nin görüşü de hiçbir yönden dikkate alınası değildir.” diyerek kendi görüşünü dile getirmiştir.

⁴²⁴ Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi'l-Kabûl'ün Etkisi*, 27.

⁴²⁵ Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi'l-Kabûl'ün Etkisi*, 26. Zayıf hadis ile mevzû hadisin farkları için ayrıca bk. Halil İbrahim Molla Hâtır, *Hutûratu müsavâtî'l-hadîsi 'z-za'îf bi'l-mevzû* (Cidde: Dâru'l-kible, 1428), s. 105–109.

⁴²⁶ Avvâme, *Hukmü'l-'amel bi'l-hadîsi 'z-za'îf*, 78.

⁴²⁷ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 94-95.

es-Sindî ise itiraz sadedinde “Mevzû bir rivayet nasıl olur da umumî bir asla dâhil edilir? Bu kasten yalan söylemeye benzer!” demektedir ve bu hususta vârid olan va‘id kabilinden rivayetlere işaret etmektedir.⁴²⁸

Değerlendirme:

es-Sindî’nin itirazına Abdülfettâh Ebû Gudde’nin de katıldığını söylemek mümkündür. et-Tânevî ise Tahtâvî’nin sözü için muhtemel bir vecih zikretmiştir, onun açıklaması Tahtâvî’ye katıldığına doğrudan delalet etmemektedir.

⁴²⁸ es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ'id*, 125.

3. Hanefî Usûlü Açısından Yönelttiği Eleştiriler

Bu başlık altında es-Sindî'nin, et-Tânevî özelinde Hanefî usulüne yönelik eleştirileri değerlendirilecektir. Bu bağlamda es-Sindî, Hanefîlerin haber-i vâhidi; Kitâb'a, Sâbit Sünnet'e, Kıyas'a, umûmü'l-belvâya arz etmelerini eleştirmiştir. Yine o, et-Tânevî'nin fûrû' fıkıh eserlerinde yer alan rivayetler ile müctehidin kendisiyle istidlalde bulunduğu rivayetin durumuna ilişkin tespitlerini de eleştirmiştir.

3.1. Haberin Kur'ân ve Sünnet'e arzı konusundaki eleştirileri

es-Sindî'nin Hanefî usulüne yönelik eleştirileri, temelde, Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayetin Kitâb ve Sünnet'e arz edilmesinin yahut rivayet kıyasa muhalif ise râvinin fakih olması veya umûmü'l-belvâya ilişkin ise rivayetin yaygın olmasının şart koşulması gibi gerekçelerle amele konu edilmemesine yöneliktir.⁴²⁹

Tânevî bu ihtimalleri, İbn Teymiyye'den, onun "bir müctehidin sahîh bir hadisin hilafına hükmettiği görülürse bu muhakkak o hadisle ameli terk etmesini gerektiren bir mazeret sebebiyledir"⁴³⁰ sözünün devamında nakletmiştir.⁴³¹

es-Sindî'nin bu bağlamda iki eleştirisinden bahsedilebilir:

[a] Hadisin sünnete arzı gibi bir durum olamaz zira hadis sünnettendir.

[b] Sahîh hadis Kitâb'a muhalif olmayacağı gibi Kitâb'ın bir kısmı da diğer bir kısmına asaleten muhalif olmaz.

Değerlendirme:

[a] es-Sindî'nin hadis sünnettendir açıklaması iki manaya gelebilir: [i] Sünnet hadisten daha umumi (e'amm), hadisleri de içine alan bir kavramdır. [ii] Sünnet ile hadis müsavi kavramlardır.

İki ihtimalde de es-Sindî'nin İbn Teymiyye'nin -ve onu nakleden et-Tânevî'nin- maksudını doğru anlamadığı söylenebilir. [i] ihtimaline göre hadislerin ya [i.i] tamamı (bu takdirde sünnet kavramı hadis kavramından e'amm mutlak olmaktadır) ya da [i.ii] bir kısmı

⁴²⁹ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 94.

⁴³⁰ İbn Teymiyye, *Raf'ü'l-melâm*, 60 vd.

⁴³¹ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 49-50. Bk. İbn Teymiyye, *Raf'ü'l-melâm*, 127-132.

sünnet kavramına dahildir (bu takdirde iki kavramı arasındaki nispet umum-husus vechî olmaktadır).

[i.i] Hadislerin tamamı sünnet kapsamında değerlendirildiği takdirde birbirine muhalif iki hadisten ikisi hakkında da sünnet hükmünün terettüp etmesi gerekir. Muhtelifü'l-hadis ilmi başlığı altında incelendiği üzere, birbirine aynı anda kabul/amel edilebilir olmayan (zıt/mâni'atü'l-cem') iki rivayetin birlikte sünnet ifade edemeyeceği açıktır.

[i.ii] Eğer hadislerin tamamı değil bir kısmı sünnet kavramına dahilse bu kavrama dahil olmayan hadislerin sünnete arz edilmesi mümkün olacaktır.

[ii] ihtimaline göre hadis ile sünnet müsavi olacağı için hadisi sünnete arz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, iki kavramın muhaddislerce müradif manada kullanıldığı vaki ise de⁴³² sadedinde bulunduğumuz konu aidiyete değil amele, dolayısıyla muhaddislerin değil -özellikle Hanefî- fukahânın şartlarına ilişkin olduğundan sünnet kavramına onların verdiği manayı esas almak gerekmektedir.⁴³³ Zaten mana bilindikten sonra lafızlarda münakaşa da olmaz.⁴³⁴

Öte yandan es-Sindî'nin yukarıda saydığımız ihtimalleri göz önünde bulundurmaması da muhtemeldir. Bu sebeple, es-Sindî'nin itirazının bir de usul cihetinden değerlendirilmesi gerekir.

Girişte de değinildiği üzere, her haber için üç durum söz konusudur; muhaddisler haberin aidiyetiyle, fakihler ise haberin delâleti ve amele konu olması ile ilgilenirler.⁴³⁵ Bir rivayetin Kitâb veya Sünnet'e -ki Hanefîler bu veya ma'rûf/sâbit sünnet kavramı ile mütevâtir ve meşhur sünneti kastederler-⁴³⁶ arz edilmesi aidiyete değil amele ilişkindir. Nitekim aidiyetinde herhangi bir şüphe bulunmayan ayetler arasında da bağlayıcı surette amele konu edilmesi bakımından tercih söz konusu olabilmektedir. Hangi ayetler için söz konusu olduğu ihtilaflı olmakla birlikte neshin kategorik olarak varlığı, haber-i vâhidlerin de “bağlayıcı surette

⁴³² İbn Hacer *Nüzhe*, 67.

⁴³³ Sünnet kavramı Hanefîler nezdinde sahâbî tasarruflarını da içine almaktadır. Bk. İshak Emin Aktepe, “Ebu Hanife ve Ehl-i Hadîs'in Sünnet Anlayışlarındaki Temel Farklar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (2012), 117.

⁴³⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi (Beyrut: DKİ, 1993), 23.

⁴³⁵ Bu cümleye “çoğunlukla” kaydı konulabilirse de işi mahza nakil/hadis olan kimsenin haberin delâlet ve amele konu olmasına ilişkin meselelerle ilgilenmediği; şayet ilgileniyorsa, bu durumun onda muhaddislik vasfına zait başka bir vasıftan ileri geldiği söylenebilir.

Söz gelimi İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-tevhîd*'i için söylenen *Kitâbü's-şirk* sözü (bk. Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-'Arabî, 1420), 27/582.), onun muhaddislik vasfı ayrı tutularak Kelâm ilminde behresinin az olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Kevserî'nin “fıkıh tahsil etmemiş bir nâkil fetva vermeye kalkıştığında gülünç duruma düşer” tespiti de bu durumu anlatır. Bk. el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve hadisühüm*, 18.

⁴³⁶ Bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/152-153.

amele konu edilmek bakımından” kendinden daha kuvvetli olan asıllara, Kitâb ve mütevâtir-meşhur Sünnet’e arz edilebileceğine delil teşkil eder. Meselenin esası, deliller arasında “daha kuvvetli” olanın tespitine bağlıdır. Muhtelifü’l-hadîs ve tearuz bahislerinde de işlendiği üzere, rivayetler birbiriyle gerek aidiyet gerek delâlet gerek amel bakımından aynı kuvvete sahip değildir. Bu takdirde es-Sindî’nin “hadis de sünnettendir dolayısıyla arz edilemez” şeklindeki itirazı, muhatabın kastının anlaşılmaması sebebiyle isabetli görülmemektedir.

[b] es-Sindî’nin bu cümlesi “şer’î hükümler ve bunların dayandığı deliller arasında Allah’ın hükmü olmaları itibariyle hakiki bir tearuz/tenakuz bulunmaz” şeklinde anlaşıldığı takdirde müsellem olmalıdır. Zira aksini kabul etmek, Cenâb-ı Allah’ı âcizlik ve bilgisizlik ile tavsif etmek manasına gelir.⁴³⁷ Prensipde böyle ise de “tearuzu giderme yolları” ve benzeri başlıklı bölümlerde görülebileceği üzere bir ayetin başka bir ayete “amel bakımından” muhalefeti söz konusu olabilmektedir. Hâl böyleyken bir haber-i vâhidin -ki böyle olması rivayetin Hz. Peygamber’e ait olduğuna ilişkin zannî bir bilgidir- başka bir haber-i vâhide, mütevâtir-meşhur sünnete veya bir ayete sureten muhalif görünmesinin önünde bir engel kalmayacaktır.

3.2. Haberin Sâbit Sünnet’e arzı konusundaki eleştirileri

es-Sindî’nin Hanefî usulüne yönelik eleştirilerinden bir diğeri, Hanefî usulünün mümeyyiz bahislerinden biri olan “haber-i vahidin ma’rûf (mütevâtir-meşhûr) sünnete muhalif olduğu takdirde kabul edilmeyeceği” kaidesine dairdir. Buna göre es-Sindî [a] bu kaidenin Hanefîlerce uydurulduğunu ve [b] sahih hadislerin asla tearuz etmeyeceğini söylemektedir.⁴³⁸

Değerlendirme:

Hanefîlere göre bir rivayetin “bağlayıcı surette” ameli gerektirmesinin şartlarından biri de ilgili rivayetin ma’rûf sünnete aykırı olmamasıdır. Bir rivayetin bu şartı sağlamamasının - öncekilerde olduğu gibi (asıllara muhalefet vd.)- rivayetin Hz. Peygamber’e aidiyetinin reddi manasına gelmediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Yine bu şart da Hanefîlerin amel bakımından daha kuvvetli olanı tercih etmelerine yönelik kabulünün bir sonucudur. Nitekim

⁴³⁷ Bk. Şükrü Özen, “Teâruz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/209. Tearuzun âlimlerce nasıl ele alındığı, deliller arası tearuzun imkân ve keyfiyeti için bk. Sümeyye Şehide Sağır, *Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 3-8.

⁴³⁸ es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ'id*, 137.

Hanefiler ma'rûf sünnet kavramıyla mütevâtir ve meşhur haberi kastederler,⁴³⁹ bu iki haber de Hanefilerce haber-i vâhiden daha yüksek derecede bilgi ifade eder.⁴⁴⁰ Bu konunun bir örneği, Hanefilerin “delil davacıya yemin davalıya gerekir”⁴⁴¹ meşhur hadisine muhalif gördükleri “Hz. Peygamber (s.a.s.) bir şahid ve bir yeminle hüküm verdi”⁴⁴² haber-i vahidiyle amel etmemeleridir.⁴⁴³

[a] es-Sindî'nin ilgili kaideyi Hanefilerin uydurduğuna yönelik tespiti iki noktada değerlendirilebilir: [i] Haberlerin tearuzu durumunda daha kuvvetli olan delilin amele konu edilip mercuh delilin amel bakımından bağlayıcı olup olmayacağı. [ii] Haber-i vâhidin amele konu edilmesi için mütevâtir yahut meşhur bir rivayete aykırı olmamasının gerekliliği.

[a.i] Haberlerin tearuzu durumunda daha kuvvetli olan delilin amele konu edileceği hususu aklen müsellemler olduğu gibi Hanefî mezhebi haricinde de kabul görmüştür. Esasında tearuz ve tercih meselesi kuvvetli delili tespite dayanmaktadır ve hangisi delilin daha kuvvetli olduğunun tespiti ictihâdîdir. Söz gelimi İmam Mâlik, amel-i Ehl-i Medîne'yi kuvvetli görmekte ve bir haber-i vâhid Medine ehlinin ameline aykırı olduğunda ilgili haberi bağlayıcı surette amele konu etmemektedir.⁴⁴⁴ Yine *Sahîhayn*'da geçen bir haber-i vâhid bu iki kaynaktan geçmeyen bir rivayete muarız görüldüğünde es-Sindî, *Sahîhayn*'da geçen rivayeti bağlayıcı surette amele konu edecektir.⁴⁴⁵ Bununla birlikte, mütearız rivayetler arasında yapılacak tercih sıralamasında çok geride bulunan “*Sahîhayn*'da bulunma” maddesine başkalarının uyması da gerekmemektedir. Bu takdirde “daha kuvvetli delilin tercih edileceği” hususunun yalnızca Hanefilere ait bir kabul olmadığını, İmam Mâlik'in de aynı kabule sahip olduğunu, hatta bu hususun es-Sindî tarafından da kabul edildiğini söylemek mümkündür, ihtilaf tercihte hangi şartın öncelendiği noktasındadır.

[a.ii] Haberin mütevâtir-meşhûr-âhâd şeklinde üçlü taksimi Hanefilere mahsustur. Bu takdirde “haberin bağlayıcı surette amele konu edilmesi için meşhûr habere muhalif olmaması gerekir” şeklindeki bir hükmü Hanefiler haricinde kimse veremeyecektir. Bununla birlikte ilgili

⁴³⁹ Bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/152-153.

⁴⁴⁰ Mutlak haber-i vâhid zan ifade eder; meşhur haber, Cessâs ve Semerkand ekolüne göre kat'î-istidlâlî, Cessâs hariç Irak ekolüne göre ilm-i tume'nîne ifade eder; mütevâtir haber ise kat'î-zarûrî bilgi ifade eder. Bayraktar, *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi'l-Kabûl'ün Etkisi*, 181. Ayrıca bk. et-Türkmânî, *Medhal*, 24-34; et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/193-254.

⁴⁴¹ Buhârî, “Rehn”, 6.

⁴⁴² Müslim, “Akdiye”, 3; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: er-Risâletü'l-âlemiyye, 2009), “Akdiye”, 21.

⁴⁴³ Bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/159-162.

⁴⁴⁴ Onun rivayetler karşısında “السُّنَّةُ النَّابِئَةُ عِنْدَنَا” demesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

⁴⁴⁵ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 80.

“...Mümkünse araları cemedilir, zira iki delilin i'âmâli ihmâlinden evladır” sözü de onun rivayetler arası zâhiren tearuzun vuku bulabileceğine ilişkin kabulüne işaret eder. Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 137.

hükümde yer alan “meşhûr haber” kısmı “mütevâtir haber” ile değiştirildiğinde hüküm yine Hanefilere mi mahsus olacaktır? Bu noktada İmam Şâfiî ve diğerlerinin de, mütevâtir bir haberin **nass**ına aykırı görülen haber-i vâhidin kabul edilmeyeceği görüşünde olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁴⁶ Ancak onlar haberin zâhirine yahut umumuna muhalif görülen haber-i vahidlerin kabul edileceği görüşündedir.⁴⁴⁷ Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Hanefilerin ilgili hükümde “bir yönden” yalnız kalmadıkları söylenebilir.

[b] es-Sindî’nin hadislerin asla tearuz etmeyeceğine ilişkin kabulü de “hakikatte” lafzıyla kayıtlanmalıdır. Nitekim ilgili cümlesinin devamında “bu tearuzu birisi gideremeyecek olsa da bir başkası bu nimete mazhar olur...” diyerek tearuzun varlığını kabul etmektedir. Bu takdirde ihtilaf tearuzun nasıl giderileceği noktasına dönmektedir.

3.3. Haberin Kıyas’a arzı konusundaki eleştirileri

es-Sindî aynı cümlede geçen “kıyâsü’l-usûle muhalif ise” kısmına da bir eleştiri getirmiş ve Hanefilerin bu tutumunu “kendi uydurdukları kıyaslara aykırı gördükleri pek çok hadisi reddetme yönünde büyük bir cüret” diyerek eleştirmiş, devamında Sehâvî’den bir hikâye anlatıp Süyûtî’nin *Miftâhu’l-cenne*’sinde bu türden anlatıların çok örneği bulunduğuna işaret etmiş ve Kastallânî’nin “Rasûlullah’a (s.a.s.) karşı gösterilmesi gereken edeplerden biri de onun sözü karşısında kıyasları ve tüm görüşleri terk etmektir”⁴⁴⁸ sözünü nakletmiştir.⁴⁴⁹

es-Sindî’nin Sehâvî’den naklettiği anlatıya göre; Ehl-i Re’y’den Horasanlı bir genç musarrât hadisini⁴⁵⁰ kıyasa aykırı olması sebebiyle reddetmiş, Allah da onun cezasını geciktirmeden vermiş: tavandan büyük bir yılan düşüp bu genci kovalamış. Genç kaçmaya başlamış, orada bulunanlar gence “görüşünden tevbe et” demişler. Bunun üzerine genç “tevbe ettim” demiş de yılan hiçbir iz bırakmadan gözden kaybolmuş.⁴⁵¹

⁴⁴⁶ Bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/153.

⁴⁴⁷ İhtilaf nass, zâhir ve umum lafzın delâletine ilişkindir.

⁴⁴⁸ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye bi’l-minahi’l-Muhammediyye* (Kahire: el-Mektebetü’t-tevfikiyye, t.y.), 2/588-589.

⁴⁴⁹ es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ’id*, 95.

⁴⁵⁰ Musarrât kelimesi sütü bol gözüksün diye satımdan önce birkaç gün sağılmamış süt hayvanını ifade eder. Musarrât hadisi ise şöyledir: “Kim memesinde sütü biriktirilmiş bir koyun (muhafele) satın alıp akabinde onu iade ederse koyunun yanında bir sâ’ da hurma versin.” Bk. Şükrü Özen, “Musarrât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/240; Yusuf Kağanarslan – Sahip Beroje, “Musarrât Hadisi Üzerinde Yapılan Usûl Tartışmaları”, *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/4 (Haziran 2020), 365.

⁴⁵¹ Bk. Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *el-İlân bi’t-tevbîh li-men zemme’t-târih*, thk. Sâlim ez-Zufeyrî (Riyad: Dâru’s-sumey’î, 2017), 211.

Rivayeti Sehâvî’den önce Zehebî de nakletmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmî’n-nübelâ*, thk. Kolektif (Beyrut: Mü’essesetü’r-risâle, 1985), 2/618-619; Ebû Abdillâh Şemsüddîn

es-Sindî'nin eleştirisi Hanefîlerin tearuz hâlinde haber-i vâhidi kıyasa arz etmelerine yöneliktir.⁴⁵² Bu sebeple eleştirinin değerlendirmesi, Hanefîlerin bu tercihinin takrir noktasına yoğunlaşacaktır.

Değerlendirme:

Öncelikle bu şartın, rivayetin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) aidiyetini tespiti ilişkin olmadığı ve iki delil arasında tearuz bulunduğu takdirde söz konusu edildiğinin altı çizilmelidir. Dolayısıyla Hanefîler kıyasa aykırı bir rivayeti "reddederken" sözü Hz. Peygamber'in söylediğini değil ilgili rivayetle amel edilmesinin gerekliliğini reddetmektedirler. O hâlde Hanefîler hangi durumlarda haber-i vâhidi, kıyasa muhalif olması sebebiyle, amele konu etmezler?

es-Sindî'nin zikrettiği musarrât hadisinden sarf-ı nazar edilecek olursa, Hanefîlerin tearuz hâlinde haber-i vâhidi arz ettikleri kıyas, edille-yi şer'îyyenin dördüncüsü olan kıyastır. Zannî olan haber-i vâhid, Hanefîlerde de -diğer mezheplerde olduğu gibi- zannî kıyasa tercih edilmektedir.⁴⁵³ Kıyasın kat'î olması durumunda ise birbirine muarız bulunan haber-i vâhid ile kat'î kıyas arasında bir tercihte bulunulması gerekecektir. Râvinin fakih olması, kıyastan haberdar olması ve rivayetin kıyas karşısındaki durumunu bilmesini mümkün kılacağı için râvisi fakih olan rivayet, fakih olmayan bir râvinin rivayetine göre daha tercihe şayan olacaktır. Ayrıca meselenin mana ile rivayet boyutu da vardır⁴⁵⁴ Râvinin fakih olması şartının temeli bu şekilde izah edilebilir.

Bununla birlikte Hanefîlerin tamamının bir görüşte olduğu söylenemez. Nitekim İmam Ebû Hanîfe'den bu konuda gelen nakiller, onun haberi mutlak surette, râvinin fakih olmasını da

Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 2/565.

⁴⁵² Her ne kadar İbn Teymiyye'nin kullandığı ibare, *kat'î nasslar ve meşhur sünnetlere dayanan, üzerinde icma edilmiş külli kaideler* (bk. et-Tânevî, *Î'lâ'ü's-sünen*, 14/66) manasındaki "kıyâsü'l-usûl" ise de es-Sindî dördüncü şer'î delil olan kıyası kastettiği için değerlendirme bu bağlamda yapılacaktır.

Kıyâsü'l-usûl kavramı için ayrıca bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/185-187.

İbn Abdilber, Ehl-i Hadîs'in İmam'a ta'n etmesinin ardındaki sebeplerden birinin haber-i vâhidleri asıllara arz etmesi olduğunu söyler. Bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İntikâ fî fezâ'ili'l-e'immeti's-selâseti'l-fukahâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1997), 184.

⁴⁵³ Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, 317.

⁴⁵⁴ el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla*, 210 vd.

şart koşmadan kıyasa takdim ettiği noktasındadır⁴⁵⁵ ve kadr-i müşterek yoluyla mütevâtirdir.⁴⁵⁶ Îsâ b. Ebân,⁴⁵⁷ Cessâs ve Debûsî gibi, kıyasın mutlak surette olmayıp belirli durumlarda haber-i vâhîde takdim edilebileceği görüşünde olan âlimler de vardır.⁴⁵⁸ Onlara göre tearuz hâlinde kıyas, râvisi fakih/müctehid olmayan bir habere takdim edilir. Şayet râvi fakihse haber kıyasa takdim edilir.

Râvinin fakih olmasına ilişkin şart bağlamında, Hanefîlerin Ebû Hüreyre'den nakledilen musarrât hadisini bağlayıcı surette amele konu etmedikleri de söylenmektedir. Bu görüş aşağıda değerlendirilecektir.

Kahkaha hadisi ve İmam Ebû Hanîfe'nin kıyasa takdim ettiği rivayetler üzerine

Tânevî, İmam Ebû Hanîfe nezdinde zayıf hadisin kıyastan evla olduğuna dair nakillerde bulunduğu başlık altında İbnü'l-Kayyim'in sözlerine de yer vermiştir. Buna göre İbnü'l-Kayyim, İmam Ebû Hanîfe'nin tutumunun zayıf hadisin kıyastan evla olduğu ve mezhebini de ancak bu esas üzere bina ettiği noktasında ashâbının görüş birliği içerisinde olduğunu söylemekte ve zayıf olmasına karşın kahkaha hadisini kıyas ve re'ye öncelemesini buna örnek olarak zikretmektedir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ et-Tânevî'nin naklettiğine göre İbn Hazm "Hanefîlerin tamamı zayıf hadisin İmam Ebû Hanîfe nezdinde kıyastan evla olduğu hususunda icma etmiştir" demektedir; es-Sindî ise "Mukallidler ise bu görüşte değildir, hatta zayıftan kat kat güzel olmasına karşın sahih olsa bile kıyası haber-i vâhîde takdim ederler" demektedir. Bk. et-Tânevî, *Kavâ'id*, 95-96; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 126.

Kavâ'id muhakkiki Abdülfettâh Ebû Gudde ise ilgili bağlamda Hanefîler arasında, sahâbe kavli ile kıyas arasında bir tearuz söz konusu olduğunda hangisinin takdim edileceği hususunda vârid olan bir ihtilaftan bahseder ve Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî'nin sahâbe kavlinin takdim edileceğine ilişkin sözünü nakleder.

Yine es-Sindî, et-Tânevî'nin Alî el-Kârî'den naklettiği "Onların tercih edilen tutumu, zayıf hadisi zan barındıran mücerred kıyasa takdim etmeleridir." sözüne "mücerred kıyas, delili olmayan kıyas değil midir; zaten kıyas da böyle bir şeydir" diyerek cevap vermiş ve eklemiştir: Ehl-i kıyas nassın bulunduğu durumda dahi zayıf haberin takdim edileceği görüşünde değildir. Hatta Alî el-Kârî'nin sözünden anlaşılan zayıf hadisin mutlak manada kıyasa takdim edileceği değildir. Aksine onlar nezdinde birtakım kıyaslar habere takdim edilir." Bk. et-Tânevî, *Kavâ'id*, 95-96; es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 126.

Sindî'nin bu kanaatlerine cevap olarak Hanefîlerin zannî bir kıyası merfû bir haber derecesinde görmedikleri, haber-i vâhidin onlar nezdinde de zannî bir kıyastan üstün olduğu zikredilebilir. Bk. Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrid adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, 317.

⁴⁵⁶ İlgili nakiller ve tespitler için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/420-425. İmam Ebû Hanîfe'nin haberi kıyasa takdim ettiğine ilişkin başka âlimlerden nakiller için ayrıca bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/426-429.

İmam Ebû Hanîfe'yi takip eden İmam Züfer, İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed gibi isimler ile pek çok Hanefî fakih ve usulcüler bu görüştedir. İlgili nakiller için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/431-434, 435-439.

⁴⁵⁷ et-Türkmânî, râvinin fakih olmasına ilişkin şartı ilk dile getirenin Îsâ b. Ebân olduğu görüşündedir. Buna ilişkin tespit ve nakiller için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/442-447.

⁴⁵⁸ Îsâ b. Ebân'ın görüşünde olan âlimlerin listesi için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/453. et-Türkmânî, kıyasın "râvinin fakih olmaması ve fakih olmayan râvinin rivayetinin kıyasa muhalif olması şeklindeki iki şart ile haber-i vâhîde takdim edileceği görüşünün metin sahibi çoğu Hanefî müellifin görüşü olduğunu söylemekte ve İbn Hıbbân'ın da Îsâ b. Ebân'ın görüşüne benzer bir görüşe sahip olduğunu nakletmektedir. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/454.

⁴⁵⁹ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 99-100; İbnü'l-Kayyim, *I'lâmü'l-muvakkî'in*, 2/145-146.

es-Sindî bu noktada [a] ilgili rivayetin za‘finin hafif olmadığını, [b] bu meselede kıyasa ilişkin bir durum bulunmadığını ve [c] bu konuda sahih bir hadis yoksa abdesti gerektirecek başka bir durumun da olmadığını söylemektedir.⁴⁶⁰

Değerlendirme:

Mezhepler arası ihtilafın cari olduğu konulardan biri de kakhaha hadisidir. Buna göre bir gün Rasûlullah (s.a.s.) sabah namazı kıldırıyorken kible tarafından âmâ bir sahâbînin namaza geldiği görüldü. Sahâbî gelirken ayağı çukura takıldı/çukura düştü, bunun üzerine sahâbeden bazıları kakhaha ile güldüler. Bunun üzerine Rasûlullah namazı bitirdikten sonra onlara, kakhaha ile gülenler abdestlerini de namazlarını da iade etsinler, buyurdu.⁴⁶¹

İbnü'l-Kayyim'in de ifade ettiği üzere, Hanefiler bu rivayet ile kıyasa muhalif olmasına karşın amel etmişlerdir. Burada kıyas ile kastedilen, Hanefilerin abdestin bozulmasına ilişkin tespit ettikleri temel ilkelerdir. Kıyasa muvafık olan namazın kakhaha ile bozulmamasıdır zira namaz dışındaki kakhaha necis olmadığı gibi necasete sebep de değildir.⁴⁶²

[a] es-Sindî rivayetin za‘finin hafif olmadığını, yani **şiddetli olduğunu** ve - Dârekutnî'ye atıfla- rivayetin bütün tariklerinin ma‘lûl ve batıl⁴⁶³ olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁴ Oysa et-Tânevî'nin söylediği ve naklettiğine göre za‘f-ı şedid ile zayıf bulunan bir rivayet ile, en azından Hanefiler nezdinde, herhangi bir amel sabit olmamaktadır.⁴⁶⁵ Bu takdirde ilgili rivayetin za‘fı -Sindî'nin söylediği gibi- şiddetli olmamalıdır.⁴⁶⁶ Nitekim el-Kudûrî kakhaha

İbnü'l-Kayyim'in zikrettiği diğer örnekler şöyledir: Seferde hurma nebzi ile abdest alınması, on dirhemden daha az kıymette bir şeyi çalan kimsenin elinin kesilmemesi, en uzun hayız müddetinin on gün ile sınırlanması, cumanın şehirde kılınması.

⁴⁶⁰ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 127

⁴⁶¹ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim el-Ensârî, *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Lecnetü İhyâ'î'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, t.y.), 28; Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Lecnetü İhyâ'î'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, 1993), 1/421-422; Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Hucce 'alâ Ehli'l-Medîne*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Lecnetü İhyâ'î'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, 1403), 203 vd. Ayrıca bk. Latîfürrahmân el-Behrâ'î, *el-Mevsû'atü'l-hadîsiyye li-merviyyâtî'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Beyrut: DKİ, 2021), 7/44 vd.

⁴⁶² Bk. el-Kevserî, *Te'nîb*, 247.

⁴⁶³ es-Sindî'nin kullandığı أَبْطَلَ fiilinden hareketle bu tercümeyle tercih ettik.

⁴⁶⁴ Dârekutnî'nin tetkikleri için bk. Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Kolektif (Beyrut: Mü'essesetü'r-risâle, 2004), 1/295 vd.

Kudûrî'nin meseleye ilişkin tetkikleri için bk. Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî, *et-Tecrîd* (Kahire: Dâru's-selâm, 2006), 1/200 vd. Ayrıca bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeyla'î, *Nasbû'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Mü'essesetü'r-reyyân, 1997), 1/47 vd.; Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: DKİ, 2000), 1/287 vd.

⁴⁶⁵ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 97.

⁴⁶⁶ Bu noktada da İbn Teymiyye'nin "...Zira onlara ulaşan sahih rivayetlerin çoğu, bize ancak mechûl râvî yahut munkatı isnadlarla ulaşmış yahut da tamamıyla ulaşmamıştır." tespitini göz önünde bulundurmakta fayda vardır. İbn Teymiyye, *Raf'ü'l-melâm*, 102-103.

hadisinin meşhur olduğu görüşündedir.⁴⁶⁷ el-Kevserî'nin İbn Ebî Şeybe'nin kahkaha hadisi hususunda İmam Ebû Hanîfe'ye herhangi bir eleştiri getirmemesini İmam Ebû Hanîfe'nin delilinin kuvvetiyle ilişkilendirmesi de bu noktada dikkat çekicidir.⁴⁶⁸

[b] es-Sindî'nin meselede kıyasa ilişkin bir durum bulunmadığı yönündeki yaklaşımı onun kıyası farklı anlamlandırması sebebiyle olmalıdır.

[c] es-Sindî'nin bu görüşüne diyecek bir şey yoktur, zira hakkında herhangi bir nass vârid olmamış hükmün bulunduğu hâl üzere kalması esastır. Bununla birlikte es-Sindî'nin “sahih hadis yoksa” kısmı müselleme değildir. Zira zayıf bir rivayet hakkında başka bir rivayetin bulunmadığı hususlarda amele konu edilmekte,⁴⁶⁹ bunun yanında senedi itibariyle zayıf hükmü verilen rivayet de muhtevası itibariyle sabit ve amele konu olabilmektedir. Kaldı ki buradaki istişad, İmam Ebû Hanîfe'nin haber-i vâhidi kıyasa öncelediğini örneklemek içindir. Rivayetin es-Sindî'nin dediği gibi şiddetli zayıf olduğu teslim edildiğinde bu örnek İmam lehine evleviyetle delil olacaktır. Zira şiddetli zayıf bir rivayeti kıyasa takdim eden kimse za'fı bundan hafif olan bir rivayeti evleviyetle takdim etmelidir.⁴⁷⁰

es-Sindî'nin ilgili bağlamdaki itirazlarından biri de Hanefilerin “on dirhemden daha az kıymette bir şeyi çalan kimsenin elinin, kıyasın hilafına olarak, kesilmemesi” hükmünün “çeyrek dinar ve üzeri kıymette bir şey çalanın elinin kesileceğini, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) 3 dirhem değerindeki bir kalkan sebebiyle hırsızın elini kestirdiğini” söyleyen sahih hadislerle muâriz bulunduğu noktasındadır.⁴⁷¹ Buna bağlı olarak Hanefileri “zayıf da olsa mezhebinize uyanı takdim ediyor sahih de olsa mezhebinize aykırı olanı reddediyorsunuz” diye itham etmiş ve “İmam Ebû Hanîfe'nin bu hadislerle ihticacda bulunduğunu nereden biliyorsunuz? Elinizde onun tasnif ettiği bu konulara ilişkin bir kitap mı var? Varsa getirin, yoksa kendi çıkarımlarınızı/ihticaclarınızı İmam'a nispet ediyorsunuz” demiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁷ el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, 1/202. Ayrıca bk. Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, 52-53, 72.

Onun bu görüşü, yukarıda örneği verilen telakkî bi'l-kabûl konusuyla ilişkilendirilebilir.

⁴⁶⁸ el-Kevserî, *Te'nîb*, 5.

Onun İbn Ebî Şeybe'nin herhangi bir eleştiri getirmedeğini söylediği konulardan biri, es-Sindî'nin ilgili bağlamda naklettiği “seferde hurma sırasıyla abdest alma” ve ileride nakledeceği “namazda bismelinin açıktan okunmaması” hakkındaki rivayetleridir.

⁴⁶⁹ Bu görüş Ahmed b. Hanbel'e nispet edilmiştir. Bk. Ramazan Özmen, “Ahmed B. Hanbel ve Zayıf Hadis'le Amel Meselesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/6 (Haziran 2017), 7.

⁴⁷⁰ Buradan hareketle, İmam Ebû Hanîfe'nin amele konu etmediği rivayetlerin onun nezdinde şiddetli zayıf olduğu veya muârizının ondan kuvvetli bulunduğu ihtimali de dile getirilebilir.

⁴⁷¹ Buhârî, “Hudûd”, 13; Müslim, “Hudûd”, 1-5; Ebû İsmâîl Muhammed b. İsmâîl et-Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-kebir*, thk. Kolektif (Beyrut: er-Risâletü'l-âlemiyye, 2009), “Hudûd”, 16; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 11-12. Bunun yanında nisabın kalkana endekslendiği rivayetler de mevcuttur.

⁴⁷² es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 125.

Değerlendirme:

Hırsızlık sebebiyle elin kesilmesini gerektiren nisap miktarı mezhepler arasında ihtilafıdır. Hanefilerin de diğer mezhepler gibi hadisten delilleri vardır. Bununla beraber ihtilafın “Rasûlullah şöyle buyurdu: Hırsızın eli kalkan pahasından az bir miktar sebebiyle kesilmez” rivayetinde geçen kalkanın pahasını tayin noktasında cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Bu noktada Hanefilerin de kalkanın pahasının “10 dirhem/1 dinar” olarak tayinine rivayetlerden hareketle vardıkları söylenebilir.⁴⁷³ Yine onlar, kalkanın kıymetine ilişkin ihtilaf söz konusu olduğunda bu konuda söylenmiş en yüksek miktar ile hükmetmenin evla olduğunu söylemektedirler.⁴⁷⁴ Zira hırsızlık sebebiyle elin kesilmesine ilişkin hüküm şüpheyile sabit olmaz. Kalkanın kıymeti 10 dirhem olarak takdir edildiğinde elin kesilmesine ilişkin hükmün gerekliliğinden emin olunur, ancak bundan aşağı bir miktarda ittifak bulunmadığı için şüphe zail olmaz.⁴⁷⁵

Kevserî'nin -yukarıdakine ek olarak- şu sözleri de Hanefilerin meseleye nasıl yaklaştığı bağlamında dikkate değerdir: “Selefin kalkana biçilecek paha noktasında ihtilaf ettikleri şüphe götürmez. O hâlde biz en düşük kıymeti kabul edip hırsızın elini üç dirhem sebebiyle mi keselim? Yoksa bu tür şiddetli bir cezayı icra etme noktasında ihtiyata binaen en yüksek kıymeti mi esas alalım?”⁴⁷⁶

es-Sindî'nin Hanefilere yönelik “mezhebinize uyan zayıfları kabul edip uymayan sahihleri reddediyorsunuz”⁴⁷⁷ şeklindeki itham da tashîh-taz'îf ameliyesinin ictihâdî olması sebebiyle bağlayıcı değildir. Zira bir müctehid kendi nezdinde⁴⁷⁸ sahih/amele elverişli olan rivayeti amel noktasında kabul eder, amele elverişli olmayan rivayeti de -aidiyetinden ayrı olarak- amel edilmesinin gerekliliği bakımından reddeder.⁴⁷⁹ Onun bu noktada “sahih rivayeti

⁴⁷³ Abdürrezzâk, *Musannef*, 9/419 vd; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/476; Behrâ'îcî, *Mevsû'a*, 11/186 vd.

Hanefilerin istidlalde bulunduğu bir rivayet Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*lerinde de ilgili bağlamda geçmektedir. Meselenin Hanefilerce nasıl takrir edildiği için ayrıca bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu me'ânî'l-âsâr*, thk. Latîfürrahmân el-Behrâ'îcî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2021), 6/323 vd.; el-Kudûrî, *Tecrîd*, 11/5963; ez-Zeyla'î, *Nasbü'r-râye*, 3/355; el-Kevserî, *Nüket*, 106 vd.

⁴⁷⁴ el-Kevserî şöyle der: “Hadlere ilişkin bir ihtilaf vaki ise güvenilir olan alınır, bu Ebû Hanîfe ve fukahâmızın genelinin görüşüdür” el-Kevserî, *Nüket*, 109.

⁴⁷⁵ el-Kudûrî, *Tecrîd*, 11/5964.

⁴⁷⁶ el-Kevserî, *Nüket*, 108.

⁴⁷⁷ Salâh Makbûl Ahmed, et-Tânevî'nin “*Î'lâ'ü's-sünen*”in metin kısmında yahut haşiyesinde, ihticac değil âzîd kabilinden, haklarında takviye edici herhangi bir rivayet bulamadığım zayıf hadisler zikredebilirim.” sözünü üzerine “Bu sözle et-Tânevî'nin senedine vâkıf olamasa da zayıf rivayetler yığını ve başka rivayetlerle fikhî meselelerde Hanefî mezhebini desteklemeyi amaçladığı apaçık olmuştur” demiş; es-Sindî de et-Tânevî'nin sözünden onun ilgili rivayetlerin za'fının şedid mi hafif mi olduğunu bilmediği sonucuna varmıştır. Ne var ki et-Tânevî'nin sözünden bu lâzım gelmez. Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 132-133.

⁴⁷⁸ es-Sindî'nin İbn Hazm'ın bir hadise istidlalini ilgili hadisin tashîhi noktasında kabul edip Hanefilerin istidlalini kabul etmediğine ilişkin bahis yukarıda geçmişti.

⁴⁷⁹ Bir müctehidin Rasûlullah'a kasten muhalefet etmeyeceği, söz konusu muhalefetlerin de belirli sebeplerle dayandığına ilişkin tespitler için bk. İbn Teymiyye, *Raf'ü'l-melâm*, 60 vd.

zayıf kabul ettin” şeklinde bir ilzama muhatap olması ancak taraflarca müsellemler esasların varlığına bağlıdır. Öte yandan rivayetin amel bakımından reddedilmesi rivayeti taz’îf manasına gelmeyeceği için es-Sindî’nin Hanefîlere yönelik eleştirisi bu açıdan da bağlayıcı olmayacaktır.

es-Sindî’nin “İmam Ebû Hanîfe’nin bu hadislerle istidlalde bulunduğunu nereden biliyorsunuz?” ve diğer soruları da İmam’dan nakledilen rivayetlerin varlığına irca edilerek cevaplanmalıdır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, Latîfürrahmân el-Behrâ’icî *el-Mevsû‘atü’l-hadîsiyye* başlıklı derlemesinde İmam Ebû Hanîfe’ye nispet edilen rivayetleri müsnedlerden fıkıh bablarına göre tasnif etmiştir. İmam Ebû Hanîfe’nin bir konudaki görüşleri bu eserden takip edilebildiği gibi bu esere kaynak teşkil eden İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in *el-Âsâr* başlıklı ve başka eserlerinden, menâkıb türü ve diğer eserlerden takip edilebilir. Bu noktada İmam Ebû Hanîfe’nin bizzat fıkıh-hadis muhtevalı bir eser telif/tasnif etmesi de gerekli değildir. Zira eserin varlığı, sahibinin görüşlerini tespit içindir. Bir kimsenin görüşleri kendisinin telif ettiği bir eser olmadan da tespit edilebiliyorsa maksad hasıl olmuştur.

Haber kıyasa aykırı bulunduğu takdirde râvisinin fakih olma şartı

es-Sindî’nin aynı bağlamda dile getirdiği eleştirilerden biri de İbn Teymiyye’nin “imamların rivayet kıyasa muhalif ise râvinin fakih olmasını şart koştukları”na ilişkin cümlesinedir.⁴⁸⁰

es-Sindî’nin eleştirisi şu iki maddede toplanmaktadır:

[a] Fıkıh ile fıkhu’l-hadis kastediliyorsa muhaddisler aynı zamanda fakihtirler. Onların fıkıhtan büyük behreleri olduğunu Hâkim *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*’inde müstakil bir başlıkta açıklamaktadır.

[b] Eğer fıkıh ile kastedilen re’y ve kıyas ise Allah, muhaddisleri sahih sünnet vasıtasıyla bunlara muhtaç bırakmamıştır.

Değerlendirme:

[a] es-Sindî’nin “Muhaddisler aynı zamanda fakihtirler” cümlesinden [i] muhaddislerin tamamının fakih olduğu anlaşılabildiği gibi [ii] bir kısmının fakih olduğu da anlaşılabılır.⁴⁸¹

[i] ihtimaline göre, her muhaddis aynı zamanda fakihtir, denmesi gerekecektir ki bu durum vakiaya muhaliftir. Nitekim Ahmed b. Hanbel “Ehl-i Hadîs’in fıkının az olduğunu

⁴⁸⁰ es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ‘id*, 94.

⁴⁸¹ المحدثون هم الفقهاء ibaresi “Muhaddisler fakihlerin ta kendisidir” şeklinde tercüme edildiği takdirde de “muhaddis” mevzusunun mâ-sadak’ı değişmeyecektir.

söylemiş,⁴⁸² Süfyân b. Uyeyne Ehl-i Re'ye üstün gelmeleri için Ehl-i Hadîs'i fıkıh öğrenmeye teşvik etmiştir.⁴⁸³ Bunun yanında, “fakih” lafzıyla ictihad yetkisinden bahsediliyorsa Ehl-i Hadîs âlimlerden müctehid olmayan pek çok kimse vardır. Söz gelimi Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, İbn Huzeyme, Ebû Ya'lâ, Bezzâr gibi isimler ne muayyen bir kimseyi taklit etmiş ne de mutlak ictihadda bulunmuşlar; İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi isimlerin görüşlerine meyletmişlerdir. Bu isimlerden önce gelen, İmam Ahmed'in hocaları tabakasında bulunan Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Vekî' b. el-Cerrâh gibi isimler İmam Ebû Hanîfe ve Süfyân-ı Sevrî gibi Ehl-i Irak'ın mezhebine meyletmiş, Abdurrahman b. el-Mehdî ise İmam Mâlik gibi Ehl-i Medine'nin mezhebine meyletmiştir.⁴⁸⁴

Leknevî'nin, es-Sindî'nin de atıf yaptığı paragrafın devamında söylediği “muhaddislerden yalnızca hadis nakletmede behre sahibi olup fikhî derinliği olmayanlar vardır”⁴⁸⁵ ifadesi de bu bağlamda hatırd tutulmalıdır.

[ii] ihtimali ise müsellemdir. İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel; Ebû Dâvûd ve Buhârî gibi isimler örnek olarak zikredilebilir.⁴⁸⁶

Bununla birlikte, Hâkim'in es-Sindî'nin atıf yaptığı başlık altında zikrettiği örneklerin tamamı ilgili isimlerin fakihliğine doğrudan delalet etmemektedir.⁴⁸⁷

[b] es-Sindî'nin bu cümlesi muhatabını ilzam etmemekte, retorik düzeyinde kalmaktadır. Zira re'y ve kıyasta derinleşen kimseler hadisten müstağni kalamadığı gibi hadiste derinleşen kimseler de re'ysiz yapamamaktadır.⁴⁸⁸

⁴⁸² Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleymân el-'Useymîn (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1999) 2/392.

⁴⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm (Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 2010), 264.

⁴⁸⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, 20/39-41. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 4/229.

Bk. el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 15/474.

Abdullah İbnü'l-Mübârek'in “Allah Teâlâ, Ebû Hanîfe ve Süfyan vesilesiyle yüzüme bakmasaydı ben de diğer kimseler gibi olurum” sözünde onun da fıkıhta, bir dönem de olsa, Ehl-i Irak'a meylettiğine işaret vardır. Bk. İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 4/229.

⁴⁸⁵ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *Umdetü'r-ri'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye* (Beyrut: DKİ, 2009), 1/65.

⁴⁸⁶ Bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ*, 20/40.

İbn Teymiyye, Ebû Dâvûd ve Buhârî'nin ictihad ehli, fıkıhta imam olduklarını söylemektedir.

⁴⁸⁷ Mesela Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî hakkında naklettiği sözlerden biri, “Civarımızda ondan daha vera' sahibi, giyimi daha güzel kimseyi görmedim” şeklinde; Yahyâ b. Maîn hakkındaki nakillerden biri de onun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerine yalan karışmasına mâni olduğu şeklindedir. el-Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, 271, 276. Ayrıca bk. el-Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, 284.

⁴⁸⁸ Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, 94.

Ebû Hüreyre'nin (r.a) fakihliği üzerine

es-Sindî'nin Hanefî usulüne dair eleştirilerinden biri de Ebû Hüreyre'nin (r.a.) Hanefiler nezdinde fakih görülmediğinedir. Onun bu çıkarımı, Hanefilerin Ebû Hüreyre'den nakledilen musarrât hadisini kıyasa/kıyâsü'l-usûle muhalif olması gerekçesiyle reddettikleri kabulüne mebnidir. Ona göre Hanefilerin, Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakledilen musarrât hadisiyle amel etmezken yine ondan nakledilen “köpeğin yaladığı kabı üç kere yıkamak gerekir” hadisiyle amel etmeleri çelişkilidir.

Değerlendirme:

Hanefilerin kıyasa/kıyâsü'l-usûle muhalif rivayetlere amel etmediklerine ilişkin bahis yukarıda zikredilmişti. Bazı Hanefî usulcüler ilgili rivayet bağlamında râvinin fakih olması şartından ve Ebû Hüreyre'nin (r.a.) fakih olmadığından bahsetmişlerdir.⁴⁸⁹ Bu bağlamda râvinin fakih olma şartından ve Ebû Hüreyre'nin fakih olup olmadığından bahsedilmelidir.

[i] Râvinin fakih olma şartı, tamamı olmamakla birlikte Hanefiler nezdinde,⁴⁹⁰ rivayet kıyasa/kıyâsü'l-usûle (veya bütün kıyaslara) muhalif olduğunda söz konusu edilmektedir. Bu kabulün sahibi İsâ b. Ebân'dır,⁴⁹¹ ondan öncesinde, yani İmam Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'de, haberin mutlak olarak kıyasa takdim edileceği kabulü mevcuttur.⁴⁹² Bununla birlikte kıyasa muhalif haberin kabulünde râvisinin fakih olmasının şart koşulması da Hanefî âlimlerin tamamınca, özellikle müteahhir muhakkik âlimlerce, kabul görmemiştir.⁴⁹³ Ayrıca gerek Ebû Hüreyre'nin rivayetlerinin ne sebeple amele konu edilmediği gerek musarrât hadisinin sadedinde bulunduğumuz konuyu temsil kuvveti de tartışılmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Cessâs, Debûsî ve Serahsî gibi Ebû Hüreyre'nin fakih olmadığını söyleyen isimler de onun âdil, rivayeti makbul, hafıza ve zabtının kuvvetli olduğu ve Hz. Peygamber (s.a.v.) ile çok/uzun sohbeti bulunduğunu teslim etmektedirler. Bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/458-459.

⁴⁹⁰ Bu isimlerin bir listesi için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/453.

⁴⁹¹ et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/442 vd.

⁴⁹² et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/416-434

⁴⁹³ et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/435-439.

İlgili kaynakta hakkında bilgi verilmemişse de, kendi döneminde Bağdat Hanefilerinin reisi olan el-Kudûrî'nin de Ebû Hüreyre'nin fakih olmadığı görüşüne kâil olmadığını söylemek mümkündür. Zira o, Ebû Hüreyre'den nakledilen pek çok hadisi delil olarak getirmiş, birçok konuda fikhî görüşlerini zikretmiş ve onun rivayetlerini istişhad için getiren muhaliflerine fakih olmadığına ilişkin bir itirazda da bulunmamıştır. Bununla birlikte ondan nakledilen bazı rivayetlerin lafızlarının muzdarib olduğunu da söylemiştir. Bk. Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrid adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, 172.

⁴⁹⁴ et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/455-457. Burada müellif, Ebû Hüreyre'nin “ateşin dokunduğu (yani ateşte pişen) şey sebebiyle abdest gerekir” rivayetinin (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/47; Müslim, “Hayz”, 90; Tirmizî, “Tahâret”, 58) amele konu edilmemesinin kıyasa aykırılık sebebiyle değil kavâ'id-i külliyyeye (usûle) muhalif olması sebebiyle olduğunda ilişkin nakillerde bulunmakta, en fakih sahâbîlerden olmasına karşın İbn Mes'ûd'un da musarrât hadisi muktezasınca fetva verdiğinden, dolayısıyla ilgili rivayetin râvinin fikhî şartı için örnek verilmesinin isabetli olmadığından bahsetmektedir.

[ii] İsâ b. Ebân, Cessâs, Debûsî, Serahsî gibi bazı Hanefî âlimler Ebû Hüreyre'nin (r.a.) fakih olmadığına kail olmuşlardır. Bununla birlikte muhakkik Hanefî âlimlerin⁴⁹⁵ görüşü onun fakih ve müctehid olduğu yönündedir ki seleften gelen nakiller de bunu destekler. Söz gelimi Abdullah b. ez-Zübeyr, kendisine hanımını duhulden önce üç talak ile boşayan kimsenin durumu sorulunca o kimseyi Ebû Hüreyre ve İbn Abbâs'a (r.a) göndermiş, İbn Abbas fetvayı Ebû Hüreyre'nin vermesini istemiş;⁴⁹⁶ başka bir bağlamda da Abdullah b. Ömer (r.a.), Ebû Hüreyre'ye “aramızda Rasûlullah'ı (s.a.s.) en iyi bilen ve en çok hadis ezberleyen sensin” demiştir.⁴⁹⁷ Yine o Medine fukahâsından sayılmış, İbn Sa'd, İbn Hazm, Ebû İshâk eş-Şîrazî, İbnü's-Sübkî, Zehebî gibi âlimler de onun fakih olduğunu söylemişlerdir.⁴⁹⁸

Bu iki öncülden hareketle “Ebû Hüreyre'nin (r.a.) fakih olmadığı görüşüne Hanefîlerin tamamı kâil değildir” ve “Hanefîlerin musarrât hadisinin amele konu etmemelerinin ilgili rivayetin kavâ'id-i külliyye (usûle) muhalif bulunması sebebiyle olduğu da söylenmiştir”⁴⁹⁹ denebilir. Bu takdirde es-Sindî'nin eleştirisi Hanefîlerin tamamını bağlayıcı olmamaktadır. Ayrıca; es-Sindî'nin, Ebû Hüreyre'nin rivayetlerinin Hanefîlerce mutlak olarak reddedildiğini ihsas eden ifadeleri de,⁵⁰⁰ râvinin fakih olmasının yalnızca ilgili rivayetin kıyasa/kıyâsü'l-usûle muhalif bulunduğu şart koşulması ve “köpeğin yaladığı kabı yıkama” meselesinde böyle bir durumun bulunmaması sebebiyle bağlayıcı değildir.

Öte yandan Hanefîlerin, Ebû Hüreyre'nin - es-Sindî'ye göre sahih olmayan- üç kere yıkama rivayetiyle amel etmeleri, kendisinin bu doğrultuda fetva vermesi ve amel etmesi sebebiyledir. Nitekim Hanefîlere göre bir rivayet, sahâbî râvisinin kendisinin hilafın amel etmesi durumunda amele konu edilmez, illetli görülür. Bu noktada kabın yedi kere yıkanmasına ilişkin hüküm de mensûh görülmüştür.⁵⁰¹

⁴⁹⁵ Abdülaziz el-Buhârî, İbnü'l-Hümâm, talebesi İbn Emîri Hâc, Bahrülulûm el-Leknevî, Enver Şah el-Keşmîrî ve Muhammed Zâhid el-Kevserî bu kimseler arasında zikredilebilir. Bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/463-464. Ebû Hüreyre'nin fakih ve müctehid olduğu görüşüne kâil olan diğer Hanefî âlimler için ayrıca bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/464-465.

⁴⁹⁶ Ayrıca bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/460-462.

⁴⁹⁷ Ayrıca bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/461.

⁴⁹⁸ et-Türkmânî, *Dirâsât*, 1/461-462.

⁴⁹⁹ el-Kevserî bu görüştedir. Bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *en-Nüketü't-tarîfe* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2000), 87.

⁵⁰⁰ O şöyle demektedir: “Ebû Hüreyre size göre fakih değildir, zaten musarrât hadisini de bu sebeple reddettiniz. O hâlde nasıl oldu da ona aidiyeti sahih olmayan görüşü kabul ettiniz. Oysa ona aidiyeti sahih olan yedi kere yıkama rivayetidir.” es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 104-105.

⁵⁰¹ Bk. Muhammed Avvâme, *Eseru'l-hadîsi's-şerîf fi'htilâfî'l-e'immeti'l-fukahâ* (Durban: Dâru'l-hadîsi'l-Avvâmiyye, 2023), 165-166; el-Kevserî, *Nuket*, 110-111.

3.4. Haberin umûmü'l-belvâya arzı konusundaki eleştirileri

es-Sindî'nin Hanefî usulüne getirdiği eleştirilerden bir diğeri de, haberin umûmü'l-belvâya ilişkin olması hâlinde yaygın olmasının şart koşulmasına yöneliktir. [a] es-Sindî, bu şartın kaynağının da hevaları olduğunu, nefislerinin beğendiğini kabul edip buna aykırı olanı reddettiklerini söylemekte ve [b] umûmü'l-belvâ şartına kendilerinin de uymadıklarını söylemektedir.⁵⁰²

Değerlendirme:

Bu meselenin değerlendirmesine de, aynı bağlamdaki diğer eleştirilerde olduğu gibi, sadedinde bulunulan şartın “haberin aidiyetine değil ameli gerekli kılmasına” ilişkin olduğu ve “zayıf delilin kuvvetli delile arz edilmesi” zorunlu ilkesine dayandığı bilgisiyle başlanması gerekmektedir.

[a] Hanefilere göre herkesin ihtiyaç duyması sebebiyle yaygınlık kazanması ve pek çok kişi tarafından bilinmesi gereken bir haberin -Hanefilerin tabiriyle- meşhur derecesine varamaması, ilgili haberin “ameli gerektirme” hususunda bir kusur barındırdığına işaret etmektedir. Onlar ilgili şartı, insanların tamamının kesin bir şekilde ihtiyaç duyacağı (umûmü'l-belvâ) bir meselenin ümmetin kabulüne mazhar olmuş ve yaygınlık kazanmış olmasının gerekliliğiyle temellendirirler. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), halkın çoğunun bilgisine ihtiyaç duyduğu bir meseleyi özel/belirli bir zümreye ve şâz haberlere bırakmamıştır.⁵⁰³

Hanefilerin bu şartının naklî ve aklî delilleri bulunmaktadır.⁵⁰⁴

Bu noktada değinilmesi gereken iki husus vardır: [i] Umûmu'l-belvâya ilişkin haber-i vâhidin farz, vücûb veya hurmet ifade etmesi gerekir. Nedb veya kerâhet ifade ediyorsa haber-i vâhid kabul/amele konu edilir.⁵⁰⁵ [ii] Bütün imamlarca kabul edilen “insanların tamamının

⁵⁰² es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 96.

⁵⁰³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 1/399. Buradan hareketle umûmü'l-belvâya dair rivayetin şöhret bulmadığı takdirde şâz hükmünü aldığı söylenebilir.

⁵⁰⁴ Naklî deliller, Zü'l-yedeyn hadisi ile Hz. Ömer'in (r.a.) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayeti için şahid istemesi; Aklî delil ise, umûmü'l-belvâ bir meselenin hükmünün, o meseleye sıklıkla muhatap olan kimselerce meselenin hükmünün araştırılması sebebiyle, nakledilegelmesi âdeten gerekli oluşudur. Zira olay tekerrür etmekte, farz-vâcib-haram olan hükmü insanların tamamını ilgilendirdiği için de nakledilmesini gerekli kılan pek çok sebep bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) hükmü bunun gibi olan durumlarda tek tek kimseleri muhatap almakla yetinmemiş, hükmü herkese, kendileriyle tevâtür yahut şöhretin hasıl olacağı sayıda kimselere, yaymıştır. Hâl böyle olunca, insanlar arasında yayılan bu bilgi insanların ihtiyacıyla orantılı şekilde yayılmak durumundadır. İnsanların çoğunun bilgisine ihtiyaç duyduğu bir meseleyi tek bir kimse naklettiğinde bilinir ki bu haberdeki hüküm mensuh yahut râviden kaynaklı bir sehv-hata ile malûldür. Bk. Abdülmecîd et-Türkmânî, *el-Medhal ilâ usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye* (Ürdün: Dâru'r-reyâhîn, 2023), 185-186. Detaylı bilgi için ayrıca bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/205-207

⁵⁰⁵ et-Türkmânî, *Medhal*, 186. Hanefî imamlardan nakiller için bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/199-204.

bilmesi gereken bir konuya ilişkin hükmün tek bir kişi tarafından nakledildiğinde bu nakil kabul edilmez” kaidesi, Hanefilerin sadedinde bulunduğumuz şartını teyid eder niteliktedir.⁵⁰⁶ [ii] maddesi es-Sindî’nin [a] eleştirisi için bir cevap teşkil edebilir. Her ne kadar kendisinin bir fıkıh mezhebine aidiyetinden bahsetmek zorsa da⁵⁰⁷ Şîî olmaması sebebiyle kendisi de bu kaideyi bir ölçüde kabul etmek durumundadır. Zira Şîîler tarafından kabul edilen Gadîr-i Hum rivayeti⁵⁰⁸ umûmü’l-belvâ’ya ilişkin olmasına karşın haber-i vâhid seviyesinde kaldığı için Ehl-i sünnet tarafından kabul görmemiştir.⁵⁰⁹

es-Sindî’nin [b] maddesindeki itirazı, “kendileri de bu şartı pek dikkate almamış ve hakkında hadis sâbit olmamasına rağmen kuyuların boşaltılmasına hükmetmişlerdir” şeklindedir.

Meşhur bir hâdisе hakkında topluluğun hilafına vârid olan rivayetin durumu

es-Sindî’nin et-Tânevî özelinde Hanefîlere yönelttiği bir diğer eleştiri de meşhûr bir hâdisе hakkında topluluğun hilafına vârid olan, yani şâz kalan haber-i vâhide ilişkindir. Esasında onun eleştirisi, et-Tânevî’nin zikrettiği “meşhûr bir hâdisе hakkında topluluğun hilafına vârid olan haber-i vâhid ameile konu edilmez” kaidesine değil, et-Tânevî’nin bu kaideye verdiği “besmelenin gizli okunması” örneğinedir. Nitekim o, kaide hakkında “Mümkünse araları cemedilir, zira iki delilin i’ mâli ihmâlinden evladır” demekte, herhangi bir itiraz getirmemektedir. et-Tânevî’nin örneği hakkında ise “aksine bunu topluluğun rivayet ettiğini, hatta Süyûtî’nin besmeleyi açıktan (cehrî) okumanın mütevâtir olduğuna hükmettiğini” söylemekte ve buna ilişkin nakillerde bulunmaktadır.⁵¹⁰ Meselenin detayı ilgili kitaplardan takip edilmelidir.

⁵⁰⁶ et-Türkmânî, *Medhal*, 187 vd. Detaylı bilgi için ayrıca bk. et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/208-210.

⁵⁰⁷ es-Sindî’nin herhangi bir mezhebî aidiyeti olsaydı benzer şartın Mâlikî ve Hanbelî âlimlerce de söz konusu edilmesi onu bir ölçüde bağlardı. Ne var ki kendisinin fikhî bir mezhebe aidiyetinin bulunmaması, kendisine yöneltilebilecek “ilgili şartın benzeri Mâlikî ve Hanbelîlerde de var” şeklindeki bir ilzama “onların şartının kaynağı da hevalarıdır” gibi bir cevap verilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla onun fikhî değil itikâdî aidiyeti üzerinden bir cevap verilebilir.

⁵⁰⁸ Müslim, “Fezâ’ilü’s-sahâbe”, 36.

⁵⁰⁹ et-Türkmânî, *Dirâsât*, 2/209.

⁵¹⁰ es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ’id*, 137-138.

3.5. Fûrû‘ fıkıh eserlerindeki rivayetlerin durumu

es-Sindî’nin et-Tânevî’ye getirdiği eleştirilerden biri de fûrû‘ fıkıh kitabında bulunan rivayetlerin durumuna ilişkindir. et-Tânevî metruk rivayetin tarifinde “yalan ile itham edilmesi rivayetin bilindik kaidelere muhalif olmasıyla da bilinir”⁵¹¹ kaydını zikretmiş, es-Sindî de bu kayıt ve tarife *Hidâye*’deki hadisleri örnek vermiştir. Onun bu konudaki itirazı⁵¹² iki başlıkta ele alınabilir:

- a- *Hidâye* müellifinin kitabında zikrettiği rivayetlerin hadis kitaplarında izi dahi yoktur.
- b- Leknevî *en-Nâfi ‘ü’l-kebîr*⁵¹³ ve *‘Umdetü’r-ri ‘âye*⁵¹⁴ mukaddimelerinde bu minvalde konuşmuş, fıkıh kitaplarında nakledilen rivayetlere itimad edilmeyeceğini söylemiştir.

[a] es-Sindî’nin örnek olarak *Hidâye*’yi seçmesinin ardında yatan sebeplerden biri, onun çok rağbet görmesi ve medreselerde okutulması olabilir. *Hidâye*’yi bu denli rağbete mazhar kılan sebep ise fikhî hükümleri gerekçelendirme (ta‘lîl) ve dirâyet hususundaki başarısıdır, hadis tahrîci hususunda ise hükümleri ta‘lîl etmedeki kadar başarılı olduğu söylenmemiştir. Dolayısıyla bir kimsenin es-Sindî’ye “*Hidâye*’nin Hanefî mezhebinin ve imamların hadise olan vukûfiyetini tamamıyla temsil ettiği söylenemez, erken dönem Hanefî fakihlerinden el-Kudûrî’nin (v. 428) *Tecrîd*’i mezhebin ve imamların hadislerle olan irtibatını görme noktasında temsil gücü daha yüksek bir örnektir.” şeklinde bir itiraz getirmesi mümkündür.⁵¹⁵ Bununla birlikte es-Sindî’nin kitabı eleştirdiği noktalara ilişkin örnek(ler) zikretmesi muhatabını ilzam etmek bakımından daha uygun olurdu.⁵¹⁶

⁵¹¹ et-Tânevî, *Kavâ‘id*, 43.

⁵¹² es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ‘id*, 88.

⁵¹³ el-Leknevî, *en-Nâfi ‘ü’l-kebîr*, 31.

⁵¹⁴ el-Leknevî, *‘Umdetü’r-ri ‘âye*, 1/64-65.

⁵¹⁵ Bu mukayese, iki eserin muhtevaları itibarıyla temellendirilebilir. Şöyle ki el-Kudûrî *Tecrîd*’de rivayetlere olan vukûfiyetini sergilemiş, muarızlarıyla olan tartışmalarını nakil çerçevesinde sürdürmüştür. Bk. Bayraktar, *Ebu’l-Huseyn el-Kudûrî’nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*, önsöz, v.

Hidâye’de ise durum böyle değildir. el-Kudûrî’nin *Tecrîd*’de izlediği yöntemin *Hidâye* metninde değil *Hidâye* şerhlerinde izlendiği söylenebilir. Bir eserin dirâyet açısından üst düzey olması rivayet açısından da üst düzey olmasını gerektirmez.

⁵¹⁶ Örnek olarak *Hidâye*’nin verilmesi ve rivayet örneği verilmemesi, el-Leknevî’nin beyanları sebebiyle de olabilir. Bk. es-Sindî, *Nakzu’l-Kavâ‘id*, 88 (dp. 4). Ayrıca bk. Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *Rad’ü’l-ihvân ‘an muhdesâti âhiri cümü’ati Ramazân*, thk. Mecd Ahmed Mekki (Beyrut: Dâru’l-beşâ’iri’l-İslâmiyye, 1999), 53, 58 (dp. 1); Ebü’l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *Zaferu’l-emânî fî Muhtasari’l-Cürçânî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü’l-matbû‘âti’l-İslâmiyye, 1416), 341-344.

[b] el-Leknevî'nin ilgili eserlerdeki beyanı şöyledir:

“Fıkıh kitapları her ne kadar zatı itibarıyla fūrū konularda muteber, yazarları da aynı şekilde muteber ve büyük kimseler ise de bu kitaplarda nakledilen rivayetlere “tamamıyla” itimad edilmez, hadislerin sabit olduğuna ilişkin kesin hüküm verilmez. Büyük fakihlerin itimad ettiği nice muteber kitap vardı ki mevzu rivayetlerle doludur.”⁵¹⁷

Leknevî'nin ibarelerinde, es-Sindî'nin ifade ettiği şekilde, “fıkıh kitaplarında nakledilen rivayetlere itimad edilmez” hükmü mutlak olarak geçmemektedir. el-Leknevî, yukarıdaki paragrafı takip eden sayfada “ilgili kitabın müellifi hadis nosyonuna sahip ise hadisine itimad etmek mümkündür. Aynı şekilde müellif naklettiği rivayeti hadis kitaplarından birine⁵¹⁸ isnad ederse, naklinde güvenilir olduğu takdirde ilgili hadisi almak mümkündür.”⁵¹⁹ demektedir. Dolayısıyla es-Sindî'nin ibareyi “bir ölçüde” tahrif ederek naklettiği söylenebilir.

Bunun yanında es-Sindî'nin, el-Leknevî'nin ilgili paragrafın devamında “...Bu bağlamda; muhaddislerden yalnızca hadis nakletmede behre sahibi olup fikhî derinliği olmayanlar, fukahâdan da yalnızca fikhî meseleleri zapt hususunda behre sahibi olup hadis nakletmede mahir olmayanlar vardır...”⁵²⁰ dediğinden de haberdar olması beklenmektedir. el-Leknevî'nin yaptığı bu ayrıma fıkıh ve hadisi cemetmiş, Buhârî, Ebû Dâvûd,⁵²¹ Tahâvî⁵²² ve el-Kudûrî'yi⁵²³ örnek gösterebileceğimiz, üçüncü bir zümreyi ilave etmek de mümkündür.

Öte yandan, es-Sindî'nin kendisine daha önce de atıfta bulunduğu el-Leknevî'nin de, *Hidâye*'nin hadis tahrîci konusunda olduğu gibi, Hanefî mezhebini/âlimleri ne ölçüde temsil ettiği tartışma konusudur.⁵²⁴

⁵¹⁷ el-Leknevî, *Umdetü'r-ri'âye*, 1/64; el-Leknevî, *en-Nâfi'ü'l-kebîr*, 31.

⁵¹⁸ el-Leknevî “hadis kitaplarından birine isnad edilmesi” şartını koşmuştur ancak elinde kitaptan bağımsız senedli bir rivayet bulunan kimsenin rivayeti hakkında da, kitapta bulunan senedli rivayet hakkında olduğu gibi, sahih-zayıf şeklinde hükmedilmesi mümkündür. Bu sebeple rivayetin bir kitaba isnad edilmesi zaruri olmamalıdır.

⁵¹⁹ el-Leknevî, *Umdetü'r-ri'âye*, 1/65.

⁵²⁰ el-Leknevî, *Umdetü'r-ri'âye*, 1/65.

⁵²¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-fetâvâ* (Medine: Mecma'ü'l-Melik Fehd, 2004), 20/40.

⁵²² Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlât* (Kahire: el-Mektebetü't-tevfikiyye, t.y.), 409-410.

⁵²³ İbrahim İhsan Bayraktar, *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrid adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024). İlgili tez bu kabule delildir.

⁵²⁴ el-Leknevî ayet ve hadisten bir aslı bulunmayan meseleye itimad etmediğini, sahih-sarih hadisin hilafına bir hüküm gördüğünde ilgili hükmü terk ettiğini söylemekte ve edille-yi şer'iyyeye muhalif de olsa fukahânın görüşlerini terk etmeyen kimselerin de itidalden uzak bir görüşte olduğu kanaatindedir. Bk. el-Leknevî, *en-Nâfi'ü'l-kebîr*, 65.

Yine o, hilafına sahih bir hadis yahut sarih bir kavil görseler dahi mezhebin fetvasına sıkı sıkıya uyan (iltizam-ı şedîd) ve “bu konudaki hadis sahih (bağlayıcı surette amel etmeye elverişli) olsaydı mezhep sahibi onunla hükmeder, hilafına hükmetmezdi” diyenler katı taassup sahibi kimseler olarak nitelendirmektedir. Bk. el-Leknevî, *en-Nâfi'ü'l-kebîr*, 45.

Onun Bedreddin el-Aynî hakkındaki “kendinde mezhep taassubuna ilişkin esintiler olmasa çok daha iyi olurdu” sözü [Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Muhammed Bedruddin Ebû Firâs en-Na'sânî (Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 208.] de bu bağlamda değerlendirilebilir.

3.6. Müctehidin kendisiyle istidlalde bulunduğu rivayetin durumu

es-Sindî'nin Hanefî usulüne yönelik dolaylı eleştirilerinden biri de, et-Tânevî'nin “Bir müctehid bir hadisi delil olarak kullandıysa, onun sıhhatine hükmetmiş demektir”⁵²⁵ sözüne verdiği “Müctehid Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn gibi tenkid ehlinden ise böyledir, hadisi kendine delil getiren herkes değil...”⁵²⁶ cevabıdır.

Değerlendirme:

Tânevî “sıhhatine hükmetmiş demektir” sözüyle ilgili rivayetin “amele elverişli olduğu”nu söylemektedir. Öte yandan es-Sindî'nin bu sözü bir eleştiri olmadığı gibi et-Tânevî'nin de reddedeceği bir cümle değildir. Nitekim Hanefîlere göre de fukahânın eserlerinde senedsiz nakledilen rivayetlere güvenilmesi, ancak nakleden kimsenin rivayet ve dirayeti cemetmiş olmasına bağlı görülür.⁵²⁷

Ne var ki es-Sindî'nin koştuğu şarttaki “tenkid ehli” ibaresinin mâ-sadakiyla bu ibarenin et-Tânevî nezdindeki mâ-sadakı görece farklılaşacaktır. Bu bağlamda es-Sindî'nin İmam Ebû Hanîfe'yi “tenkid ehli âlimler” zümresinden saymayacağı kuvvetle muhtemeldir. Ne var ki yukarıda zikredilen örneklerden de anlaşıldığı üzere İmam Ebû Hanîfe'nin fetva vermenin gerek-şartlarından biri olan rivayet birikimi, azımsanacak düzeyde değildi.

es-Sindî'nin bu şartı, tanımı itibariyle müctehidin ehl-i tenkid olmaması gibi bir ihtimalin yokluğu sebebiyle de geçersizdir. es-Sindî ictihâd/müctehid kavramlarına başka bir mana veriyor idiyse tartışmanın mahalli lügat olacaktır. es-Sindî'nin bu bağlamda söylediği “müctehidin bu ta'dîli zımnîdir, muaraza hâlinde sarîh cerh bu ta'dîle takdim edilir.” sözü ise et-Tânevî'nin “ta'dîl”den bahsetmemesi sebebiyle ona yönelik bir eleştiri sayılmamaktadır.

3.6.1. İbn Hazm'ın delil olarak kullandığı hadislerin bağlayıcılığı

es-Sindî'nin itirazlarından bir diğeri, et-Tânevî'nin “müctehidin bir rivayetle istidlalinin o rivayetin sahih/amele elverişli olduğu manasındadır” kaidesine getirdiği İbn Hazm

Leknevî'nin yukarıda zikredilen görüşleri el-Kevserî'nin şu tespitiyle de okunabilir: “Yaşadığı devirde ahkâm hadislerini en iyi bilen kimsedir. Ne var ki mezhep içerisinde kabul edilmeyen bazı şâz görüşleri vardır. Cerh-ta'dîl kitaplarına, içerisindekileri derinlemesine bilmeden boyun eğmesi de, bu kitapların içindekileri bilen kimseler nezdinde kabul edilesi bir tutum değildir.” el-Kevserî, *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve hadîsühüm*, 77.

⁵²⁵ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 57.

⁵²⁶ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 102.

⁵²⁷ Bk. et-Türkmânî, *Medhal*, 231 vd.

örneği hakkındadır. es-Sindî'ye göre İbn Hazm (v. 456) ancak kendine göre sahih olan rivayet ile ihticacda bulunmuştur ve ona göre zayıf hadis ile istidlal haramdır, dolayısıyla herkes İbn Hazm'la kıyaslanamaz.⁵²⁸

es-Sindî'nin görüşü şu şekilde de ifade edilebilir: Hanefî müctehidlere göre zayıf hadis ile istidlal haram değildir, onlar sahih olmayan rivayetlerle de ihticacda bulunmuşlardır.

es-Sindî'nin bu ifadeleri, taklide karşı çıkıp ictihad yanlısı olmasına karşının kendisinin de bir ölçüde mezhebî aidiyet taşıdığı manasına gelebildiği gibi hakkındaki “Zâhirî idi”⁵²⁹ söylemini de teyid eder niteliktedir. Zira es-Sindî, İbn Hazm'ın tashih-taz'îf ameliyesini “kendine göre” icra ettiğini söylemekte -ki bu söz onun tashih-taz'îf ameliyesinin ictihâdîliğini kabul ettiğine işaret eder- ve onu bu konuda Hanefîlere takdim etmektedir. Oysa bu tutum onun kabulüdür. Nitekim bir kimse; Hanefî âlimler de “kendilerine göre” sahih/amele elverişli olan rivayetlerle ihticacda bulunmuşlardır, dese es-Sindî'nin buna itirazı ancak yukarıda tartışılan bahis üzerinden olabilecektir. et-Tânevî'nin zikrettiği İmam Muhammed ve İmam Tahâvî gibi isimlerin rivayet asrında yaşamış ve bizzat senede sahip olmaları, onların bu açıdan İbn Hazm'dan üstün oldukları manasına da gelir. Bunun yanında, bir kimsenin “Hanefî âlimlerin, zayıf rivayet bir tarafa, aidiyet şartlarını sağlayan rivayetleri bile amel şartlarını sağlamadığı için bağlayıcı görmedikleri vakidir; dolayısıyla onların görüşleri daha ihtiyatlıdır” demesi de ihtimalden uzak değildir.

3.6.2. Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin delil olarak kullandıkları hadislerin bağlayıcılığı

Tânevî “müctehidin bir rivayetle istidlalinin o rivayetin sahih/amele elverişli olduğu manasındadır” kaidesine örnekler getirdikten sonra “O hâlde İmam Muhammed yahut Muhaddis Hâfız Tahâvî'nin ihticacda bulundukları her hadis, muhaddis ve müctehid olmaları sebebiyle, bu asla göre hüccettir sahihtir.”⁵³⁰ demiştir.⁵³¹

es-Sindî, et-Tânevî'nin bu sözüne dört maddede itiraz eder:

- i. Mürsel ve benzeri rivayetler, münekkit âlimlerce batıl onlara göre ise makbûldür.

⁵²⁸ es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 103.

⁵²⁹ Bk. Alriyadh, “İbn Hazm el-Endelüsî fî Mekke”; Nâsır el-Huzeymî, *Eyyâm me'a Cüheymân*, 34.

⁵³⁰ “Hüccettir sahihtir” sözü iki manaya gelebilir: [i] Aidiyet şartlarını sağlaması itibariyle sahih, delâlet ve amel şartlarını sağlaması itibariyle de hüccettir. [ii] Hüccettir, yani delâlet ve amel şartlarını sağlamaktadır. Durumu böyle olan bir rivayet aidiyet şartlarını da sağlamak durumundadır.

⁵³¹ et-Tânevî, *Kavâ'id*, 59.

- ii. Ahmed b. Hanbel'in açıkça beyan ettiği üzere İmam Ebû Hanîfe'nin ashabı hadis bilmezdi. Dolayısıyla onların bir rivayetle ihticacı Buhârî ve benzeri âlimlerinki ile bir değildir.
- iii. İmam Muhammed ve İmam Tahâvî Hanefî mezhebine mensupturlar, mukallidin ihticacı ise kendine uyulası değildir.
- iv. İki ismin de râvi ve hadis bilgilerinin zayıflığına dair nakiller vardır.

Değerlendirme:

[i] Mürsel rivayetin bâtıl/merdud olarak değerlendirilmesi İmam Şâfiî sonrasında yerleşik bir kabul hâline gelmiştir,⁵³² Dolayısıyla özelde İmam Muhammed'i, genelde ise İmam Tahâvî ve Hanefî mezhebinin bağlayıcı olmadığını söyleyebilir.

es-Sindî'nin Hanefîlerin mürsel ile ihticacda bulunduğu hususlarda "müsned olmayan rivayet batıldır/delil niteliği taşımaz" şeklindeki itirazları⁵³³ da bu bağlamda bağlayıcı değildir.

[ii] Ahmed b. Hanbel ve başka Ehl-i Hadîs âlimlerden Hanefî mezhebinin rivayet mükteşebatına ilişkin bu ve benzeri pek çok söz nakledilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Hanefîlerin rivayet birikimi haddizatında az olmamakla beraber asıl işi rivayet olan âlimlere "göre" az görünmektedir. Benzer minvalde nakledilen sözleri bu kayıtlarla okumak vakıyı iskalamak adına daha doğru görünmektedir.

[iii] "Mukallidin ihticacının kendine uymaya elverişli olmaması" hususunda et-Tânevî veya bir başka âlimin itirazı olmayabilir. Ancak es-Sindî'nin mukallid olduğunu söylediği isimler et-Tânevî'nin İmam Muhammed ve İmam Tahâvî'nin mukallid olduğunu söylemesi, onların Hanefî mezhebine intisapları sebebiyle olmalıdır. Öte yandan, onların "mukallid" oluşu kendi aralarında farklılık arz ettiği gibi beraber "mukallid" olarak değerlendirilmeleri de diğer isimlere nazaran farklılık arz etmektedir. Söz gelimi İmam Muhammed mezhepte müctehid olarak zikredilirken İmam Tahâvî meselede müctehid sayılmaktadır,⁵³⁴ dolayısıyla iki ismin de ictihad ehli olduğunu söylemek mümkündür. Ne var ki, onları mutlak müctehid sayanlardan⁵³⁵ sarfi nazar edilecek olursa, onların "mezhepte/meselede müctehid" olmaları es-Sindî'nin onları -kelimeye farklı bir anlam vererek- "mukallid" olarak değerlendirmesine mâni değildir, zira Hanefî mezhep usulüne bağlıdırlar.

⁵³² Bk. Ebû Dâvûd, *Risâle ilâ Ehli Mekke (Selâsü resâ'il içinde)*, 32.

⁵³³ Bk. es-Sindî, *Nakzu'l-Kavâ'id*, 107.

⁵³⁴ el-Leknevî, *en-Nâfi'ü'l-kebîr*, 8-9;

⁵³⁵ el-Leknevî, Tahâvî'nin mutlak müctehid olduğu yahut Ebû Yûsuf ve Muhammed'den aşağı tabakada bulunmadığı görüşündedir. Bk. el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 31-32 (dp. 1). el-Kevserî'nin Tahâvî hakkındaki tespitleri için ayrıca bk. el-Kevserî, *Makâlât*, 408-414.

Bunun yanında, es-Sindî kendilerini mukallid olarak nitelendirip rivayetlerini bu sebeple kabul etmese dahi İmam Muhammed ve Tahâvî'nin rivayet müktesebatı,⁵³⁶ ictihad ehli olmaları bir tarafa, onların rivayetlere ne düzeyde vakıf olduklarını ve bir rivayetle ihticada bulunmalarının, es-Sindî'nin iddia ettiğinin aksine, kıymetsiz olmadığını göstermektedir. Nitekim es-Sindî'nin atıf yaptığı kaynaklar Tahâvî'den “hadis ve haberler hususunda imamdı; sika, sebt, fakih idi; kendinden sonra onun gibisi gelmemiştir” şeklinde bahsetmekte,⁵³⁷ hatta el-Leknevî onun üçüncü yüzyılın müceddidlerinden sayılmasının ihtimalden uzak olmadığını söylemektedir.⁵³⁸ es-Sindî ise durumu böyle olan bir kimseyi mukallid saymaktadır.

Bu bağlamda es-Sindî'nin, “İmam Muhammed ve Tahâvî için dolaylı yoldan verdiği ‘tashîh-tazîfleri bağlayıcı değildir’ hükmü, muayyen bir mezhebe meyletmeleri sebebiyle Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Vekî' b. el-Cerrâh, Abdurrahman b. el-Mehdî gibi muhaddisler için de söz konusu edilebilir mi?” şeklinde bir soruya muhatap olması da ihtimalden uzak değildir.

Öte yandan, es-Sindî'nin her ne kadar tasrih etmese de “bir ölçüde” Zâhirî oluşu, kendisi hakkında da bu hükmün verilmesini mümkün kılacaktır. es-Sindî'nin, mukallidin ihticacını hadisin sıhhati/amele elverişli olması için yeterli görmemesiyle tashîh-tazîf ameliyesini taklide irca etmesi arasında da bir çelişkinin varlığından bahsedilebilir.

[iv] es-Sindî'nin anlatımına göre;

[a] İmam Şâfiî, İmam Muhammed'e “Ashabımız hakkında bir şey bilmiyorsun, râviler hakkında konuşmayı bırak”⁵³⁹;

[b] Beyhakî de Tahâvî hakkında “Hadis işini iyi yapamazdı, kelime kelime dinlerdi” demiştir.

Değerlendirme:

es-Sindî'nin iki rivayeti de hatalıdır. Şöyle ki;

[a] İmam Şâfiî'den naklettiği sözde “râviler hakkında konuşmayı bırak” ibaresi geçmemektedir. Bunun yanında Hamza el-Bekrî'nin kanaati; sabit olan rivayette بَعْضُ النَّاسِ ibaresinin geçtiği, “Muhammed b. el-Hasen” ziyadesinin İbn Ebî Hâtim'e ait olduğu ve İmam Şâfiî'nin İmam Muhammed'den çok onun öğrencileriyle münazara ettiği yönündedir. Yine ona

⁵³⁶ Bu tespitin delili iki ismin hadise ilişkin eserleridir.

⁵³⁷ İlgili atıfları bir arada görmek için bk. el-Kevserî, *Makâlât*, 410-411.

⁵³⁸ el-Leknevî, *en-Nâfi'ü'l-kebîr*, 48.

⁵³⁹ İbn Ebî Hâtim, *Âdâbü's-Şâfi'i*, 84.

göre İmam Şâfiî'nin muhatabı kesinlikle Hanefî mezhebine mensuptur ancak kuvvetli ihtimalle İmam Muhammed değildir.⁵⁴⁰

[b] Beyhakî'nin Tahâvî hakkındaki eleştirilerinin benzeri başka Hanefî imamları için de söylenmiştir. Bu eleştiriler ile bunların değerlendirmesi başka çalışmaların konusudur. Ancak sadedinde bulunduğumuz konu, es-Sindî'nin nakillerinde ne derece güvenilir olduğuna bir örnek teşkil etmesi sebebiyle önemlidir.

Beyhakî'nin Tahâvî hakkında böyle bir ifadesi, en azından, es-Sindî'nin atıf yaptığı kaynakta, geçmemektedir. Beyhakî kitabı neden yazdığından bahsederken Tahâvî'nin rivayetleri mezhebine uygun hâle getirdiği, mezhep usulü içerisinde bir çıkış bulamadığı rivayetleri zayıf olmasa dahi taz'îf ettiği ve başka âlimlerce zayıf görülen rivayetler ile ihticacda bulunduğu bahsetmiştir.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Husnû'l-tekâzî ve Bülûğu'l-emânî*, thk. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî (Amman: Dâru'l-feth, 2017), mülhakât, 50-52.

⁵⁴¹ Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn el-Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî (Halep: Dâru'l-va'y, 1991) 219-220.

SONUÇ

Mezheplerin varlığı, İslâmî ilimler yazım geleneğinde reddiye türü eserlerin varlığını da mümkün kılmış ve ilk dönemden itibaren bu tür eserler kaleme alınmıştır. Çalışmamızda es-Sindî'nin görüşlerini takip ettiğimiz *Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs* başlıklı eser de reddiye türü eserlerdendir. *Nakzu'l-Kavâ'id* ve eserin şekillendiği çevreye baktığımızda şu sonuçlara vardığımızı söyleyebiliriz:

Reddiyenin sahibi Bedüddîn es-Sindî de reddiyenin muhatabı Zafer Ahmed et-Tânevî de ilmiye sınıfına mensup ailelerde dünyaya gelmişlerdir. Bunun bir getirisi olarak da ilim tahsiline erken yaşlarda başlamışlardır. Ailelerin sahip olduğu ilmî arka planın iki ismin görüşlerini de aile fertlerinin temsil ettiği görüşler etrafında şekillendirdiğini; bu bağlamda et-Tânevî'nin Diyobend ekolüne mensup Hanefî bir âlim olduğunu, es-Sindî'nin ise Ehl-i Hadîs ekolüne mensup selefî bir âlim olduğunu söylemek mümkündür. Tarafların bu mensubiyetlerinin etkisi, kaleme aldıkları eserlerde görülmüş; Hint alt kıtasında, Diyobendiyye ile Ehl-i Hadîs ekolü arasında var olan ayrışma iki tarafın da aynı konularda farklı sonuçlara varan eserler vermelerine sebebiyet vermiştir. Bu noktada et-Tânevî ile es-Sindî'nin eserlerinin büyük ölçüde benzer muhtevaya sahip olduğu ve farklı sonuçlara vardıkları görülmektedir. Burada es-Sindî, et-Tânevî'nin ulaştığı bazı sonuçları eleştirmiş, farklı kanaatlerini ortaya koymuştur.

Hayatına bakıldığında Bedüddîn es-Sindî'nin atalarından hem ilmî hem aksiyoner bir kimlik tevarüs ettiğini söylemek mümkündür. İlim tahsil etmesi, gittiği yerlerde ders ve konferanslar vermesi, Pakistan Ehl-i Hadîs Cemiyeti reisi olup farklı ülkelere bu kapsamda seyahatler düzenlemesi ve Sind'de bir tane bile Ehl-i hadîs mescidi yokken vefatında 800 kadar Ehl-i hadîs mescidinin bulunması onun sahip olduğu bu iki kimliği örneklemektedir. Onun aksiyoner kimliğiyle ilmî kimliğine nazaran daha başarılı olduğu da söylenebilir. Zira ilmî kimliği daha ön planda olsa et-Tânevî gibi daha çok tedrisle meşgul olması gerekirdi. Hâlbuki o, sabit bir yerde tedrisle meşgul olmak yerine, fırsat buldukça farklı ortamlarda talebe yetiştiren bir âlim portresi çizmektedir. İlmî kimliği yazdığı eserler ile verdiği ders ve konferanslarda kendini göstermiş ancak o, sabit bir programa bağlı kalarak talebe yetiştirmemiştir. Bu manada örgün eğitim yerine, yaygın eğitimi tercih etmiş olduğu söylenebilir.

Bedüddîn es-Sindî her ne kadar tahsil sürecinde Hanefî âlimlerden de ders almışsa da yetiştigi çevrenin üzerinde büyük tesiri olmuş, Hanefî mezhebi özelinde dört mezhebe mesafeli durup Zâhirîliğe meyletmiştir. İbn Hazm'a olan yoğun sevgisi sebebiyle İbn Hazm'ı bazı noktalarda olduğundan farklı kabul etmiştir. es-Sindî'nin taklit ve mezhep karşıtı görüşleri Selefilğin çıkış noktası olan Suudî Arabistan'da da hüsnükabul görmüş, bu bağlamda es-Sindî, hususen Mekke'de pek çok ders ve konferans verip çok sayıda talebeye etki etmiştir. Bu noktada es-Sindî'nin, 1979 yılında gerçekleşen Kâbe baskının kilit isimlerinden Cüheyman el-Uteybî ve onun mensup olduğu Selefi Muhtesib Cemaati'nin hocalarından olduğu da vurgulanmalıdır.

Hayat hikayesinden hareketle es-Sindî'nin geniş bir bilgi dağarcığına sahip olduğu söylenebilmekteyse de onun et-Tânevî'ye yönelttiği eleştiriler incelendiğinde, talebelerince övüldüğü kadar ilmî derinliğe sahip olmadığı görülmektedir. es-Sindî'nin incelediğimiz eleştirilerinin az bir kısmı et-Tânevî'yi ilzam etmekte, çoğu ise muhatabın doğru anlaşılması sebebiyle muhatabı herhangi bir surette bağlamamaktadır. Çalışma kapsamı dışında tuttuğumuz “eleştiri”lere bakıldığında ise es-Sindî'nin kaleme aldığı eserin bir “Nakz” olarak nitelenmekten çok uzak olduğu görülmektedir. Zira o, et-Tânevî'ye eleştiriler yönelttiği gibi çok defa onun sözlerine herhangi bir itirazda bulunmaksızın izahlar getirmiştir. Gerek bağlayıcı olmayan eleştirileri gerek müellifin sözlerine getirdiği izahlara bakıldığında, es-Sindî'nin kaleme aldığı eserin “nakz” olarak nitelenmesi, ancak nakz kelimesine farklı bir mana verilmesiyle gerçekleşebilir.

Bunun yanında es-Sindî'nin gerek ilmî kabullerinin gerek eleştirilerinin herhangi bir metodolojiye bağlı olmadığı, eleştirilerinin daha ziyade retoriğe dayandığı ve muhataba bilgi yığma odaklı olduğu söylenebilir. es-Sindî'nin, et-Tânevî'nin bir sözüne karşılık olarak zikrettiği fazlaca nakille yahut yaptığı retorik sayesinde okuyucu nezdinde münazaranın galibi gibi görünmektedir. Onun Süreyya hadisi bağlamında söyledikleri, eleştirilerinin derinliğine bir örnek olarak zikredilebilir. Buna göre o, Süreyya hadisine itiraz ederken tamamen ilgili rivayetin mâ-sadakına odaklanmış, rivayetin sıhhat-za'f durumuna ilişkin herhangi bir tartışma yürütmemiş ve onun rivayetin mâ-sadakına dair eleştirileri de et-Tânevî'yi hiçbir şekilde bağlamamıştır.

es-Sindî'nin eleştirilerinden hareketle, kendisinin birtakım kabullere sahip olduğu ve bu kabuller karşısında vakıayı dahi inkâr edebildiği söylenebilir. Onun belirli bir metodolojiden uzak olması, onu tashîh ve taz'îf ameliyesinin ictihâdî olduğuna yönelik verilen örnekler karşısında, müteahhir bir âlimin sözüne sıkı sıkıya tutunmaya itmiş, bu noktada ister istemez vakıayı inkâra sürüklemiştir. Kur'ân ve Sünnet'e çağırması ve taklit aleyhtarı sert tutumuna

karşın tashîh ve taz'îf ameliyesinin ictihâdî olmadığını vurgulaması da yine onun bir metodolojiden uzak olduğuna ve eleştirilerin günü kurtarma odaklı olduğuna örnektir.

Yaptığı nakil ve atıfların bir kısmının hatalı olması da -ki bu sahip olduğu bilginin kontrolsüz genişliği sebebiyle olabilir- onun rivayet temelli değerlendirmelerinin teyide muhtaç olduğuna işarettir.

Bütün bunların yanında, aksiyoner kimliğiyle orijinal bir karakter olarak görünen es-Sindî'nin -her ne kadar değerlendirdiğimiz eserinde öyle görünüyorsa da- ilmî açıdan tipik bir Selefi'den ne kadar farklılaştığını görebilmek için, kapsam dışı tuttuğumuz eleştirileri başta olmak üzere, diğer çalışmalarının da titizlikle değerlendirilmesi gerekmektedir. Eserlerinin büyük oranda Urduca ve Sindhî dilinde olması, yabancı araştırmacıların ilgili kaynaklara erişmesi ve onlar hakkında çalışma yürütebilmesi noktasında büyük bir engeldir. Bununla birlikte yapay zekâ kullanımının yaygınlaşmasının bu engeli bir ölçüde kaldırdığı da söylenebilir.

Hint alt kıtasında Hanefî-Şâfiî mezhepleri karşısında Ehl-i Hadîs ekolünün kısa sürede hızla yayılmasının arkasındaki sebepler; bu süre zarfında ilgili coğrafyada bazı hadis âlimlerince veya mezhep karşıtlarınca kaleme alınan eserler, bu eserlerin ve müelliflerinin bölgede ne gibi tesirleri olduğu; es-Sindî, onun hocaları ve onların da hocaları üzerinde yürütülecek başka çalışmalarla aydınlatılabilir. Bunun yanında Diyobend-Hanefî ekolüne mensup âlimlerin de Arapça'dan başka bir dilde kaleme alınmış ve bu sebeple ilmî mahfillerde hak ettiği yere ulaşamamış hadis ve fıkıh muhtevalı pek çok eserinin bulunduğu vurgulanmalıdır. Hasılı; Hindistan, Pakistan gibi ülkelerin de içerisinde bulunduğu Hint alt kıtası, İslâmî ilimlerin farklı branşlarında, özellikle de hadis alanında yapılacak çalışmalar için hâlâ bâkir bir saha olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Kolektif. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001.
- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn. *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam. el-Cevâhiru'l-Mudiyye* içinde. Haydarâbâd: Dâ'iretü'l-Me'ârif en-Nizâmiyye, 1332.
- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1994.
- Âlu Reşîd, Muhammed Abdullah. *İmdâdü'l-Fettâh bi-Esânîdi ve Merviyyâti's-Şeyh 'Abdulfettâh*. Riyad: Mektebetü'l-İmâm eş-Şâfi'î, 1999.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer. *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Kolektif. Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 2013.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Muhammed Mürâbî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2021.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Salâh Abdülmevcûd. Kahire: Dâru İbn Receb, 2010.
- el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2014.
- Avvâme, Muhammed. *Dirâsâtü'l-kâşif*. Medine: Dâru'l-Yüsr, 2009.
- Avvâme, Muhammed. *Eseru'l-hadîsi's-şerîf fî htilâfî'l-e'immeti'l-fukahâ*. Durban: Dâru'l-Hadîsi'l-Avvâmiyye, 2023.
- Avvâme, Muhammed. *Hukmü'l-'amel bi'l-hadîsi'z-za'îf*. Medine: Dâru'l-Yüsr, 2017.
- Aydın, Nevzat. "Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin "Ahvâlu'r-Ricâl" Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 18 (Haziran 2022), 147-181.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- el-Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetü'l-Kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Kolektif. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.
- el-Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. Beyrut: DKİ, 2000.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb. *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdâd)*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb. *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996.
- Bayraktar, İbrahim İhsan. *Hadislerin Takviyesinde Telakkî bi'l-Kabûl'ün Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Bayraktar, İbrahim İhsan. *Ebu'l-Huseyn el-Kudûrî'nin et-Tecrîd adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- el-Behrâ'icî, Latîfürrahmân. *el-Mevsû'atü'l-hadîsiyye li-merviyyâti'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Beyrut: DKİ, 2021.
- Beyâzîzâde Ahmed Efendî, Kemâlüddîn. *el-Usûlû'l-Münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe (Selef Akîdesi)*. çev. Mustafa Yasir Demirkol. İstanbul: Rihle Kitap, 2023.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acı. Halep: Dâru'l-Va'y, 1991.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn. *Şu'abü'l-îmân*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Beyler, Muhammed. *XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadîşçiliği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Birişik, Abdulhamit. "Ubeydullah es-Sindî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/12-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Birişik, Abdulhamit – A. Cüneyt Eren. "Sıddîk Hasan Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/92-94. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. İstanbul: Şirket-i Sahâfeti'l-Osmaniyye, 1890.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'ü's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Boğâ. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târihu'l-kebîr*. thk. Mahmûd Sâlih ed-Dibâsî. Riyad: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 2019.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslâmî Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "Selefilik'in Yakın Tarihinden Önemli Bir Yaprak: Cuheymân el-Uteybî ve Cemaati". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 9/3 (2009), 21-46.
- el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. Kolektif. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye; Medine: Dâru's-Sirâc, 2010.
- Chakrathody Alumtharammal, Anas. "Hindistan'daki Ünlü İslami Eğitim Merkezlerinin Hadis Öğrenim ve Öğretim Metodları". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 1-23. <https://doi.org/10.52115/apjir.785058>.

- el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fazîle, t.y.
- el-Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb. *Ahvâlü'r-Ricâl*. nşr. Abdül'alîm Abdül'azîm el-Bestevî. Faysalâbâd: Hadis Akademî, t.y.
- Çiçek, İsmail. *Hanefîler ve Hadis Usûlü -İlk Beş Asır Özelinde-*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer. *es-Sünen*. thk. Kolektif. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2004.
- Daudî, Halid Zaferullah. *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demir, İbrahim Halil. *Muallimî'nin Kevserî'ye Eleştirilerinin Tahlili: Te'nîbu'l-Hatîb Adlı Eseri Bağlamında*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Demir, Serkan. *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usulü'nde Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demirel, Serdar. *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'ân Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.
- ed-Dihlevî, Abdülhak b. Seyfiddin. *Mâ sebete mine's-Sünne fî eyyâmi's-sene*. thk. Esedullah b. Şîrzemîn. Lübnan: DKİ, 2018.
- Dokak, Zübeyde Özben. *Mâverâünnehir Hanefî Usûl Eserlerinde Sünnet Anlayışı (V-VIII. Asırlar)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2020.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: er-Risâletü'l-'âlemîyye, 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. "Risâle ilâ Ehli Mekke". thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. *Selâsü resâ'il fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs* içinde. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2005, 24-54.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî. *el-Âsâr*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Lecnetü İhyâ'i'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, t.y.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî. *er-Red 'alâ Siyeri'l-Evzâ'î*. nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Haydarâbâd: Lecnetü İhyâ'i'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, t.y.
- el-Eserî, İrşâdülhak. *Makâlât*. Faysalâbâd: İdâretü'l-'ulûm el-Eseriyye, 2015.
- el-Gamrî, Seyyid Nebîl b. Hâşim b. Abdillâh. *el-Esvâru'l-müşrife 'alâ esânîdi Sâhibi Şeyhi Mekke el-Müşerreffe*. Mekke: 2005.

- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min 'İlmi'l-Usûl*. thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi. Beyrut: DKİ, 1993.
- Gül, Mutlu. *Haneî Usûlünde Hadis Tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Hâlid b. Muhammed b. Râcih, Ebü'l-Kâsım. *Tahrîcü Ehâdîsi Kitâbi Ahbâru Isbahân*. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1422.
- el-Hârizmî, Ebü'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd. *Câmi'u'l-Mesânîd*. Beyrut: DKİ, t.y.
- el-Hatîb, Mu'tez. *Reddû'l-hadîs min ciheti'l-metn*. Beyrut: eş-Şebeketü'l-'Arabiyye, 2011.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdi el-Vâdi'î". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (Haziran 2008), 239-242.
- Hatiboğlu, İbrahim. "el-Muhaddisü'l-fâsıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/392-393. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Hegghammer, Thomas. *The Caravan: Abdallah Azzam and the Rise of Global Jihad*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- el-Huzeymî, Nâsır. *Eyyâm me'a Cüheymân*. Beyrut: eş-Şebeketü'l-'Arabiyye, 2011.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *Câmi'u beyânî'l-İlm ve Fazlih*. thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri. ed-Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh. *el-İntikâ fî fezâ'ili'l-e'immeti's-selâseti'l-fukahâ*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1997.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-Ricâl*. thk. Kolektif. Beyrut: DKİ, 1997.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Sa'îd Ömer b. Ğarâme el-'Umrevî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Âdâbü's-Şâfi'î ve Menâkıbuh*. Beyrut: DKİ, 2003.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarâbâd: Dâ'iretü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, t.y.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef*. nşr. Kemâl Yûsuf Hût. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1989.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebü'l-Huseyn Muhammed b. Muhammed el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleymân el-'Useymîn. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd, 1999.
- İbn Ebî'l-İzz. *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye*. nşr. Kolektif. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *el-Mecrûhîn*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1420.

- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Î'lâmü'l-Muvakka'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2002.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Menâru'l-münîf*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1970.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *es-Savâ'iku'l-mürsele 'alâ Ehli'r-rafz ve'z-zalâl ve'z-zındıka*. thk. Abdurrahman b. Abdillâh et-Türkî – Kâmil Muhammed el-Hirât. Lübnan: Mü'essesetü'r-Risâle, 1997.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr. *Zâdü'l-Me'âd*. thk. Şuayb el-Arnaût – Abdülkadir el-Arnaût. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1996.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Kolektif. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Me'ârif*. thk. Servet 'Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Amme li'l-Kitâb, 1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâşimî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmû'ü'l-fetâvâ*. Medine: Mecma'ü'l-Melik Fahd, 2004.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Raf'ü'l-melâm 'ani'l-e'immeti'l-a'lâm*. thk. Abdurrahman Ahmed el-Cümeyzî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Âsime, 2013.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Şihâbüddîn Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. thk. Cemâlüddîn Muhammed Şeref – Mecdî Fethî Seyyid. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 2009.
- İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radıyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm. *Kafvü'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1408.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. Mısır: Mustafa Bâbî el-Halebî, 1970.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî. *Şevâhidü't-tavzîh li-şerhi'l-Câmi'î's-sahîh*. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.

- el-İrâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Huseyn. *et-Takyîd ve'l-îzâh*. thk. Kurbân Dibirdâd ed-Dâğîstânî. Beyrut: Dâru'l-Feyhâ, 2023.
- el-İsbahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Târîhu İsbahân*. Beyrut: DKİ, 1990.
- Kağanarslan, Yusuf – Sahip Beroje. “Musarrât Hadisi Üzerinde Yapılan Usûl Tartışmaları”. *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 50 (Ağustos 2020), 363-388.
- el-Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.
- Kaya, Eyyüp Said – Nail Okuyucu. “Şevkânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/26-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid. *Fıkhu Ehli'l-İrâk ve hadîsühüm*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2002.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid. *Husnü't-tekâzî ve Bülûğu'l-emânî*. thk. Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî. Amman: Dâru'l-Feth, 2017.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlât*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid. *Te'nîbü'l-Hatîb*. y.y., t.y.
- el-Kevserî, Muhammed Zâhid. *en-Nüketü't-tarîfe*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2000.
- Khamidov, Odil. *Eşref Ali Tehânevî'nin Hayatı, Hadis İlmindeki Eserleri ve Görüşleri*. İstanbul: FSMVÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- el-Kîlânî, Halîfe. *Menhecü'l-Hanefiyye fî nakdi'l-hadîs beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.
- el-Kirmânî, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Türâsi'l-'Arabî, 1981.
- Kolektif. *Ahdâsu November fî's-Su'ûdiyye*. Suudi Arabistan: Menşûrâtü'l-Hizbi's-Şüyû'î, 1980.
- Kolektif. *el-Câmi' fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1992.
- Köktaş, Yavuz. *Hadîs Usûlü Yazıları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- el-Kudûrî, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed. *et-Tecrîd*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2006.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Dâru's-selâm, 2007.

- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. nşr. Muhammed Bedruddin Ebû Firâs en-Na'sânî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *en-Nâfi'ü'l-kebîr li-men yutâli'u'l-Câmi'ü's-sagîr. el-Câmi'ü's-sagîr* ile birlikte. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 1990.
- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *Rad'ü'l-ihvân 'an muhdesâti âhiri cümü'ati Ramazân*. thk. Mecd Ahmed Mekkî. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1999.
- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *er-Ref' ve't-tekmîl fî'l-cerh ve't-Ta'dîl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 3. Baskı. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1407/1987.
- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *'Umdetü'r-ri'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*. Beyrut: DKİ, 2009.
- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *Zaferu'l-emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416.
- el-Mar'aşlî, Yûsuf Abdurrahmân. *Mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2002.
- el-Medenî, Hammâd Muhammed Enes. *Cühûdü's-Şeyh Bedî'iddîn Şah er-Râşidî es-Sindî fî Takrîri Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1436.
- el-Medhalî, Rebî' b. Hâdî 'Umeyr. *Tezkîrû'n-nâbihîn bi-siyeri eslâfihim*. y.y., t.y.
- el-Mekkî, Ebü'l-Müeyyed el-Muvaffak b. Ahmed. *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1981.
- Memdûh eş-Şâfi'î, Mahmud Saîd b. Muhammed. *Teşnîfü'l-esmâ' bi-şüyûhi'l-icâze ve's-semâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2013.
- Mertoğlu, Hilal. *Abdülhay el-Leknevî'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- el-Molla, Râ'id Abdullah Muhammed. *İftirâ'âtü Bedî'iddîn es-Sindî ve'r-red 'aleyhi*. Kuveyt: Dâru'z-Zıyâ, 2015.
- Molla Hâtır, Halil İbrahim. *Hutûratu müsavâtî'l-hadîsi'z-za'îf bi'l-mevzû'*. Cidde: Dâru'l-Kıble, 1428.

- el-Münîs, Velîd Abdullah. *el-İ'lâm bi-men zâra'l-Kuveyt mine'l-'ulemâ ve'l-a'lâm*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şü'ûni'l-İslâmiyye, 2011.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Esmâ ve'l-künâ*. thk. Abdürrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkârî. Medine: 'Îmâdetü'l-Bahsi'l-'İlmî, 1984.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru ihyâ'i't-türâsi'l-'Arabî, 1955.
- en-Nakîdân, Mansûr. “es-Selefiyyûne Ehlu'l-Hadîs”. *Kazâyâ'l-İslâmiyyîn fi'l-Halîc* içinde. Kolektif. Dubai: Merkezü'l-Misbâr, 2011.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Ezkâr*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2005.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. Beyrut: DKİ, t.y.
- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasen Abdülmün'im Şelebî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2001.
- en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim. *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 2010.
- Nuhrio, Abdul Aziz – Saifullah Bhutto. “Role of Madrisah Dar-ur-Rashad in The Spiritual, Educational and Literary History of Sindh”. *Australian Journal of Humanities and Islamic Studies Research (AJHISR)* 2/1 (2016), 182-199.
- Noorhaidi, Hasan. “The Failure of the Wahhabi Campaign: Transnational Islam and the Salafi Madrasa in Post-9/11 Indonesia”. *South East Asia Research* 18/4 (Aralık 2010), 675-705.
- Özcan, Azmi – Hilal Görgün. “Dârululûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/553-555. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özdemir, Sevban. *Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Özen, Şükrü. “Hilâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/527-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özen, Şükrü. “Musarrât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/240-241. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Özen, Şükrü. “Teârûz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/209-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özmen, Ramazan. “Ahmed B. Hanbel ve Zayıf Hadis'le Amel Meselesi”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/6 (Haziran 2017), 1-15.

- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları: Şeybânî Örneği*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
- Özşenel, Mehmet. “Nezâr Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/81-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- el-Pezdevî, Ebû'l-‘Usr Fahru'l-İslâm Alî b. Muhammed. *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. thk. Sâ'id Bekdâş. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye; Medine: Dâru's-Sirâc, 2016.
- Rabât, Hâlid – Seyyid İzzet Ubeyd. *el-Câmi' li-'ulûmi'l-İmâm Ahmed*. Mısır: Dâru'l-Felâh, 2009.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sağır, Sümeyye Şehide. *Müteâriz Hadisler Arasındaki Tercih Sebepleri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- es-Sâmerrâî, Yûnus eş-Şeyh İbrâhim. *'Ulemâ'ü'l-'Arab fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*. Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şü'ûni'd-Dîniyye, 1986.
- es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Kolektif. Riyad: Dâru't-Te'sîl, 2013.
- es-Saymerî, Ebû Abdillâh Huseyn b. Alî. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2005.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *el-İ'lân bi't-tevbîh li-men zemme't-târîh*. thk. Sâlim ez-Zufeyrî. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 2017.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *el-Kavlü'l-bedî' fî's-salâti 'ale'l-Habîbi's-Şefî'*. nşr. Muhammed Avvâme. Medine: Mü'essesetü'r-Reyyân, 2002.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- es-Siczî, Ebû Nasr 'Ubeydullah b. Sa'id. *Risâletü's-Siczî ilâ Ehli Zebîd fî'r-red 'alâ men enkerâ'l-harf ve's-savt*. thk. Muhammed Bâ Kerîm Bâ Abdullah. Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Merkezü'l-Bahsi'l-'İlmî, 1413.
- Sifil, Ebubekir. *Çağdaş Dünyada İslamî Duruş*. İstanbul: Rihle Kitap, 2010.
- Sifil, Ebubekir. “İ'lâü's-Sünen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/50. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sifil, Ebubekir. *İdrak ve Tasdik*. İstanbul: Rihle Kitap, 2016.

- Sifil, Ebubekir. “Zafer Ahmed Tehânevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/59-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Reddiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/516-521. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- es-Sindî, Ebû Muhammed Bedî’üddîn Şah er-Râşidî. *Müncidü’l-müstecîz li-rivâyeti’s-Sünne ve’l-Kitâbi’l-‘Azîz*. nşr. Ebû Sâmi el-‘Abdân Hasen et-Temmâm. y.y., 1439.
- es-Sindî, Ebû Muhammed Bedî’üddîn Şah er-Râşidî. *Nakzu Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed. Kuveyt: Dâru Ğirâs, 2003.
- es-Sindî, Ebû Muhammed Bedî’üddîn Şah er-Râşidî. *Rumûz-i Râşidiyye*. Haydarâbâd: Mektebetü'd-Da'veti's-Selefiyye, 1996.
- es-Sindî, Ebû Muhammed Bedî’üddîn Şah er-Râşidî. *Tevhîd-i Hâlis*. Karaçi: el-Merkezü'l-İslâmî li'l-Bühûsi'l-İlmiyye, 2009.
- es-Sindî, Ebû Muhammed Bedî’üddîn Şah er-Râşidî. *Ziyâdetü'l-huşû' bi-vaz'î'l-yedeyn fî'l-kıyâm ba'de'r-rükû'*. thk. İftihâr Ahmed Tâcuddîn el-Ensârî. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2002.
- es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Minhâc; Medine: Dâru'l-Yüsr, 2016.
- eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Âsâr*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Lecnetü İhyâ'î'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, 1993.
- eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Hucce 'alâ Ehli'l-Medîne*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Lecnetü İhyâ'î'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, 1403.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu me'ânî'l-âsâr*. thk. Latîfürrahmân el-Behrâ'icî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2021.
- et-Tânevî, Zafer Ahmed. *İ'lâ'ü's-sünen*. nşr. Muhammed Takî Osmânî. Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye, 1418.
- et-Tânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî. *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2007.
- et-Tânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfü Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Lübnan: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Tekin, Muhammet Ali. *Haneî Hadisçiliği: Zafer Ahmed Tânevî Örneği*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ. *el-Câmi 'ü'l-kebîr*, thk. Kolektif. Beyrut: er-Risâletü'l-âlemiyye, 2009.
- Tuzcu, Recep. *Haneî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneî-*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- et-Türkmânî, Abdülmecîd. *Dirâsât fî usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Haneîyye*. İstanbul: Dâru't-Tahsîl, 2024.
- et-Türkmânî, Abdülmecîd. *el-Medhal ilâ usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Haneîyye*. Ürdün: Dâru'r-Reyâhîn, 2023.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Yaşa, İsmail. *Perde Arkasındaki Terör Örgütü: Medhalî Selefiler*. Ankara: İRAM Yayınları, 2020.
- Yüceer, Mustafa. *Eser-Rey İhtilafında Gumarî'nin Kevserî'ye Eleştirileri*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2024.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî – Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Lecnetü İhyâ'î'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, 1408.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Mûkiza*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1412.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Kolektif. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: DKİ, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-İber fî haberi men gaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed Sa'îd Zağlûl. Beyrut: DKİ, t.y.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-İcâbe li-irâdi me'stedrakethü Âişe ale's-sahâbe*. thk. Bünyamin Erul. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2004.
- ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır. *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti'bni's-Salâh*. thk. Zeynülâbidîn b. Muhammed. Riyad: Mektebetü Advâ'i's-Selef, 1998.
- ez-Zeylâ'î, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. Beyrut: Mü'essesetü'r-Reyyân, 1997.

İNTERNET ADRESLERİ

Aal-e-Qutub Aal-e-Syed Abdullah Shah Ghazi. “Dargah Sharif Pir Jhando”. Erişim 10 Haziran 2025. <https://aalequtub.com/2021/08/21/dargah-sharif-pir-jhando/>.

Alriyadh. “İbn Hazm el-Endelüsî fî Mekke”. Erişim 19 Haziran 2025. <https://www.alriyadh.com/1613501>.

Archive. “Ma‘hedü’l-Haremi’l-Mekkî” Erişim 23 Haziran 2025 <https://web.archive.org/web/20210430165627/https://gph.gov.sa/index.php/ar/component/k2/item/3067-5000>.

Islamfort, “Allama Badiuddin Shah Rashdi Rahimahullah Aik Abqari Shaksiyat”, *YouTube* 4 Ekim 2024. <https://youtu.be/fR7VnWIDcZY?si=Q6DTRIpGi6gB1sKe>.

Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce. “Mısır’da Selefi Düşüncenin Seyri”. Erişim 20 Haziran 2025. <https://www.cagdasdusunce.net/yazi/misir-da-selefi-dusuncenin-seyri>.